
MALİYE

Editör: Prof.Dr. Zuhall ERGEN

MALİYE

Editör

Prof. Dr. Zuhall ERGEN

yaz
yayınları

2024

MALİYE

Editör: Prof. Dr. Zuhall ERGEN

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6104-89-1

Ekim 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Vergi Dairesi Personelinin İş Tatmini Üzerine Bir Araştırma	1
<i>Cansu AYDOĞDU BOZDAĞ, Cemil RAKICI</i>	
Dijitalleşen Ekonominin Vergilendirilmesi: Dijital Hizmet Vergisinin Ortaya Çıkışı, Mevcut Durumu ve Geleceği	28
<i>Murat İÇMEN, Rana İÇMEN</i>	
Yapay Zeka ve Ülkelere Göre Kamu Sektörünün YZ'ya Hazır Olmasının Değerlendirilmesi	51
<i>İsmail GÜNEŞ, Melek AKDOĞAN GEDİK</i>	
Dünya Bankası'nın Covid-19 Salgını Sürecinde Türkiye'ye Mali Yardımları.....	71
<i>Kâmil TÜĞEN, Ferhat BATMAZ</i>	
Yunanistan'ın Parasal Birliğe Uyumunda Kamu Maliyesi Performansı ve Grexit Olasılığı.....	103
<i>Kâmil TÜĞEN, Serap TAŞBİLEK</i>	
Covid-19 Salgınının Mali Göstergeler Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Doğu Avrupa Ülkelerinden Kanıtlar	123
<i>Mustafa KURT</i>	
Türkiye'de 1980'li Yıllarda Bütçe Politikası	137
<i>Yaprak KARADAĞ DUYMAZLAR</i>	

**Vergi Uyuşmazlıklarının Alternatif Çözüm Yolları
Bakımından Bazı Ülke Uygulamaları ve Türkiye153**
Hamdi Furkan GÜNAY

**1929 Büyük Buhranı ve 2008 Küresel Finans Krizi
Maliye Politikalarının Karşılaştırılması.....175**
Yaprak KARADAĞ DUYMAZLAR

**Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Sığınmacılara
Sunulan Kamusal Hizmetlerin Mali Boyutu192**
Kübra SAYANER AK, Mehmet CURAL

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

VERGİ DAİRESİ PERSONELİNİN İŞ TATMİNİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Cansu AYDOĞDU BOZDAĞ²

Cemil RAKICI³

1. GİRİŞ

Gerçek ve tüzel kişilere hizmet sunan ve kamu geliri tahsilatı görevini yerine getiren vergi daireleri için kaliteli çıktıları verimli ve etkili bir şekilde ortaya koyabilecek yeterli mali kaynak ve vasıflı iş gücü oldukça önemlidir (Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD], 2023a: 131). Ancak günümüzde gelir idareleri bütçe kısıtlarından kaynaklanan çeşitli sorunlarla karşı karşıya gelmektedir. Bu nedenle vasıflı iş gücünün devamlılığı açısından kurumdaki personelin iş tatmini ve motivasyonu ön plana çıkmaktadır. Etkin bir insan kaynakları yönetimiyle, kurum hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve daha iyi bir kaynak yönetimi gerçekleştirilebilir.

Gelir idarelerinin bütçelerinin önemli bir kısmını personel giderleri oluşturmaktadır. OECD ülkeleri dahil 57 ülkenin gelir idarelerindeki personel giderlerinin operasyonel bütçe içindeki payı ortalama % 73 olmakla birlikte bu oran, ülkelere göre %

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Cemil RAKICI danışmanlığında yürütülen Cansu AYDOĞDU BOZDAĞ tarafından yazılan “Türk Gelir İdaresi’nin Etkinliğinin İncelenmesi: Trabzon İlinde Mükellef ve Vergi Dairesi Personelinin Algı ve Tutumlarının Ölçümü (2021)” başlıklı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

² Dr. Bağımsız Araştırmacı, cansu.aydogdu@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1716-5691.

³ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü Mali Hukuk ABD, cemil.rakici@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1053-0411.

44,3-95,4 arasında değişiklik göstermektedir. Türkiye’de ise bu oran ortalamanın üzerinde olup % 78,0 olarak belirtilmektedir (OECD, 2023a: 133; OECD, 2023b: 16-17). Türkiye için gelir idaresi personel giderlerinin operasyonel bütçe içindeki payı oldukça yüksek olarak görünmektedir. Böyle bir durumda, vergi dairesi personelinin iş tatminin sağlanmasının kamu kaynaklarının etkin kullanımı, güçlü bir kurumsal beşeri sermayenin oluşması ve iş performansının iyileştirilmesi açısından olumlu etkilere sahip olabileceği söylenebilir.

Bu çalışma, Trabzon’da vergi dairesi personelinin iş tatmini düzeyinin ölçülmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada öncelikle iş tatmini kavramına değinilmiş ve ardından vergi dairesi personeli ya da vergi müfettişlerinin iş tatmininin belirlenmesine yönelik olan ampirik literatür ele alınmıştır. Son olarak da, vergi dairesi personelinin iş tatmini düzeyini belirlemeye yönelik olan anket önermelerinin frekans dağılımları incelenmiş ve demografik özelliklere göre vergi dairesi personelinin iş tatmini puanları karşılaştırılmıştır.

2. İŞ TATMİNİ

Çalışmak ve bir işe sahip olmak insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bireyler, işlerine ekonomik değer sağlayıp karşılığında kazanç elde ederek kendilerinin ve ailelerinin gereksinimlerini karşılar. Böylece iş, bireylerin ihtiyaçlarını karşılayarak yaşamlarını sürdürmelerine imkan tanımaktadır (Yıldırım, 2007: 254). Öyle ki iş, genel olarak insanın kimliğinin merkezinde yer alır. Nitekim insanlara “ne iş yapıyorsunuz” şeklinde bir soru yöneltildiğinde çoğu kişi iş unvanıyla yanıt vermektedir. (Judge ve Klinger, 2008: 393). Bu bağlamda, günlük yaşamının büyük bir kısmını işte geçiren çalışan bir birey için yaptığı iş önem kazanmakta ve bireyin işten duyduğu tatmin incelenmektedir.

İş tatmini kavramı ilk defa 1920’li yıllarda incelenmeye başlanmasına rağmen konunun önemi 1940’lı yıllarda anlaşılmıştır. Çalışma hayatı, çalışanlara işle ilgili deneyimler kazandırmasının yanı sıra, çalışanlarda her iş gününde hissedilen çeşitli duyguların birikimine de yol açar. Bu deneyimler sonucu kişide işe yönelik bir tutum oluşur (Eğimli, 2009: 36). Böylece iş tatmini, kişinin işinden memnun olup olmadığı ile ilgili içsel değerlendirmeleri ifade etmektedir. Bu değerlendirmeler çok boyutlu bir şekilde yani dışa dönük (sözle anlatılan) veya içe dönük (hissedilen) tepkilerle ortaya çıkmaktadır (Judge vd., 2012: 497).

İş tatmini düzeyinin “işin, kişinin en kuvvetli hissettiği ihtiyaçlarını karşılama derecesi ile orantılı” olarak geliştiği kabul edilmektedir (Keser, 2005: 78). Nitekim, iş hayatında istediği işi yapan, ihtiyaçlarını karşılayacak ücreti elde eden, istediği iş olanaklarını ve koşullarını kısmen de olsa bulan ve gereksinimlerinin çoğunu karşılayan bir kişinin maddi ve manevi tatmine sahip olmasından dolayı hem iş hem de işi dışındaki hayatında mutlu olacağı söylenebilir (Örücü vd., 2006: 40). Bu nedenle iş tatmini, çalışanların işte kalma veya işten ayrılma niyetinin belirleyicilerindendir. Eğer, çalışan işinden memnun değilse büyük ihtimalle işinden ayrılacaktır (Apostolakos ve Metaxas, 2021: 2).

İş tatminini işin niteliği, ücret, terfi imkanları, yönetim, çalışma grubu, çalışma koşulları, kişi ve kurum arasındaki uyum gibi bir dizi faktör etkilemektedir (Apostolakos ve Metaxas, 2021: 2). İş ile ilgili faktörleri değerlendirme ve işe ilişkin bir tutum geliştirme tamamen kişinin kendisine bağlıdır. Bu yüzden aynı iş yerinde çalışan kişilerden biri iş tatmini hissederken diğerinin iş tatminsizliği yaşaması söz konusu olabilmektedir (Eğimli, 2009: 36).

İstediği işi yapmayan, isteklerinin sürekli göz ardı edildiği bir ortamda çalışan ve gereksinimlerini karşılayamayan bir bireyin işiyle ilgili olumsuz tutumlar içerisine girmesi olasıdır (Örücü vd., 2006: 40). İşe yönelik olumsuz duygu ve düşüncelerin sonucu olarak iş tatminsizliği ortaya çıkmaktadır. İş tatminin olmaması ise çalışanlarda düşük verim düzeyine, işe devamsızlığa, iş kazalarına, erken emekliliğe, zihinsel ve fiziksel sağlık problemlerine neden olabilmektedir (Apostolakos ve Metaxas, 2021: 2).

Çalışanların iş tatmininin sağlanması, iş gücü devir oranlarını düşürerek memnuniyet ve istikrarın sağlanmasına katkı sunabilecek ve etkin bir insan kaynakları yapılanmasına sahip olan güçlü kurumları oluşturabilecektir (Tozlu, 2022: 122). Çalışanların elde etmiş oldukları iş tatmini iş performanslarını da etkileyecektir. Bu nedenle kurumların idarecileri de personelin tatmin düzeyinin artırılmasına önem vermelidir (Dağlı, 2016: 229).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Çalışmaya konu olan literatür incelemesinde, vergi dairesi personelinin ve vergi müfettişlerinin iş tatminlerinin belirlenmesine yönelik çeşitli araştırmaların olduğu görülmektedir.

Bertelli (2005: 3), ABD İç Gelir İdaresi'nde (Internal Revenue Service) yaptığı çalışmada, performansa dayalı ücret teşviklerinin tüm personeli motive etmede etkili olmadığı ve motivasyonu daha yüksek olan personele motivasyonu arttırmak için içsel ve dışsal ödüllerin bir kombinasyonunun verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

James vd. (2006: 12-13), Tayland'da Tüketim Vergisi İdaresi'nde yaptığı çalışmada, idaredeki personelin çoğunun iş ile

ilgili olumlu algı ve tutumlara sahip olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte personel terfi imkanlarının her zaman liyakate göre belirlendiğinden emin olmadıklarını belirtmiştir. Tayland’da bölgesel teşkilatlardaki personelin merkez teşkilatındaki personele göre daha olumlu tutumlara sahip olma eğiliminde oldukları görülmüştür. Tutumlardaki farklılıkların yönetimden, karar alma sürecine katılım düzeyinden, çalışma koşullarından ve geçim masraflarından kaynaklanabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, Bangkok bölgesi en yüksek tahsilat düzeyine sahipken bu bölgede personelin algı ve tutumlarının en düşük puanda olduğu; 8. Bölge’nin ise tahsilat düzeyi düşük ancak personelin algı ve tutumları açısından en yüksek puana sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, personelin algı ve tutumlarının birçok değişkenden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Çelik (2008: 148), Mersin’de vergi dairesi personeli üzerindeki çalışmasında örgütsel bağlılık türleri ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Buna göre, devam bağlılığından alınan puanlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bununla birlikte, normatif bağlılık ve duygusal bağlılıktan elde edilen puanlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Yani, işinden memnun olmayan personelin normatif bağlılık ortalamasının daha yüksek olduğu görülmekte ve personeller işlerinden memnun olmasalar dahi kendilerini duygusal olarak kuruma bağlı hissetmektedir.

Üçöz (2008: 36), KKTC’de Gelir ve Vergi Dairesi çalışanları üzerindeki çalışmasında terfi sürecinde liyakatin esas alınmasının personel için tatmin ve motivasyon sağlayacağı, personelin kendi işleri konusunda fikirlerinin alınmasını önemli olarak gördükleri ve bunun iş motivasyonu için gerekli bir faktör olduğu, ödüllendirmenin kişilerden ziyade gruplara göre yapılmasının personel arasındaki çıkar çatışmasını engelleyerek kurum içerisindeki huzursuzlukları ortadan kaldırmada etkili olacağı bulgusuna erişmiştir.

Mansor ve Tayib (2010: 81), Malezya’da Malezya Kraliyet Gümrük İdaresi (Royal Malaysian Customs Department) personelinin iş tatminini değerlendirmek için yaptığı çalışmada, personelin; idarenin personelin refahına gösterdiği ilgiden, üstün performansı takdir etme ve ödüllendirme sisteminden memnun olmadığı sonucuna varmıştır. İbrahim (2011: 67-69), Malezya Kraliyet Gümrük İdaresi personelinin iş tatminini etkileyen faktörleri incelediği çalışmasında maaş ve iş tatmini arasında pozitif, terfi imkanları ve iş tatmini arasında pozitif bir ilişki olduğu; çalışma ortamı ile iş tatmini, iş stresi ile iş tatmini ve bireysel değerler ile iş tatmini arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Shafî vd. (2018: 1), Malezya Kraliyet Gümrük İdaresi personelinin iş tatminini etkileyen faktörleri incelediği çalışmada personel için iş tatminine yönelik en etkili faktörün örgütsel bağlılık olduğu sonucu elde edilmiştir.

Gonzalez vd. (2016: 17,30), İspanya’da vergi dairesi personeli üzerinde yaptıkları ampirik çalışmada, vergi dairesi personelinin iş yerlerinde kendilerini değerli hissetmedikleri, kariyer beklentilerini karşılanmamış olarak tanımladıkları ve yürüttükleri görevlerde çok az inisiyatif sergileyebildikleri sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte vergi dairesi personeli, kurumun ulaşması gereken hedeflerinin farkında olduklarını ve iş yerlerinde belli bir derecede özerkliğe sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, çalışmada vergi dairesi personelinin önemli ölçüde motivasyon eksikliği bulunduğu ve bu durumun kurumun hedeflerini gerçekleştirmesinde olumsuz bir etkiye yol açtığı söz edilmektedir. Öyle ki, personelin düşük iş tatmini düzeyinin İspanya’da kamu harcamalarını finanse etmek için gereken vergi gelirlerinin tahsilinde azalmaya neden olduğu belirtilmektedir.

Gelard ve Rezaei (2016: 165-170), İran’da Tahran vergi idaresinde yaptığı çalışmada, ücret ve iş tatmini arasında pozitif

bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, personele yapılan ödemelerde örgütsel adaletin önemli olduğu ve finansal olarak ayrımcılığa uğradığını hisseden personelin iş tatminlerinin diğer personele göre daha düşük olduğu ifade edilmiştir.

Dağlı (2016: 244-245), Türkiye’de vergi müfettişleri üzerinde yaptığı çalışmada, yaş arttıkça vergi müfettişlerinin iş tatmini düzeyinin arttığı sonucuna ulaşmıştır. Cinsiyet ve medeni duruma göre iş tatmini düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ayrıca, vergi müfettişlerinin iş tatmini düzeyi (3,87) olumlu değerlendirilebilecek bir değer olarak bulunmuştur.

Güney ve Bektaş (2018: 636-637), Kocaeli’de vergi müfettişleri üzerindeki çalışmada vergi müfettişlerinin genel olarak iş tatmini düzeyinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yapılan hipotez testlerinde ise düşük iş tatmini düzeyinin demografik özelliklere göre farklılık göstermediği sonucu elde edilmiştir.

Apostolakos ve Metaxas (2021: 10), Yunanistan’da vergi dairesi personeli için yaptığı çalışmada cinsiyet, ücret, kişisel gelir ve aile gelirinin iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı; yaş, hizmet yılı ve işe kabul sürecinin iş tatmini üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu; eğitim düzeyinin ise iş tatmini düzeyi üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Sudarman ve Kusuma (2022: 161-162), Endonezya’da vergi müfettişleri üzerinde yaptığı çalışmada vergi müfettişlerinin eğitim düzeyinin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucunu elde etmiştir. Ayrıca, vergi müfettişlerinin profesyonelliğinin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu çünkü profesyonel bir tutumun görevleri yerine getirme kabiliyetini güçlendirdiği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, vergi dairesi personeli ya da vergi müfettişleri için iş tatmininin demografik özelliklere göre farklılaşabileceği ve özellikle liyakate göre terfi imkanlarının genel olarak iş tatmini üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, iş tatminine ilişkin algı ve tutumların birçok faktörden etkilendiği ve kişiye göre değişebildiğini söylemek mümkündür.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Anket 19. yy.'ın ortalarından itibaren Avrupa ve ABD'de kişilerin tutum, davranış özellikleri, eğilimleri, beklentilerini belirleme veya memnuniyet düzeylerini ölçme gibi birçok alanda bir araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır (Arıkan, 2013: 17-18). Çalışmada yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır. Anketteki sorular/önermeler hazırlanırken, ifadelerin herkes tarafından aynı şekilde anlaşılır olması için gayret edilerek kısa ve net olmalarına özen gösterilmiş, anketi uygularken kişileri dinamik tutacak ve fazla zamanlarını almayacak şekilde soru/önerme sayısı belirlenmeye çalışılmıştır. Açık uçlu soruların değerlendirmesi ve yorumlaması zor olabildiğinden bu sorulardan kaçınılmıştır. Anket formunun birinci bölümünde vergi dairesi personelinin demografik özelliklerine ilişkin sorular, ikinci bölümünde ise 5'li Likert ölçeği kullanılarak oluşturulan sorular yer almaktadır. 5'li Likert ölçeğindeki sorular, (1) *Kesinlikle Katılmıyorum*, (2) *Katılmıyorum*, (3) *Fikrim Yok*, (4) *Katılıyorum* ve (5) *Kesinlikle Katılıyorum* şeklinde sıralanmıştır. Önermelerin frekans dağılımları tablolaştırılarak yorumlanmıştır.

Çalışmadaki anket, Likert tipi 5'li derecelendirme ölçeğinin kullanıldığı bir tutum testi olduğundan güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha ile hesaplanmıştır. Psikoloji ve tutum testleri için hesaplanan güvenilirlik katsayısının 0,70 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenilirliği açısından yeterli olarak

kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2017: 183). Anketin Cronbach Alpha değeri 0,797 olarak hesaplanmıştır. Buna göre anketin ölçek güvenirliğine sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmanın ana kütlesi Trabzon Vergi Dairesi Başkanlığı, Karadeniz Vergi Dairesi Müdürlüğü ve Hızırbey Vergi Dairesi Müdürlüğü olarak belirlenmiştir. Ocak 2020 itibarıyla belirlenen ana kütle 200 kişidir. Ana kütle 200 olduğundan, örneklem büyüklüğü % 5 hata payı ve % 95 güven aralığında 132 olarak hesaplanmıştır. Rastlantısal örnekleme yöntemiyle personele dağıtılan 175 anketten ise 142 adet geri dönüş alınabilmektedir. Demografik soruların boş bırakılması, anket sorularının/önergelerinin eksik doldurulması gibi nedenlerden dolayı 137 anket değerlendirmeye uygun görülmüştür.

Veriler IBM SPSS V23 ile analiz edilmiştir. Normal dağılıma uygunluk Kolmogorov Smirnov testi ile incelenmiştir. İkili gruba göre nicel değişkenlerin karşılaştırılmasında veriler normal dağılmadığından Mann-Whitney U testi; üç ve üzeri gruba göre nicel değişkenlerin karşılaştırılmasında ise veriler normal dağılmadığı için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları nicel veriler için ortalama $\pm$ standart sapma ve ortanca (minimum [min.] – maksimum [maks.]) şeklinde, kategorik veriler için frekans (yüzde) olarak sunulmuştur. Önem düzeyi $p < 0,05$ olarak alınmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bulguları bölümünde, vergi dairesi personelinin demografik özellikleri, vergi dairesi personelinin iş tatminine yönelik düşüncelerinin frekans dağılımı ve vergi dairesi personelinin demografik özelliklerine göre iş tatmini düzeylerinin karşılaştırılmasına ilişkin bilgilere yer verilecektir.

5.1.Vergi Dairesi Personelinin Demografik Özellikleri

Vergi dairesi personelinin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, unvan, hizmet süresi ve aylık ortalama gelirine ilişkin bilgileri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Vergi Dairesi Personelinin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	58	42,3
Erkek	79	57,7
Yaş		
22-30	30	21,9
31-40	34	24,8
41-50	29	21,2
51-60	38	27,7
61 ve üstü	6	4,4
Medeni durum		
Evli	105	76,6
Bekar	28	20,4
Diğer	4	2,9
Eğitim durumu		
Lise	16	11,7
Ön Lisans	15	10,9
Lisans	99	72,3
Yüksek Lisans	7	5,1
Doktora	0	0
Unvan		
Memur	63	46
Gelir Uzman Yardımcısı	25	18,2
Gelir Uzmanı	44	32,1
Müdür Yardımcısı	3	2,2
Müdür	2	1,5
Hizmet Süresi		
1 yıldan daha az	11	8
1-5 yıl	26	19
6-10 yıl	13	9,5
11-15 yıl	10	7,3
16-20 yıl	15	10,9
21-25 yıl	18	13,1
26 yıl ve üstü	44	32,1

Aylık Ortalama Gelir⁴		
2000-3000 TL	4	2,9
3001-5000 TL	54	39,4
5001-6000 TL	56	40,9
6001-8000 TL	21	15,3
8001 TL ve üstü	2	1,5
TOPLAM	137	100

Tablo 1'e göre, vergi dairesi personelinin % 57,7'si erkek ve % 42,3'ü kadındır. Personelin % 27,7'si 51-60, % 24,8'i 31-40, % 21,9'u 22-30, % 21,2'si 41-50 ve % 4,4'ü 61 ve üstü yaş grubunda yer almaktadır. Personelin % 76,6'sı evli, % 20,4'ü bekardır. Eğitim durumuna bakıldığında personelin %72,3'ü lisans, % 11,7'si lise, % 10,9'u ön lisans, % 5,1'i yüksek lisans mezunudur. Unvan olarak, personelin % 46'sı memur, % 32,1'i gelir uzmanı, % 18,2'si gelir uzman yardımcısı, % 2,2'si müdür yardımcısı, % 1,5'i müdür olarak çalışmaktadır. Personelin % 32,1'i 26 ve üstü, % 19'u 1-5, % 13,1'i 21-25, % 10,9'u 16-20, % 9,5'i 6-10, % 8'i 1 yıldan daha az, % 7,3'ü 11-15 yıl hizmet vermektedir. Personelin % 40,9'unun aylık ortalama geliri 5001-6000, % 39,4'ünün aylık ortalama geliri 3001-5000, % 15,3'ünün 6001-8000, % 2,9'unun 2000-3000, % 1,5'inin 8001 ve üstü TL'dir.

5.2.Vergi Dairesi Personelinin İş Tatmini/Memnuniyeti Düşüncelerine İlişkin Önergelerin Frekans Dağılımı

Vergi dairesi personelinin iş tatmini/memnuniyetine ilişkin düşünceleri, yapılan iş ile görev tanımı arasındaki benzeşme, ücret düzeyi, hak ve terfilere ilişkin farkındalık ile işe ilişkin genel tatmin önermeleriyle ölçülmeye çalışılmıştır. Personelin görev tanımı ve özlük haklarının farkındalığı ile terfi

⁴ Memur maaşlarında son birkaç yılda enflasyon nedeniyle yüksek miktarda artışlar olduğu için bugün itibarıyla tablodaki ücret düzey ve kademeleri düşük kalmaktadır. Ancak, çalışanların tümü kamu çalışanı olduğu ve oransal olarak artış oranları aynı olduğu için araştırma sonucuna etkisi olmayacağı varsayıldığından ücret tutarları güncellenmemiştir.

imkanlarına yönelik algılarını değerlendirmek amacıyla *görev tanımının gerektirdiği işi yapmaktayım, özlük haklarımı biliyorum ve mesleğimde yükselme imkanım vardır* önermeleri yöneltmiştir.

Tablo 2. Görev Tanımının Gerektirdiği İş Yaptıyım

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	13	9,5
Katılmıyorum	27	19,7
Fikrim Yok	4	2,9
Katılıyorum	78	56,9
Kesinlikle Katılıyorum	15	10,9
TOPLAM	137	100

Tablo 2'ye göre, "*Görev tanımının gerektirdiği işi yapmaktayım*" önermesine, personelin % 9,5'i kesinlikle katılmıyorum, % 19,7'si katılmıyorum, % 2,9'u fikrim yok, % 56,9'u katılıyorum ve % 10,9'u kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Personelin büyük çoğunluğu görev tanımına uygun olan işi yaptığını düşünmektedir.

Tablo 3. Özlük Haklarımı Biliyorum

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	5	3,6
Katılmıyorum	11	8
Fikrim Yok	6	4,4
Katılıyorum	95	69,3
Kesinlikle Katılıyorum	20	14,6
TOPLAM	137	100

Tablo 3'e göre, "*Özlük haklarımı biliyorum*" önermesine, personelin % 3,6'sı kesinlikle katılmıyorum, % 8'i katılmıyorum, % 4,4'ü fikrim yok, % 69,3'ü katılıyorum ve % 14,6'sı kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Personelin büyük çoğunluğu özlük haklarını bildiğini düşünmektedir. Ancak, çalışanların özlük haklarının yetki ve sorumluluklarla uyumlu olmaması Gelir İdaresi Başkanlığı'nın GZTF analizinde önemli bir tehdit olarak belirtilmektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı [GİB], 2022: 147; GİB,

2023: 137). Buna ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmesi, personelin iş tatmini/memnuniyetine olumlu katkı sağlayabilecektir.

Tablo 4. Mesleğimde Yükselme İmkânım Vardır

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	15	10,9
Katılmıyorum	30	21,9
Fikrim Yok	8	5,8
Katılıyorum	73	53,3
Kesinlikle Katılıyorum	11	8
TOPLAM	137	100

Tablo 4'e göre, "*Mesleğimde yükselme imkânım vardır*" önermesine, personelin % 10,9'u kesinlikle katılmıyorum, % 21,9'u katılmıyorum, % 5,8'i fikrim yok, % 53,3'ü katılıyorum ve % 8'i kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Personelin büyük çoğunluğu mesleğinde yükselme imkânının olduğunu düşünmektedir. Terfi, belli bir süre çalışmış bir personel için ihtiyaç niteliği taşımaktadır. Meslekte yükselme imkânı, personelin beceri ve yeteneklerinden daha etkili bir şekilde yararlanma fırsatı sunabilir ve personelin kapasite ve başarılarını daha iyi hale getirmek için motive edici olabilir (İşcan ve Sayın, 2010: 200). Ancak, Gelir İdaresi Başkanlığı'nda kariyer planlaması her seviye çalışanı kapsayacak nitelikte değildir (GİB, 2020: 111). Tüm personeli kapsayacak şekilde kariyer planlamasının gerçekleştirilmesi personelin iş tatmini/memnuniyetini arttırabilecektir.

Vergi dairesi personelinin ücret tatmini ve ücret politikalarına yönelik algısını değerlendirmek amacıyla *aldığım ücreti yeterli buluyorum, özel sektörde benzer pozisyonlardaki kişilere göre daha az gelir elde etmekteyim ve performansla göre teşvik sistemi (ödül, ek gelir vb.) iş motivasyonumu arttırır* soruları yöneltilmiştir.

Vergi idaresi personelinin etkin olarak çalışması, karşılığında elde ettiği menfaatlerin tatminkar olmasına bağlıdır.

Ücretlerin tatminkar olmadığı durumlarda, personelin işi aksatması, uzatması ve işine karşı isteksizlik duyup sevmemesi olasıdır (Şenyüz, 1995: 53).

Tablo 5. Aldığım Ücreti Yeterli Buluyorum

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	32	23,3
Katılmıyorum	41	29,9
Fikrim Yok	12	8,8
Katılıyorum	39	28,5
Kesinlikle Katılıyorum	13	9,5
TOPLAM	137	100

Tablo 5'e göre, "*Aldığım ücreti yeterli buluyorum*" önermesine, personelin % 23,3'ü kesinlikle katılmıyorum, % 29,9'u katılmıyorum, % 8,8'i fikrim yok, % 28,5'i katılıyorum ve % 9,5'i kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, vergi dairesi personelinin büyük çoğunluğunun aldığı ücreti yeterli bulmadığı söylenebilir.

Ücretin yeterli olmasının yanında adil olması da önem taşımaktadır. Nitekim personel aldığı ücreti hem kendi çalıştığı kurumda hem de diğer işletmelerde benzer pozisyonlarda çalışan kişilerin aldığı ücretler ile karşılaştıracaktır. Çalıştığı kurumda ücret adaletsizliği olduğuna inanan bir personel tatminsizlik eğilimi gösterebilir ya da işten ayrılabilir (İşcan ve Sayın, 2010: 199). 2005'teki gelir idaresi reformu öncesi, gelir idaresinin personel politikalarına yönelik en önemli eleştirilerden biri, personelin rekabetçi olmayan ücret düzeyleri dolayısıyla görevlerini bırakıp, özel sektöre geçmelerinin oluşturduğu aksaklıklardır. Bu durum, nitelikli personelin azalmasıyla birlikte kurumda güçlü bir beşeri sermayenin oluşmasını engellemiştir. Reform sonrası, ücretlere ilişkin iyileştirmeler sağlansa da, personelin verimliliğini arttırmaya yönelik performans değerlendirme sisteminin getirilmemiş olması eleştiri konusu olmuştur (Öz ve Karakurt, 2007: 89). Yeni Ekonomi Programı (2020-2022)'nda, "*ekonomi yönetimi ile ilgili kurumlarda liyakat*

ve performans odaklı insan kaynakları yönetimiyle ilgili kurumların güçlendirilmesine yönelinmesi” hedefler arasında yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2019).

Tablo 6. Özel Sektörde Benzer Pozisyonlardaki Kişilere Göre Daha Az Gelir Elde Etmekteyim

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	21	15,3
Katılmıyorum	38	27,7
Fikrim Yok	31	22,6
Katılıyorum	32	23,4
Kesinlikle Katılıyorum	15	10,9
TOPLAM	137	100

Tablo 6’ya göre, *"Özel sektörde benzer pozisyonlardaki kişilere göre daha az gelir elde etmekteyim"* önermesine, personelin % 15,3’ü kesinlikle katılmıyorum, % 27,7’si katılmıyorum, % 22,6’sı fikrim yok, % 23,4’ü katılıyorum ve % 10,9’u kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, personelin çoğunluğu özel sektörde benzer pozisyonlardaki kişilerden daha az gelir elde ettiğini düşünmemektedir. Ancak, personelin bir kısmı aksi yönde düşünmekte, bir kısmının ise konu hakkında bilgisi olmadığı görülmektedir.

Tablo 7. Performansa Göre Teşvik Sistemi (Ödül, Ek Gelir vb.) İş Motivasyonumu Arttırır

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	10	7,3
Katılmıyorum	13	9,5
Fikrim Yok	7	5,1
Katılıyorum	60	43,8
Kesinlikle Katılıyorum	47	34,3
TOPLAM	137	100

Tablo 7’ye göre, *"Performansa göre teşvik sistemi (ödül, ek gelir vb.) iş motivasyonumu arttırır"* önermesine, personelin % 7,3’ü kesinlikle katılmıyorum, % 9,5’i katılmıyorum, % 5,1’i fikrim yok, % 43,8’i katılıyorum ve % 34,3’ü kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, personelin büyük

çoğunluğu performans esaslı bir teşvik sisteminin iş motivasyonunu arttıracaklarını düşünmektedir. Nitekim, 2021 ve 2022 yılı Vergi Haftası etkinlikleri kapsamında mesleğinde 35 yılı doldurmuş tüm vergi dairesi çalışanlarına “teşekkür belgesi” verilmiştir (GİB, 2022: 104; GİB, 2023: 93). Takdir edildiğini ve önemsendiğini düşünen çalışanın iş tatmini/memnuniyetinin yükseleceği beklenebilir.

Personelin yaptıkları mesleği yorucu bulmalarına ilişkin düşünceleri, *mesleğimi yorucu buluyorum*; kendilerine göre daha iyi bir işte çalışma fırsatı yakaladıklarında işten ayrılmalarına yönelik düşünceleri *daha iyi bir işte çalışma fırsatı yakalarsam işten ayrılırım* önermesiyle ölçülmeye çalışılmıştır.

Tablo 8. Mesleğimi Yorucu Buluyorum

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	18	13,1
Katılmıyorum	46	33,6
Fikrim Yok	5	3,6
Katılıyorum	48	35
Kesinlikle Katılıyorum	20	14,6
TOPLAM	137	100

Tablo 8'e göre, "*Mesleğimi yorucu buluyorum*" önermesine, personelin % 13,1'i kesinlikle katılmıyorum, % 33,6'sı katılmıyorum, % 3,6'sı fikrim yok, % 35'i katılıyorum ve % 14,6'sı kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, personelin büyük çoğunluğu mesleğini yorucu bulmaktadır. Ancak, mesleğini yorucu bulmayanların oransal dağılımı mesleğini yorucu bulanlara yakındır.

Tablo 9. Daha İyi Bir İşte Çalışma Fırsatı Yakalarsam İşten Ayrılırım

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	24	17,5
Katılmıyorum	41	29,9
Fikrim Yok	20	14,6
Katılıyorum	27	19,7
Kesinlikle Katılıyorum	25	18,2
TOPLAM	137	100

Tablo 9'a göre, *"Daha iyi bir işte çalışma fırsatı yakalarsam işten ayrılırım"* önermesine, personelin % 17,5'i kesinlikle katılmıyorum, % 29,9'u katılmıyorum, % 14,6'sı fikrim yok, % 19,7'si katılıyorum ve % 18,2'si kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, personelin büyük çoğunluğu daha iyi bir işte çalışma fırsatı yakaladıklarında işten ayrılmayı düşünmemektedir.

Personelin sosyal imkanlarının artırılması moral ve motivasyonları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Şenyüz, 1995: 54; Karyağdı, 2001: 176; Serim vd., 2014: 22). Kreş hizmetleri, dinlenme evleri, misafirhane, yemekhane, lokaller gibi hizmetler artırılmalı ve bunlardan tüm personelin yararlanabilmesi sağlanmalıdır (Karyağdı, 2001: 176-177).

Tablo 10. Kurumun Sağladığı Sosyal İmkanlar Yeterlidir

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	48	35
Katılmıyorum	56	40,9
Fikrim Yok	10	7,3
Katılıyorum	13	9,5
Kesinlikle Katılıyorum	10	7,3
TOPLAM	137	100

Tablo 10'a göre, *"Kurumun sağladığı sosyal imkanlar yeterlidir"* önermesine, personelin % 35'i kesinlikle katılmıyorum, % 40,9'u katılmıyorum, % 7,3'ü fikrim yok, % 9,5'i katılıyorum ve % 7,3'ü kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Personelin büyük çoğunluğunun kurumun sosyal imkanlarını yeterli bulmadığı söylenebilir. Nitekim Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu (2018: 140; 2019: 111)'nda kurumun zayıf yönlerinden biri olarak çalışanlara yönelik sosyal imkanların yetersiz olduğu belirtilmiştir. Buna göre, kurum bütçesinin elverdiği ölçüde kendi sosyal imkanlarını çalışanlara sunabilir veya çalışanların bir araya gelip sosyalleşmesini sağlayabilecek çeşitli etkinlikler düzenleyebilir. Bu kapsamda, 2022 yılı Vergi Haftası etkinliklerinde TV-360 "Ben Bilirim"

yarışma programına İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı personelinin katılımının sağlanması sosyal faaliyet açısından örnek teşkil edebilir (GİB, 2023: 94).

Vergi dairesi personeli, mükellef ve vergisel işlemlerle birebir muhatap olduklarından eksiklikleri görme ve çözüm bulma konusunda daha kabiliyetli olarak değerlendirilmelidir. Nitekim GİB, 2013 yılında web tabanlı bir uygulama olan “Çalışan Öneri Sistemi”ni yürürlüğe koymuştur. Bu sistemle birlikte tüm çalışanlar mevzuat, çalışma ortamı ve iş süreçleri ile ilgili konularda öneri yapabilecek ve öneri sahibine geri bildirim yapılabilecektir. Bu kapsamda, 2012-2018 yıllarında 4492 adet öneri yapılmıştır (GİB, 2019: 99). 2019-2022 döneminde ise çalışan öneri sayısı 2632, kabul edilen öneri 2310 ve uygulamaya geçen öneri sayısı 101 olarak gerçekleşmiştir (GİB, 2020: 101; GİB, 2021: 61-62; GİB, 2022: 62-63; GİB, 2023: 63-64). Uygulamaya konulan öneri sayısının kabul edilen öneri sayısına oranının düşük olduğu göze çarpmaktadır. Bu oranın zaman içerisinde yükseltilmesi çalışan memnuniyetini arttırabilecek bir unsurdur.

İnsanlar doğası gereği bir şeyin parçası olma eğilimdedir ve katkılarının önemli olduğunu hissetmek istemektedir. Çalışanların kurum için değerli olduklarının hissettirilmesi ve bağlı oldukları kuruma katkıda bulunduklarını düşünmeleri iş gücünün aidiyet duygusu açısından çok önemlidir (Mansor ve Tayib: 2010: 92). Bu kapsamda, 2020 yılında 31. Vergi Haftası etkinliklerinde, 81 ilin katılımıyla merkez ve taşra personeli ilk defa bir yemek organizasyonunda buluşmuştur. Her unvandan çalışanın merkez teşkilatından yöneticilerle bir araya gelip tanışması sıkıntı ve taleplerin doğrudan iletilmesine katkı sağlamıştır (GİB, 2021: 83). Böyle bir organizasyonun, vergi dairesi personelinin iş tatmini/memnuniyetine olumlu etkisi olacağı söylenebilir. Bu bağlamda çalışmada, *kurum önerilerimi*

dikkate almaktadır önermesine verilen cevaplar Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11. Kurum Önerilerimi Dikkate Almaktadır

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	24	17,5
Katılmıyorum	38	27,7
Fikrim Yok	39	28,4
Katılıyorum	33	24,1
Kesinlikle Katılıyorum	3	2,2
TOPLAM	137	100

Tablo 11’e göre, “*Kurum önerilerimi dikkate almaktadır*” önermesine, personelin % 17,5’i kesinlikle katılmıyorum, % 27,7’si katılmıyorum, % 28,4’ü fikrim yok, % 24,1’i katılıyorum ve % 2,2’si kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Vergi dairesi personelinin önerilerinin değerlendirilmesi konusuna daha çok olumsuz tavır takındığı ve çekimser kaldığı görülmektedir. Bu sonucun, vergi dairesi personelinin önerilerinin sisteme alınsa dahi uygulamaya geçirilmediğine yönelik algısından kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç olarak, personelin işe ilişkin farkındalık ve memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu, ücret konusunda tatminkar ancak performans esaslı bir ücretlendirme sisteminin motivasyonu arttıracaklarını düşündükleri ve personelin kurumun işleyişinde söz sahibi olma ve kurumun sosyal imkanları açısından beklentide bulundukları söylenebilir. Ayrıca, Orta Vadeli Program (2024-2026)’da kamu maliyesine ilişkin politika ve hedefler arasında yer alan *Vergi idaresinin fiziki, beşeri ve teknolojik altyapısı geliştirilecektir* ifadesinin vergi dairesi personelinin iş tatmini/memnuniyetine olumlu etki göstereceği söylenebilir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 28).

5.3.Vergi Dairesi Personelinin Demografik Özelliklerine Göre İş Tatmini/Memnuniyeti Düzeyinin Karşılaştırılması

Vergi dairesi personelinin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, unvan, hizmet süresi ve aylık ortalama gelire göre iş tatmini/memnuniyet düzeylerinin karşılaştırılmasına ilişkin bilgiler Tablo 12’de gösterilmektedir.

Tablo 12. Vergi Dairesi Personelinin Demografik Özelliklerine Göre İş Tatmini/Memnuniyeti Puanının Karşılaştırılması

Demografik Özellikler	Ort. ± S.Sapma	Ort. (Min. – Maks.)	Test İstatistiği	p
Cinsiyet				
Kadın	31,05 ± 3,31	31 (23 – 38)	U=2048,5	0,289
Erkek	30,43 ± 5,45	31 (14 – 50)		
Yaş				
22-30	31,63 ± 4,49	31,5 (26 – 50)	$\chi^2=3,905$	0,419
31-40	29,88 ± 4,27	30 (20 – 42)		
41-50	31,21 ± 4,2	32 (23 – 38)		
51-60	30,37 ± 5,31	30 (14 – 41)		
61 ve üstü	30,17 ± 5,85	29 (24 – 41)		
Medeni Durum				
Evli	30,4 ± 4,31	31 (14 – 42)	$\chi^2=1,247$	0,536
Bekar	31,54 ± 5,59	31 (20 – 50)		
Diğer	32,5 ± 6,81	34 (24 – 38)		
Eğitim Durumu				
Lise	28,25 ± 7,01	28 (14 – 41)	$\chi^2=6,049$	0,109
Ön Lisans	30,53 ± 3,4	30 (24 – 38)		
Lisans	31,15 ± 4,42	31 (21 – 50)		
Yüksek Lisans	30,14 ± 1,95	31 (26 – 32)		
Unvan				
Memur	29,81 ± 4,74	30 (14 – 41)	$\chi^2=6,314$	0,097
Gelir Uzman Yrd.	31,48 ± 4,89	31 (26 – 50)		
Gelir Uzmanı	31,05 ± 4,1	31 (21 – 41)		
Müdür ve Müdür Yrd.	34,8 ± 5,17	34 (28 – 42)		
Hizmet Süresi				
1 yıldan daha az	32,91 ± 6,55	32 (26 – 50)	$\chi^2=4,580$	0,599
1-5 yıl	30,08 ± 3,19	30,5 (23 – 36)		
6-10 yıl	30,46 ± 2,6	31 (26 – 34)		
11-15 yıl	32 ± 5,52	32,5 (22 – 42)		
16-20 yıl	30,13 ± 3,78	31 (20 – 34)		
21-25 yıl	31,39 ± 4,64	31,5 (23 – 38)		
26 yıl ve üstü	30,18 ± 5,38	30 (14 – 41)		
Aylık Ortalama Gelir				
2000-3000 TL	27 ± 3,83	28 (22 – 30) ^{ab}	$\chi^2=10,586$	0,014
3001-5000 TL	30,02 ± 5,49	30 (14 – 50) ^a		
5001-6000 TL	30,7 ± 3,29	31 (21 – 38) ^{ab}		
6001 TL ve üstü	32,91 ± 4,88	32 (23 – 42) ^b		

Not: (U: Mann-Whitney U test istatistiği, χ^2 : Kruskal Wallis test istatistiği, a-b: Aynı harfe sahip durumlar arasında fark yoktur.)

Tablo 12'ye göre, aylık ortalama gelir durumuna göre iş tatmini/memnuniyeti puanının ortancaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır ($p=0,014$). Aylık ortalama geliri 2000-3000 TL arasında olanların memnuniyet puanı ortancası 28, 3001-5000 TL arasında olanların memnuniyet puanı ortancası 30, 5001-6000 TL arasında olanların memnuniyet puanı ortancası 31, 6001 TL ve üstü olanların memnuniyet puanı ortancası 32 olarak elde edilmiştir. Buna göre, aylık ortalama gelir arttıkça iş tatmini/memnuniyeti düzeyinin daha olumlu etkilendiğini söylemek mümkündür. Diğer demografik özelliklere göre ise, iş tatmini/memnuniyeti puanlarının dağılımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,050$).

6. SONUÇ

Gelir idareleri, gerçek ve tüzel kişilerden karşılıksız bir kaynak aktarımı niteliğindeki vergi gelirlerinin tahsilatından sorumlu olan bir kamu kurumudur. Gelir idareleri, diğer kamu kurumlarında olduğu gibi sınırlı kaynaklarıyla hizmet vermekte olup personel giderleri en büyük harcama kalemi olarak görünmektedir. Kaynakların etkin kullanımı ilkesi doğrultusunda vergi dairelerinde çalışan personelin iş tatmininin önemi açığa çıkmaktadır. İş tatminine sahip olan vergi dairesi personelinin kaliteli mal ve hizmet çıktısına olumlu katkılar sağlayacağı beklenebilir

Çalışmada, Trabzon'da vergi dairesi personelinin iş tatmini düzeyinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla yapılan anket çalışması ile vergi dairesi personelinin iş tatminine ilişkin düşünceleri saptanmaya çalışılmıştır. Ardından personelin demografik özelliklerine göre iş tatmini puanları karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlarda, katılımcıların çoğunluğunun verdiği cevaplara göre, genel olarak vergi dairesi personelinin işe yönelik farkındalığının yüksek olduğu, meslekte

terfi imkanlarının olduğunu düşündükleri, ücret konusunda tatminkar ancak performansa göre teşvik sisteminin motivasyonlarını arttıracaklarını ifade ettikleri, mesleği yorucu buldukları ancak daha iyi bir işte çalışma fırsatı yakaladıklarında işten ayrılmayı düşünmedikleri, kurumun sosyal imkanlarının yeterli olmadığını düşündükleri ve kurumun çalışan önerilerini daha fazla dikkate alması gerektiği düşüncesinde oldukları söylenebilir.

Vergi dairesi personelinin iş tatmini puanlarının demografik özelliklere göre karşılaştırılması sonucunda aylık ortalama gelir arttıkça iş tatmini puanlarının yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer demografik özelliklere göre iş tatmini puanlarının karşılaştırılmasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,050$). Buna göre, vergi dairesi personelinin iş tatmininin sağlanmasında ücret düzeyinin önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Kurumun her kademesindeki personelin ücretlerine yönelik iyileştirmeler yapılmasının iş tatmini ve motivasyonu arttıracakı beklenebilir.

KAYNAKÇA

- Apostolakos, D. ve Metaxas, T. (2021). Executive Selection Process and Job Satisfaction: The Case of the Independent Authority for Public Revenue (IAPR) in Greece. *Administrative Sciences*, 11(3):95, 1-14.
- Arıkan, R. (2013). Anketler ve Anket Soruları. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bertelli, A. M. (2006). Motivation Crowding and the Federal Civil Servant: Evidence from the U.S. Internal Revenue Service. *International Public Management Journal*, 9(1), 3-23.
- Büyüköztürk, Ş. (2017). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı (23. Bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Çelik, C. (2008). Relationship of Organizational Commitment and Job Satisfaction: A Field Study of Tax Office Employees. *International Conference on Management and Economics (ICME-2008)*, 138-155.
- Dağlı, M. F. (2016). Vergi Müfettişlerinin İş ve Yaşam Tatminleri ile Örgütsel Bağlılıkları. *Vergi Raporu*, 200, 227-255.
- Eğimli, A.T. (2009). Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 35-52.
- Gelard, P. ve Rezaei, S. (2016). The Relationship between Job Motivation, Compensation Satisfaction and Job Satisfaction in Employees of Tax Administration – A Case Study in Tehran. *Asian Social Science*, 12(2), 165-171.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2018). 2017 Yılı Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 276.

- GİB (2019). 2018 Yılı Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 314.
- GİB (2020). 2019 Yılı Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 349.
- GİB (2021). 2020 Yılı Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 387.
- GİB (2022). 2021 Yılı Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 429.
- GİB (2023). 2022 Yılı Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 455.
- Gonzalez, P.E.B., Alaminos, J.D. ve Rubio, E.V. (2016). Job Satisfaction Amongst Public Employees Working Within Tax Administrations: Analyzing The Case Of Spain. *Regional and Sectoral Economic Studies*, 16(1), 17-32.
- Güney, C. ve Bektaş B. (2018). Vergi Müfettişlerinin İş Doyumu Özellikleri Üzerine Bir Araştırma: Kocaeli İli Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 612-639.
- İbrahim, E.N.B. (2011). The Factors That Influence Job Satisfaction Among Customs Personnel: A Study in Royal Malaysian Customs Selangor. Othman Yeop Abdullah Graduate School Of Business Universiti Utara Malaysia, Kedah Darul Aman.
- İşcan, Ö.F. ve Sayın, U. (2010). Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 195-216.
- James, S., Svetalekth, T. ve Wright, B. (2006). Tax Officials' Attitudes and Perceptions, Performans Indicators and the Efficiency of Tax Collection. *Discussion Papers in Management*, Paper Number: 06/01, University of Exeter.

- Judge, T.A., Hulin, C.L. ve Dalal, R.S. (2012). Job Satisfaction and Job Affect. Kozlowski, S.W.J. (Ed), The Oxford Handbook of Industrial and Organizational Psychology Volume 1, içinde, Oxford University Press, New York, 496-525.
- Judge, T.A. ve Klinger, R. (2008). Job Satisfaction: Subjective Well-Being at Work. Eid, M. ve Larsen, R.J. (Ed), The Science of Subjective Well-Being, içinde, The Guilford Press, New York, 393-413.
- Karyağdı, N. (2001). Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Vergi İdaresi. Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayınları.
- Keser, A. (2005). İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. Çalışma ve Toplum, 4(7), 77-96.
- Mansor, M. ve Tayib, M. (2010). An Empirical Examination of Organisational Culture, Job Stress and Job Satisfaction within the Indirect Tax Administration in Malaysia. International Journal of Business and Social Science, 1(1), 81-95.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2023a). Tax Administration 2023: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2023b). Data Tables: Tax Administration 2023: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. Paris: OECD Publishing.
- Örücü, E., Yumuşak, S. ve Bozkır, Y. (2006). Kalite Yönetimi Çerçevesinde Bankalarda Çalışan Personelin İş Tatmini ve İş Tatminini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve

- İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 13(1), 39-51.
- Öz, E. ve Karakurt, B. (2007). Türk Gelir İdaresinde Yeniden Yapılanma ve Geline Nokta. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 44(510), 80-90.
- Serim, N., İnam, B. ve Murat, D. (2014). Factors Affecting Tax Compliance of Taxpayers: The Role of Tax Officer The Case of İstanbul and Çanakkale. Business and Economics Research Journal, 5(2), 19-31.
- Shafi, M.A., Rusiman, M.S., Nor, M.E., Khamis, A., Abdullah, S.N.S., Azmi, M.S., Abidin, M.S.Z. ve Ali, M. (2018). The Factors that Influence Job Satisfaction Among Royal Malaysian Customs Department Employee. IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series 995, 012016, 1-8.
- Sudarman ve Kusuma, S.Y. (2022). Job Satisfaction of Tax Inspectors of The Dgt Regional Office of Central Java I Predictors of Education And Professionalism. Journal of Economics and Public Health, 1(4), 153-164.
- Şenyüz, D. (1995). Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi. Bursa.
- Tozlu, A. (2022). Kamu Kurumlarında Çalışan Uzman Personelin İş Tatmini ve İş gücü Devir Oranı. Mavi Atlas, 10(1), 120-150.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). Orta Vadeli Program (2024-2026). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/09/20230906M1-1.pdf> (Erişim Tarihi: 16.09.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı (2019). Yeni Ekonomi Programı (2020-2022): Değişim Başlıyor. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/10/Yeni-Ekonomi-Program%C4%B1-2020-2022.pdf> (Erişim Tarihi: 16.09.2023).

Üçöz, S. (2008). Kamu Kesiminde Motivasyon ve İş Doyumunun Önemi: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Gelir ve Vergi Dairesinde Motivasyon ve İş Doyumunun Örgüt Açısından Önemi. Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşa.

Yıldırım, F. (2007). İş Doyumu ile Örgütsel Adalet İlişkisi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62(1), 253-278.

DİJİTALLEŞEN EKONOMİNİN VERGİLENDİRİLMESİ: DİJİTAL HİZMET VERGİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, MEVCUT DURUMU VE GELECEĞİ

Murat İÇMEN¹

Rana İÇMEN²

1. GİRİŞ

Ekonominin dijitalleşmesi son yıllarda vergi tartışmalarının ana odak noktalarından biri haline gelmiştir. Tartışmanın bir tarafını dijital şirketlerin yeterince vergi ödeyip ödemedikleri oluştururken diğer tarafını ise bu verginin hangi ülkede ödenmesi gerektiği oluşturmaktadır.

Dijital ekonomi, teknolojileri daha ucuz ve geniş çapta uygulanabilir hale getiren, iş süreçlerini iyileştiren ve ekonominin tüm sektörlerinde inovasyonu destekleyen bilgi ve iletişim teknolojisinin getirdiği dönüştürücü bir sürecin sonucudur (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), 2015: 11).

Günümüzde bir tüketicinin bir işletme ile ilk temas noktası, özellikle şirketin sosyal medya varlığı varsa genellikle çevrim içi olarak gerçekleşmektedir. Girişimciler fiziksel bir perakende alanı kiralamak yerine çok daha az bir maliyet ile internet ortamında yeni iş kurmaya çalışmaktadır. 2024 yılında perakende alışverişin %20,1'i internet üzerinden gerçekleşmesi

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, micmen@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3965-8742.

² Dr.Öğr.Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, ranaicmen@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7409-2919.

beklenirken bunun parasal tutarının 6,3 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir. Bunun yanında sosyal medya e-ticareti³ 2023 yılında yaklaşık 1,3 trilyon dolar olduğu ve bu rakamın 2030 yılında 8,5 trilyon dolara ulaşacağı hesaplanmaktadır (Snyder ve Aditham, 2024).

Dijital ekonominin geldiği bu nokta devletler için çeşitli vergi zorluklarını da beraberinde getirmektedir. Siyasi liderler, medya kuruluşları ve sivil toplum, Çok Uluslu Şirketler'in (ÇUŞ) vergi kayıp ve kaçaklarına neden oldukları konusunda artan endişelerini dile getirmektedir (OECD, 2015: 16).

Günümüzün uluslararası kurumlar vergisi kuralları bir devletin kendi sınırları içinde gelir elde eden bir çok uluslu şirketi vergilendirebilmesi için ülke sınırları içinde daimi işyerinin veya daimi temsilcinin bulunması gerektiği üzerine kuruludur. Daimi işyerine (Permanent Establishment (PE)) ilişkin mevcut kurallar büyük ölçüde fiziksel bir mevcudiyete dayanmaktadır. Bu durumda özellikle dijital çok uluslu şirketler, ülkelerde minimum fiziksel varlıkla önemli miktarda gelir elde edebilme buna karşılık yeterince vergi ödememe imkanına kavuşabilmektedirler.

Çalışma özellikle dijital çok uluslu şirketlerin adil vergilendirilebilmesi için ülkelerin uygulamaya başladığı Dijital Hizmet Vergilerini (DHV) ele almaktadır.

2. OECD VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

2012 yılında Apple, Amazon ve Google'ın vergi kaçırma planlarıyla ilgili skandallar kamuoyunda oldukça tartışma yaratmış ve bu konuda G20'yi harekete geçmeye zorlamıştır.

³ Sosyal medya ticareti, ürün ve hizmetleri çevrimiçi olarak tanıtmak ve satmak için Facebook, Instagram, Youtube, TikTok, SnapChat, X (Twitter) gibi sosyal medya platformlarının kullanılması ifade etmektedir.

2013 yılında G20'nin talebi üzerine OECD uluslararası kurumlar vergisi sisteminde reform yapılması çağrısında bulunmuş ve bir yıl sonra “Matrah Erozyonu ve Kar Aktarımı” (Base Erosion And Profit Shifting (BEPS)) eylem planı ortaya çıkmıştır (Ocampo, 2019).

BEPS eylem planı temelde ÇUŞ'un karını verginin olmadığı/düşük oranlı olduğu ülkelere aktarılması yerine karın elde edildiği ülkede vergilendirilmesini sağlamaya yönelik politika tedbirlerinden oluşmaktadır. Bu amaç doğrultusunda halihazırda 140 ülke ve yargı bölgesinin katılımıyla 15 Eylem Planı üzerinde çalışmalar yürütülmüştür (OECD, 2023a: 1-2).

Bu çalışmalardan 1. Eylem Planı, ekonominin dijitalleşmesi sonucu ortaya çıkan vergi sorunlarına odaklanmaktadır. Bu sorunlar vergilendirilebilir gelirin yapay olarak azaltılması veya kârların ekonomik faaliyetin çok az gerçekleştiği veya hiç gerçekleşmediği düşük vergili devletlere kaydırılması, gayrimaddi hakların vergilendirilmesi, verilerin (özellikle kişisel verilerin) yoğun kullanımı, değerin yaratıldığı yerin tespitindeki güçlükler şeklinde sıralanmaktadır (OECD, 2015: 16).

1. Eylem Planı kapsamında yapılan çalışmalar sonucu Temmuz 2023 tarihinde 138 ülke İki Sütünlü Çözüm (The Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy) önerisinin yer aldığı bir Sonuç Bildirisi (Outcome Statement) üzerine anlaşma sağlamışlardır. Buna göre 1. Sütün'da dijital şirketler de dahil olmak üzere ÇUŞ ile gelirin elde edildiği ülke arasında vergi haklarının tahsisinin belirlenmesine yönelik çözümler yer almaktadır. 2. Sütun ise ÇUŞ'un karları üzerinden asgari düzeyde bir kurumlar vergisi ödenmesini sağlayacak bir sistemin tasarımı yer almaktadır (OECD, 2023a: 1-2).

Sütun 1 küresel cirosu 20 milyar avrodan fazla ve vergi öncesi karlılığı %10'un üzerinde olan ÇUŞ'u ilgilendirmektedir. Bu kapsama giren ÇUŞ daha önce gelir elde ettiği ve vergilendirilmediği ülkelerde vergi mükellefi haline gelecektir. Bu kapsamdaki ÇUŞ bir ülkeden 1 milyar avro ve üzerinde (GSYİH'sı 40 milyar avronun altında olan ülkeler için bu tutar 250 bin avro ve üzeri) gelir elde ettiği durumda o ülke *A Tutarı*⁴ (Amount A) kadar geliri vergilendirme hakkına sahip olacaktır (OECD, 2023a: 3).

Sütun 1 kapsamında, dijital işletmelerin de dahil olduğu çok uluslu şirketlerin gelirin elde edildiği ülkeler lehine yeni vergilendirme haklarına ilişkin Çok Taraflı Sözleşme (The Multilateral Convention (MLC)) taslağı Aralık 2022 tarihinde yayınlanmıştır. MLC'nin yürürlüğe girebilmesi için ÇUŞ'un nihai ana kuruluşlarının en az %60'ını oluşturan 30 devlet tarafından onaylanması gerekmektedir (OECD, 2023a: 3). MLC metni önce 2023 yılı sonuna kadar nihai hale getirileceği açıklanmış daha sonra 2024 yılından sonraya ertelenmiştir.

Dijital iş modellerinden yaratılan değerın adil bir şekilde vergilendirilebilmesi için Avrupa Birliği düzeyinde de çalışmalar yürütölmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun 10 siyasi önceliğinden biri üye devletler arasında Dijital Tek Pazar kurulmasıdır. Bu önceliğın yerine getirilmesinde ortaya çıkabilecek yeni vergi boşluklarının önlenmesi için Komisyon 2013 yılında Üst Düzey Uzmanlar Grubu (the High Level Expert Group on Taxation of the Digital Economy) oluşturmuştur. Yapılan çalışmalar sonrası Komisyon'a

⁴ A Tutarı, Sütun 1 kapsamında OECD tarafından DHV'nin alternatifi olarak getirilmektedir. DHV karlılıklarına bakılmaksızın tüm firmaları etkilerken A Tutarı sadece küreselleşmeden en fazla faydalanan en büyük ve en karlı şirketleri etkilemektedir. Çok uluslu işletmelerin aşırı karının (yani gelirinin %10'unu aşan grup karının) %25'ini bu şirketlerin gelirlerini elde edildiği ülkelere yeniden tahsis eder (OECD, 2023: .3).

sunulan raporda dijitalleşmenin ortaya çıkardığı vergi zorluklarının önlenmesinde OECD/G20 BEPS projesi ile ortak hareket edilmesi önerilirken dijital şirketler için özel bir vergilendirme rejiminin uygulanması vergi sistemlerinin basit, istikrarlı ve tarafsızlık ilkelerini ihlal edeceği için önerilmemiştir (Avrupa Komisyonu, 2014: 6-7).

2017 yılında Avrupa Komisyonu devam eden çalışmalar kapsamında yayınladığı Tebliğ'de uluslararası fikir birliğinin uzun sürebileceği ve Avrupa Birliği düzeyinde aşağıdaki kısa vadeli uygulamaların tartışılması gerektiğini açıklamıştır. Kısa vadeli çözüm için sunulan bu uygulamalar:

- Dijital şirketlerin ciroları üzerinden alınacak bir *Eşitleme Vergisi* (Equalization Tax),
- Dijital işlemlerde *Stopaj Vergisi* (Withholding tax) ve
- Dijital hizmetlerin sağlanmasından veya reklam faaliyetlerinden elde edilen gelirler üzerinden bir *Vergi* alınması şeklinde belirtilmiştir.

Komisyon Mart 2018 tarihinde AB'de dijital ticari faaliyetlerin adil ve büyümeyi teşvik edecek bir şekilde vergilendirilmesini sağlamak için iki yeni öneri getirmiştir. Uzun vadeli bir çözüm olarak getirilen birinci öneri işletmelerin dijital kanallar aracılığıyla kullanıcılarla etkileşime girerek elde edilen gelirlerin vergilendirilebilmesi için kurumlar vergisi sisteminde reform⁵ yapılması, kısa vadeli bir çözüm olarak getirilen ikinci öneride ise dijital faaliyetlerden elde edilen belirli gelirlere⁶

⁵ Fiziksel varlığı olmayan dijital işletmeler de dahil olmak üzere bir dijital platformun üye devlette yıllık 7 milyon avro geliri aşması veya vergiye tabi bir yılda üye devlette 100.000'den fazla kullanıcısı olması veya vergiye tabi bir yılda şirket ile ticari kullanıcılar arasında dijital hizmetlere yönelik 3000'den fazla iş sözleşmesi olması durumunda kaynak devletin kurumlar vergisi alabilmesini sağlayacaktır.

⁶ Bu gelir türleri arasında çevrim içi reklam alanının satışından, kullanıcıların aralarında etkileşime geçiş mal ve hizmet satışını kolaylaştıran dijital aracılık faaliyetlerinden ve kullanıcılar tarafından sağlanan bilgilerden oluşturulan verilerin satışından elde edilen gelirler yer almaktadır.

geçici⁷ bir vergi⁸ getirilmesidir (Avrupa Komisyonu, 2018). Bu iki öneriden kısa vadede uygulamaya geçirilmesi beklenen dijital reklam hizmetleri ile sınırlı olan satış vergisi konusunda 2019 yılında anlaşmaya varılamamıştır.

Tüm üye devletler ve Avrupa Konseyi dijital faaliyetlerin adil bir şekilde vergilendirilebilmesi konusunda uzun vadeli küresel bir çözüm için OECD/G20'nin Ekim 2021 tarihinde açıkladığı İki Sütunlu Çözüm Beyanı'nı desteklemektedir. Bu yüzden Mart 2018 tarihinde getirilen teklifler şu anda bekletilmektedir. İki Sütunlu Çözüm Beyanı üzerinde anlaşma sağlanması ve etkili bir şekilde uygulanması durumunda teklifler geçerliliğini yitirecektir (Avrupa Konseyi, 2024). Halihazırda tüm üye devletleri bağlayan bir dijital hizmet vergisi veya dijital reklam vergisi Avrupa çapında yürürlükte bulunmamaktadır.

3. DİJİTAL HİZMET VERGİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MEVCUT DURUMU

Ekonominin dijitalleşmesi ile şirketlerin fiziksel bir varlık göstermeden yeni pazarlara ulaşma imkanına kavuşması şirketlerin karlarını verginin olmadığı ve/veya az olduğu ülkelere kaydırmaları endişelerini arttırmıştır. Buna ek olarak dijital şirketlerin merkezlerinin bulunduğu ve vergi ödedikleri ülke ile kullanıcıların çoğunluğunun ikamet ettiği ülkeler arasındaki coğrafi uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Örneğin, 2015 yılında Kuzey Amerika dijital ekonominin %37'sine ev sahipliği yapmasına rağmen küresel internet kullanıcılarının yalnızca %11'ine sahiptir. Buna karşın küresel internet kullanıcılarının üçte birinden biraz fazlasına sahip olan Doğu ve Güneydoğu Asya

⁷ OECD/G20 tarafından yürütülen çalışmalar sonucu kabul edilecek küresel bir çözüm sonrası bu vergi kaldırılacaktır.

⁸ Bu vergi yalnızca dünya çapındaki toplam gelirleri 750 milyon avronun üzerinde ve AB gelirleri 50 milyon avronun üzerinde olan şirketler için geçerlidir.

dijital ekonominin %20'sine ev sahipliği yapmaktadır (Bunn vd., 2020: 4). Dijital üreticilerin ve kullanıcıların dağılımındaki bu uyumsuzluk, vergilendirmenin kullanıcıların bulunduğu yere göre yeniden düzenlenmesini gündeme getirmiştir (Hathorne ve Breunig, 2020: 7)

OECD/G20'nin BEPS Projesi kapsamında ortaya koyduğu 1. Sütun⁹'un başarısı ile ilgili belirsizlikler nedeniyle uluslararası düzeyde bir çözüm henüz başarılı bir şekilde uygulama alanı bulamamıştır.

Bunun yanında Avrupa Birliği'nde:

- Vergilendirme konularının oy birliği ile karara bağlanabilmesi,
- Kurumlar vergisi temel ilkesinin karın/değerin yaratıldığı yerde vergilendirilmesi olmasına rağmen dijitalleşen dünyada bu değer ne olduğu, nasıl ölçüleceği veya nerede yaratıldığının her zaman çok açık olmaması (Avrupa Komisyonu, 2017) ve
- Kullanıcı tarafından oluşturulan veri ve içeriğin satılması gibi gelir getiren faaliyetler yoluyla elde edilen karların günümüzün vergi kanunlarınca kavranamaması nedeniyle (Avrupa Komisyonu, 2018) ülkelerin çok uluslu dijital işletmeleri vergilendirilebilmesi için alternatif¹⁰ çözümler geliştirmelerine neden olmuştur.

Bu alternatif çözümlerden biri olan Dijital Hizmet Vergileri, reklam alanının satışı, dijital aracılık hizmetlerinin sağlanması ve kullanıcılardan toplanan verilerin satışı gibi belirli

⁹ MLC önce 2023 yılı sonuna kadar nihai hale getirileceği açıklanmış daha sonra 2024 yılından sonraya ertelenmiştir.

¹⁰ Dijital hizmet vergisinin yanında dijital hizmetler için yapılan ödemelere Stopaj Vergisi getirilmesi, yabancı işletmelere Eşitleme Vergisi getirilmesi ve daimi işyeri kriterinin dijital daimi işyerine genişletilmesi gelmektedir.

dijital hizmetlerden elde edilen brüt gelir üzerinden alınan gelir vergileri ve işlem vergilerinin bir karışımıdır. Bu haliyle DHV gelir vergilerinden, çevrim içi satış vergilerinden ve katma değer vergilerinden farklıdır (Vazquez, 2023).

Ülkelerin uyguladıkları DHV incelendiğinde dört özellik ön plana çıkmaktadır. Bunlar: (i) belirli dijital hizmetlere uygulanması, (ii) ulusal mevcudiyetin hesaplanmasına dayanması¹¹, (iii) belirli gelir eşliğine sahip olabilmeleri ve (iv) brüt gelirler üzerinden hesaplanmalarıdır (Borders vd., 2023: 4).

Dijital hizmetlerin vergilendirilmesinin bir diğer unsuru elde edilen gelir ile devlet arasında vergi bağının nasıl kurulacağıdır. Burada iki temel yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşım (dolaylı yaklaşım) işletmenin küresel gelirlerinin belirlenen bir formüle göre devlete tahsis edilmesidir. İkinci yaklaşım (doğrudan yaklaşım) ise dijital işletmelere bir devlette ikamet eden veya bulunan kişiler tarafından ödenen ücretlerin vergilendirilmesidir. Örneğin özel araç kiralama platformunun vergilendirilecek geliri doğrudan yerli sürücüler tarafından platforma ödenen ücretler olacaktır (Cebreiro-Gómez, 2021: 35). Bu yaklaşımlardan hangisinin seçileceği ülkelerin hangi dijital hizmetleri vergi kapsamına aldıkları ile ilgilidir.

DHV uygulamada net kar üzerinden (giderler düşüldükten sonra hesaplanan) veya brüt gelir üzerinden hesaplanabilmektedir. Tablo 1’de verilen ülkelerin neredeyse tamamı DHV’yi işletmelerin brüt gelirleri üzerinden almaktadır. Bu durum uygulanan vergi oranlarının oldukça düşük tutulmasını beraberinde getirmektedir. DHV oranları ilgili ülkelerdeki (Tablo

¹¹ Ulusal mevcudiyet, dijital bir şirketin küresel kapsam içi gelirlerine bir devletin yaptığı katkının hesaplanmasıdır. Örneğin dijital bir şirketin küresel reklam gelirlerinin devletlerin sakinlerinin reklam görüntüleme sayısına göre paylaştırılmasıdır (Cebreiro-Gómez vd., 2021: 17).

1) kurumlar vergisi oranlarının¹² oldukça altında belirlenmiştir (Cebreiro-Gómez, 2021: 32).

Tablo 1. Dijital Hizmet Vergisi Uygulayan Ülkeler

Ülke	Vergi Türü	Vergi Konusu	Küresel Eşik / Yerel Eşik (Milyon Avro)	Oran %
Avusturya	DHV	Çevrim içi reklam	750 / 25	5
Danimarka	DHV	Çevrim içi yayın	yok / yok	2
Fransa	DHV	Dijital bir arayüz sağlanması ve Kullanıcı verilerine dayalı reklam hizmeti	750 / 25	3
İspanya	DHV	Çevrim içi reklam hizmeti, Kullanıcı verilerinin satışı	750 / 3	3
İtalya	DHV	Çevrim içi reklam hizmeti, Kullanıcıların mal ve hizmet alıp satmasına olanak tanıyan dijital çok taraflı arayüz, Kullanıcı verilerinin iletimi	750 / 5.5	3
Macaristan	DHV	Çevrim içi reklam	yok / 0.3	7,5
Polonya	DHV	Medya akışı ve Görsel-işitsel medya hizmeti ve Görsel-işitsel ticari iletişim	yok / yok	1,5
Portekiz	DHV	Video yayın abonelikleri, Video paylaşım platformlarında görsel-işitsel ticari iletişim	yok / yok	4
İngiltere	DHV	Sosyal medya platformları, İnternet aramaları, Çevrim içi ticari platformlar	555 / 30	2
Kanada	DHV	Reklamcılık, Ticari platformlar, Sosyal medya, Kullanıcı verileri	750 / 20 (milyon Kanada Doları)	3
Kenya	DHV	Dijital arayüz hizmetleri	yok / yok	1,5
Kolombiya	DHV	Dijital reklam, Medya ve içerik akışı yapma veya indirme, Kullanıcı verilerinin satışı, Dijital abonelikler	yok / 264 (bin ABD Doları)	3
Türkiye	DHV	Çevrim içi reklam, satış ve içerik hizmetleri, Sosyal medya hizmetleri ödemeleri	750 / 20 (milyon TL)	15-7,5
Arjantin	DHV	Dijital hizmet olarak kabul edilen listede yer alanlar	yok / yok	5-10-15
Nepal	DHV	Yerleşik olmayanlar tarafından sunulan elektronik hizmetler	yok / 0.15	2
Sierra Leone	DHV	Dijital ve elektronik hizmetler	yok / yok	1,5
Tunus	DHV	Dijital hizmetler	yok / yok	3
Uganda	DHV	Dijital hizmetler (çevrim içi oyun, veri depolama vb.) Sosyal medya platformu veya arama motoru aracılığıyla sunulan hizmetler	yok / yok	5

Kaynak: (KPMG, 2024a), (Borders vd., 2023); (Varquez, 2023); (Stotzky ve Fano, 2023)

¹² Kurumlar vergisini Avusturya %25, Danimarka %22, Fransa %28, İspanya %25, İtalya %24, Macaristan %9, Polonya %19, Portekiz %21, İngiltere %19, Kanada %26,5, Kenya %30, Kolombiya %25, Türkiye %25, Arjantin %35, Nepal %25, Sierra Leone %30, Tunus %25, Uganda %30 olarak uygulamaktadır (KPMG, 2024b).

Tablo 1’de DHV uygulayan ülkeler yer almaktadır. Şubat 2024 itibariyle 18 ülkenin vergi sisteminde dijital hizmet vergisi adıyla bir vergi yer almaktadır. Bu ülkelerden 12’si¹³ OECD üyesi iken aynı zamanda 8’i¹⁴ AB üyesi ülkelerdir. Uygulanan vergi konuları birbirine benzer olmakla birlikte çevrim içi reklam hizmetlerinden elde edilen gelir tüm ülkelerde vergi kapsamına alınmıştır. Bunun yanında kullanıcı verilerine dayalı (depolanması, işlenmesi, satılması vb.) elde edilen gelir, sosyal medya ve içerik paylaşım platformları gelirleri ile dijital abonelik gelirleri en çok kapsama alınan vergi konularını oluşturmaktadır. Vergi oranları ise en düşük %1,5 ila (Polonya ve Sierra Leone) en yüksek %15 (Arjantin) aralığında uygulanmaktadır.

DHV uygulayan ülkelerin büyük çoğunluğunun oldukça yüksek küresel ve yerel vergi muafiyeti eşiği uyguladıkları görülmektedir. Bu durum verginin yalnızca yerel ülkede önemli miktarda kâr elde ettiği düşünülen büyük çok uluslu şirketleri hedeflediğini göstermektedir. Vergi bu yapısı itibariyle kamuoyunda “GAFA Vergisi”¹⁵ olarak anılmaktadır (Hathorne ve Breunig, 2020: 3).

¹³ Avusturya, Danimarka, Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya, Kanada, Kolombiya, Macaristan, Polonya, Portekiz ve Türkiye

¹⁴ Avusturya, Danimarka, Fransa, İspanya, İtalya, Macaristan, Polonya, Portekiz

¹⁵ GAFA kelimesi en büyük dijital şirketler olan *Google*, *Apple*, *Facebook* ve *Amazon*’u temsil etmektedir.

Tablo 2. Dijital Hizmet Vergisi’nden Farklı Uygulamalara Giden Ülkeler

Ülke	Düzenleme	Vergi Konusu	Oran (%)
Peru	Stopaj Vergisi	Yabancı işletmelerin yerli halka sunduğu dijital hizmetler üzerinden	30
Meksika	Stopaj Vergisi	Yabancı hizmet sağlayıcıların sunduğu taşımacılık, konaklama, mal ve hizmet satışı	çeşitli
Malezya	Stopaj Vergisi	e-Ticaret	çeşitli
Pakistan	Stopaj Vergisi	Dijital hizmetler (çevrim içi reklamcılık, web sitelerinin tasarlanması, oluşturulması vb.) Dijital içeriğin yüklenmesi, depolanması vb.)	5
Slovakya	Stopaj Vergisi	Konaklama ve ulaşım hizmeti sunan yabancı dijital platformlara yapılan ödemeler	5
Tayland	Stopaj Vergisi	Çevrim içi reklam, oyun, alışveriş ve benzeri hizmetler dahil olmak üzere ülkedeki mal ve hizmetlerin e-ticaret yoluyla tedarikinden elde edilen gelir	5
Tayvan	Stopaj Vergisi	e-Hizmetler için yabancı sağlayıcılara yapılan ödemeler	20
Vietnam	Stopaj Vergisi	Dijital hizmetler ve Ticari platformlar	çeşitli
Hindistan	Stopaj Vergisi/ Dijital Daimi İşyeri/ Eşitleme Vergisi	Reklamcılık, İş platformları	6-2
İsrail	Dijital Daimi İşyeri	Dijital Daimi işyeri ile ilgili gelir	-
Endonezya	Dijital Daimi İşyeri	Dijital Daimi işyeri ile ilgili gelir	-
Nijerya	Önemli Ekonomik Varlık	Kullanıcı verileri, Aracılık hizmetleri	6
Yunanistan	Genel Gelir Vergisi	Dijital platformlar aracılığıyla kısa dönemli kiralamalardan elde edilen gelir	15-45
Zimbabve	Genel Gelir Vergisi	Dijital servisler ve e-ticaret	5
Paraguay	Yerleşik Olmayanlar Vergisi (Non-resident Tax (INR))	Dijital hizmetler	15
Uruguay	Yerleşik Olmayanlar Vergisi (Non-resident Tax (INR))	Görsel-işitsel hizmetler (örn. video, film ve müzik), Yurtdışından sağlanan elektronik aracılık hizmetleri tarafından yurt dışından sağlanan akış hizmetleri)	12

Kaynak: (KPMG, 2024a), (Borders vd., 2023); (Varquez, 2023); (Stotzky ve Fano, 2023)

Tablo 2’de dijitalleşmeden kaynaklanan vergi kayıplarının önlenmesinde DHV yerine farklı uygulamalara giden ülkeler yer almaktadır. Buna göre ülkelerin dijital hizmet vergisinden sonra en fazla Stopaj Vergisi (Withholding tax)

uyguladığı görülmektedir. Bu vergi¹⁶ çoğunlukla yabancı şirketlerin sundukları dijital hizmetler karşılığında bunlara yapılacak ödemelere vergi kesintisi yapılması şeklinde uygulanmaktadır.

Hindistan, ulusal vergi mevzuatını dijital ekonomiye göre güncelleyen ülkelerin başında gelmektedir. Dijital hizmet sunan yerli işletmelerin rekabet ortamının korunabilmesi için yabancı dijital şirketlere Eşitleme Vergisi (Equalization levy), Stopaj Vergisi (Withholding tax) uygulamasının yanında vergi mevzuatında “daimi işyeri” uygulamasını “dijital daimi işyeri” şeklinde genişletmiştir.

İsrail ve Endonezya, vergi mevzuatlarında daimi işyeri uygulamasını dijital daimi işyeri şeklinde genişleterek ülke içinde önemli ekonomik varlığı bulunan dijital çok uluslu işletmeleri mevcut kurumlar vergisine dahil etmektedir.

Nijerya, ülke içinde belirli bir miktar gelirin üzerinde dijital hizmetlerden kazanç sağlayan yabancı şirketlerin önemli ekonomik varlığı olduğunu kabul ederek %6 oranında vergi almaktadır.

Yunanistan, dijital platformlar aracılığıyla kısa dönemli kiralamalardan elde edilen geliri, Zimbabwe ise yerleşik olmayan e-ticaret platformlarının sunduğu dijital hizmetleri genel gelir vergisi kapsamına alarak vergilemektedir.

Paraguay, yabancı şirketler tarafından sunulan dijital hizmetlerden (kumar, şans oyunları, oyun, film, müzik vb eğlence hizmetleri, veri işleme, depolama, pazarlama ve reklam vb.) Uruguay ise dijital olarak sunulan görsel ve işitsel hizmetleri vergi altına almaktadır.

¹⁶ Peru, Meksika, Malezya, Pakistan, Slovakya, Tayland, Tayvan, Vietnam ve Hindistan

Tablo 3. Diğer Bazı Ülkelerin Dijital Hizmetlerin Vergilendirilmesi Karşısındaki Mevcut Durumları

Ülke	Mevcut Durum	Matrah
Belçika	Küresel çözümü bekliyor	Çevrim içi reklam, Aracılık, Veri aktarımı
Güney Afrika	Küresel çözümü bekliyor	-
İsveç	Küresel çözümü bekliyor	-
Japonya	Küresel çözümü bekliyor	-
Norveç	Küresel çözümü bekliyor	-
Singapur	Küresel çözümü bekliyor	-
Laos	Öneri red edildi	Yabancı şirketlerin sunduğu e-ticaret ve dijital platform hizmetleri
Letonya	Öneri red edildi	Dijital arayüz; Reklam, Kullanıcı bilgisi
Mısır	Öneri red edildi	Dijital hizmetler
Rusya	Öneri red edildi	Yabancı şirketlerin Rus vatandaşlarına sunduğu dijital hizmetler
Çekya	Öneri red edildi	Hedefli reklamcılık, Kullanıcı verileri, Ticari platformlar
Şili	Öneri red edildi	Yabancı platformlar tarafından sağlanan dijital hizmetler
Romanya	Uygulama niyeti	AB Komisyonunun önemli dijital hizmetlerin vergilendirilmesine ilişkin kararını desteklemektedir.
Slovenya	Uygulama niyeti	Reklam; Kullanıcı bilgisi

Kaynak: (KPMG, 2024a), (Borders vd., 2023); (Varquez, 2023); (Stotzky ve Fano, 2023)

Tablo 3’de dijital ekonominin vergilendirilmesinde diğer bazı ülkelerin durumları verilmektedir. Buna göre Belçika, Güney Afrika, İsveç, Japonya, Norveç ve Singapur dijital hizmet vergisi uygulamak yerine OECD 1. Sütun kapsamında sunulan küresel çözümü benimsediklerini açıklamışlardır.

Laos, Letonya, Mısır, Rusya ve Şili’de dijital hizmetlerin vergilendirilmesi için çeşitli öneriler/yasal düzenlemeler teklif edilmekle birlikte kanun yapıcı tarafından reddedilmiştir.

Romanya ve Slovenya ise dijital hizmet vergisi uygulaması ile ilgili yasa teklifleri hazırlamakla birlikte henüz uygulamaya koymamışlardır.

Tablo 1-2 ve 3 birlikte değerlendirildiğinde çok sayıda ülkenin ekonominin dijitalleşmeden kaynaklanan vergi kayıplarının önüne geçebilmek için farklı çözümler geliştirdikleri

görülmektedir. Bu çözümlerden en çok tercih edileni ise DHV getirilmesi olmuştur. Ayrıca küresel çözümün gecikmesinin bu çözümü bekleyen ülkelerin de yakın zamanda vergi sistemlerine DVH koyabilecekleri ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim Kanada küresel çözümün gecikmesi nedeniyle Ocak 2024 tarihinden itibaren DHV uygulamaya başlamıştır.

Tablo 4. Seçilmiş OECD Ülkelerinde DHV Gelirleri

Ülke	DHV Gelirleri	2019	2020	2021	2022
Fransa*	DHV Geliri (1)	277	375	468	601
	Toplam Vergi Geliri (2)	1.098.902	1.058.872	1.136.931	1.265.537
	½ (%)	0,02	0,03	0,04	0,05
İtalya*	DHV Geliri (1)	-	233	303	392
	Toplam Vergi Geliri (2)	-	707.109	771.930	835.538
	½ (%)	-	0,03	0,04	0,05
İspanya*	DHV Geliri (1)	-	-	166	296
	Toplam Vergi Geliri (2)	-	-	461.980	515.190
	½ (%)	-	-	0,03	0,05
Avusturya*	DHV Geliri (1)	-	43	80	96
	Toplam Vergi Geliri (2)	-	162.557	177.920	195.039
	½ (%)	-	0,03	0,04	0,05
İngiltere*	DHV Geliri (1)	-	0,357	0,5	0,6
	Toplam Vergi Geliri (2)	-	636	731	814
	½ (%)	-	0,05	0,06	0,06
Türkiye*	DHV Geliri (1)	-	1.060.932	2.829.623	5.475.048
	Toplam Vergi Geliri (2)	-	833.250.502	1.164.988.132	2.353.437.651
	½ (%)	-	0,12	0,24	0,23

Not: DHV uygulayan ülkeler arasında Tablo 4'te yer alan ülkelerin seçilmesinin nedeni verilere ulaşılabilirliktir. Bazı ülkeler DHV uygulamaya yeni başladıkları için (Kanada Ocak 2024, Nepal Temmuz 2022, Kırgızistan Ocak 2022 gibi) veri mevcut değildir.

* Fransa, İtalya, İspanya ve Avusturya için para birimi milyon avro olarak, İngiltere için milyar sterlin ve Türkiye için bin TL olarak verilmiştir.

Kaynak: KPMG, 2024a: 5-69; OECD, 2023b; Borders vd. 2023: 7-8; Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2024.

Tablo 4'te seçilmiş OECD ülkelerinde uygulanan DHV'den elde edilen gelir ve bunların toplam vergi gelirleri içindeki paylarına yer verilmiştir.

Fransa'da dijital bir arayüz sağlanması ve kullanıcı verilerine dayalı reklam hizmetini kapsayan DVH'nin 2019 yılında toplam vergi gelirleri içindeki payı %0,02 iken bu oran 2022 yılında %0,05'e yükselmiştir.

İtalya'da çevrim içi reklam hizmeti, kullanıcıların mal ve hizmet alıp satmasına olanak tanıyan dijital çok taraflı arayüz ve kullanıcı verilerinin iletimini kapsayan DHV'nin 2020 yılında toplam vergi gelirleri içindeki payı %0,03 iken bu oran 2022 yılında %0,05'e yükselmiştir.

İspanya'da çevrim içi reklam hizmeti ve kullanıcı verilerinin satışını kapsayan DVH'nin 2021 yılında toplam vergi gelirleri içindeki payı %0,03 iken bu oran 2022 yılında %0,05'e yükselmiştir.

Avusturya'da sadece çevrim içi reklam gelirlerini kapsayan DVH'nin 2020 yılında toplam vergi gelirleri içindeki payı %0,03 iken bu oran 2022 yılında %0,05'e yükselmiştir.

İngiltere'de DHV sosyal medya platformları, internet aramaları, çevrim içi ticari platformlarını kapsamaktadır. Diğer ülkelerden farklı mali yıl uygulaması olan İngiltere'de 2019-2020 döneminde DHV'nin toplam vergi gelirleri içindeki payı %0,05 iken bu oran 2022-23 döneminde %0,06 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de çevrim içi reklam, satış ve içerik hizmetleri, sosyal medya hizmetleri ödemelerini kapsayan DHV'nin Nisan-Aralık 2020 döneminde toplam vergi gelirleri içindeki payı %0,12 iken 2022 yılında %0,23'e yükselmiştir.

Tablo 4 bir bütün olarak değerlendirildiğinde ülkelerin uyguladıkları DHV'nin kapsamlarının birbirinden farklı oldukları

ve verginin uygulanmaya başlanmasından günümüze gelirlerin katlanarak arttığı görülmektedir.

4. DİJİTAL HİZMET VERGİLERİNİN GELECEĞİ

Birçok ülke dijital hizmet vergilerini uygulamaya koymuş ya da koymayı düşünmektedir. Bu verginin günümüzde bir zorunluluk olarak görülmesinin yanında ortaya çıkarabileceği sorunlar literatürde tartışılmaktadır. Bu sorunlar (Hathorne ve Breunig, 2020: 8-15):

- Dijital hizmetleri hedefleyen bir tüketim vergisi olarak düşünüldüğünde, vergiyi ödeyecek olan nihai kesimin tüketiciler olabileceği,
- Vergi yükü işletmenin üzerine kaldığında maliyet artışı ile birlikte uluslararası rekabet gücünün zayıflayabileceği,
- İşletmenin elde ettiği gelir hem kurumlar vergisine hem de dijital işlem vergisine tabi olabileceğinden çifte vergilendirmeye karşı karşıya kalınabileceği (O'Reilly, vd., 2023: 32),
- Hem dijital olan ve dijital olmayan işletmeler arasında hem de belirlenen istisna sınırını geçen ve geçmeyen işletmeler arasında tarafsızlık ilkesini ihlal edebileceği,
- Ülkelerin vergi ödeme eşiklerindeki ve vergi konularındaki farklılıkların getirdiği karışıklıklar hem basitlik ilkesinden uzaklaşılabilmesi hem de işletmelerin karlarını diğer ülkelere kaydırmasını teşvik edebileceği,
- ABD'nin Fransız dijital hizmet vergisine karşı Fransa'ya ticari yaptırım uygulaması gibi uluslararası ticarete yaptırımlara neden olabileceği,

- Çifte vergilendirme riski, vergi kanunlarının farklı yorumlanması, faaliyeti ölçmek için yeterli verinin bulunmaması, matrahtaki belirsizlikler gibi konuların vergi idarelerine yeni uyum ve idari maliyetler getirebileceği şeklinde özetlenmektedir.

Bunların yanında OECD dijital hizmet vergilerini tek taraflı uygulamalar olarak kabul etmekte ve ülkelerin bu vergiye küresel uzlaşa sağlanana kadar geçici olarak başvurmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim Sütun 1 kapsamındaki MLC'ye imza atan ülkeler aynı zamanda uyguladıkları DHV ve benzer önlemleri¹⁷ kaldıracaklarını taahhüt etmektedirler.

ABD, ülkelerin uyguladıkları DHV'ye kendi dijital şirketlerini hedef aldıkları için karşı çıkmaktadır. 2019 yılında ABD Ticaret Temsilciliği başlattığı soruşturmada Ticaret Yasası'nın 301. Bölümü uyarınca Fransa'nın uygulamaya koyduğu DHV'nin yapısı ve işleyişi itibarıyla Amerikan şirketlerine (Google, Apple, Facebook ve Amazon) ayrımcılık uyguladığı sonucuna varmıştır. Soruşturma sonucunda belirlenen Fransız ürünlerine 2,4 milyar dolarlık ticari yaptırım uygulanmasına karar verilmiştir (USTR, 2019). 2020 yılında soruşturma bu vergiyi uygulayan ve/veya uygulamayı planlayan Avusturya, Brezilya, Çekya, AB, Hindistan, Endonezya, İtalya, İspanya, Türkiye ve İngiltere dahil edilerek genişletilmiştir (Federal Register, 2020; Cebreiro-Gómez vd., 2020: 15).

5. SONUÇ

Dijital ekonomide değerin önemli bir kısmı kullanıcıların bulunduğu yerde ve verilerin toplanıp işlendiği yerde

¹⁷ Benzer önlemlerden kasıt uluslararası vergi anlaşmaları kapsamı dışında olan, piyasa temelli kriterlere (örneğin müşterilerin ve kullanıcıların konumuna) göre uygulanan, yerleşik olmayan veya yabancı şirketler ile sınırlandırılmış vergilerdir (OECD, 2023a: 8).

yaratılmaktadır. Ancak bu iki yer farklı vergi yargı bölgelerinde olabildiğinden değer ile vergileme arasındaki bağ gittikçe zayıflamaktadır.

Değerin nerede ve ne kadar vergilendirileceği günümüz küresel kurumlar vergisi sisteminde daimi işyeri (fiziki varlık) kriterine göre belirlenmektedir. Özellikle yüksek dijitalleşme oranına sahip olan ÇUŞ fiziksel varlığı olmadan kurulduğu ülkenin haricinde gelir elde edebilmektedir. Vergiden kaçınma imkanlarının diğer şirketlere göre daha fazla olduğu bu şirketlerin neden olduğu vergi kayıplarının önüne geçilebilmesi için çok taraflı çözümlerin (OECD A Tutarı, AB Dijital Tek Pazarı) yanında ülkeler tek taraflı (DHV, Stopaj vergisi, dijital daimi işyeri) çözümlere de başvurumaktadırlar.

Tek taraflı çözümlerden biri olan DHV bugün çok sayıda ülke tarafından uygulanmaktadır. Farklı vergi konuları üzerinden, genellikle brüt gelirin düşük oranda vergilendirilmesi şeklinde uygulanan DHV'ye başta çifte vergilendirmeye neden olabilmesi ve sadece en büyük dijital şirketleri hedef alması nedeniyle hem OECD hem de ABD tarafından karşı çıkılmaktadır.

OECD'nin BEPS Sütun 1 kapsamındaki A Tutarı uygulamaya geçmesi ile birlikte ülkeler uyguladıkları dijital hizmet vergilerini kaldırmayı taahhüt etmektedirler. A Tutarı dijital şirketlerin de dahil olduğu en büyük çok uluslu şirketlerin fiziksel varlıkları olmasa bile ekonomik değer yaratıldığı ülkelere vergileme hakkı sağlamaktadır.

Hali hazırda birçok ülke küresel çözümü beklemekle birlikte A Tutarı üzerinde şu anda anlaşmaya varılamamıştır. Bu sürecin uzaması ile DHV'nin dünya çapında daha da yaygın hale gelmesi muhtemeldir.

Bununla birlikte A Tutarı onaylansa bile DHV uygulayan ülkeler bu verginin her yıl artan gelir potansiyeline karşılık A Tutarından bekledikleri geliri elde edemediklerinde dijital hizmet

vergileri yayılmaya devam edebilecektir. Bu durumda ise ABD planladığı ticari yaptırımlara farklı ülkeleri de ekleyerek genişletebilir ve sonuçta uluslararası ticaret olumsuz etkilenebilir.

Sonuç olarak özellikle çok uluslu dijital şirketlerin adil vergilendirilebilmesi için ülkelerin elindeki en önemli araç dijital hizmet vergileridir. Bu vergilerin geleceği de OECD öncülüğündeki küresel çözümün gerçekleşip gerçekleşmemesiyle yakından ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- Avrupa Komisyonu. (2018). Digital taxation: Commission proposes new measures to ensure that all companies pay fair tax in the EU. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_2041
- Avrupa Komisyonu. (2017). A Fair and efficient tax system in the European Union for the digital single market. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52017DC0547>
- Avrupa Komisyonu. (2014). Commission expert group on taxation of the digital economy report. https://taxation-customs.ec.europa.eu/expert-group-taxation-digital-economy_en
- Avrupa Konseyi. (2024). Digital taxation. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/digital-taxation/>
- Borders, K., Balladares, S., Barake, M., Baselgia, E. (2023). Digital service taxes. EU Tax observatory. Erişim tarihi 2 Temmuz 2024. https://www.taxobservatory.eu/www-site/uploads/2023/06/EUTO_Digital-Service-Taxes_June2023.pdf
- Bunn, D., Elke Asen, E., Enache, C. (2020). Digital taxation around the world", Tax Foundation, <https://files.taxfoundation.org/20200527192056/Digital-Taxation-Around-the-World.pdf>
- Cebreiro-Gómez, A., Clavey, C., Estevão, M., Leigh-Pemberton, J., Stewart, B. (2021). Digital services tax: country practice and technical challenges. World Bank Publications. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099725001>

112228984/pdf/P169976002e89a07209ae40d48d6ebb7154.pdf

Federal Register. (2020). Initiation of section 301 investigations of digital services taxes. Erişim tarihi: 6 Mayıs 2024, <https://www.federalregister.gov/documents/2020/06/05/2020-12216/initiation-of-section-301-investigations-of-digital-services-taxes>

Hathorne, C. ve Breunig, R. (2020). Digital service taxation: An introduction and policy options for Australia. *Tax and Transfer Policy Institute*. 1-25. https://taxpolicy.crawford.anu.edu.au/sites/default/files/uploads/taxstudies_crawford_anu_edu_au/2020-12/complete_dst_report_dec_2020_0.pdf

HMRC. (2023). Annual report and accounts 2022-2023. Erişim tarihi 18 Mayıs 2024. <https://www.gov.uk/government/publications/hmrc-annual-report-and-accounts-2022-to-2023>

KPMG. (2024a). Taxation of the digitalized economy. 1-171. Erişim tarihi 2 Haziran 2024. <https://kpmg.com/kpmg-us/content/dam/kpmg/pdf/2023/digitalized-economy-taxation-developments-summary.pdf>

KPMG. (2024b). Corporate tax rates table. Erişim tarihi: 3 Haziran 2024, <https://kpmg.com/sg/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/corporate-tax-rates-table.html>

Muhasebat Genel M¼d¼rl¼ę¼. (2024). Merkezi y¼netim b¼t¼ce istatistikleri. Erişim tarihi 28 Mayıs 2024. <https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri>

Ocampo, J.A. (2019, 23 Ocak). How big tech companies avoid taxes and what can be done about it. The Independent

Commission for the Reform of International Corporate Taxation (ICRICT), <https://www.icrict.com/international-tax-reform/2019-1-23-how-big-tech-companies-avoid-taxes-and-what-can-be-done-about-it/>

OECD. (2023a). The multilateral convention to implement Amount A of pillar one. Erişim tarihi 13 Haziran 2024, <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/reallocation-of-taxing-rights-to-market-jurisdictions/multilateral-convention-to-implement-amount-a-of-pillar-one.html>

OECD. (2023b). Revenue statistik 2023. <https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics-2522770x.htm>

OECD. (2015). Addressing the tax challenges of the digital economy: Action 1 - 2015 final report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241046-en>

O'Reilly, P., Hanappi, T., Delpeuch, S., Hugger, F., Whyman, D. (2023). Update to the economic impact assessment of pillar one: OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. OECD Taxation Working Papers No. 66. Erişim tarihi 14 Haziran 2024. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/7c35a55c-en.pdf?expires=1716276810&id=id&accname=guest&checksum=82C8698C9D0E91DFD7B7B50EACFC8CEF>

Snyder, K., Aditham, K. (2024, 28 Mart). 35 E-Commerce statistics of 2024. Forbes, Erişim tarihi 17 Haziran 2024. <https://www.forbes.com/advisor/business/ecommerce-statistics/>

Stotzky, R., Fano, A. (2023, 26 Ekim). Taxation in the digital economy: Digital services taxes, Pillar One, and the path forward. Bipartisan Policy Center. Erişim tarihi 9 Mayıs

2024. <https://bipartisanpolicy.org/blog/taxation-in-the-digital-economy-digital-services-taxes-pillar-one-and-the-path-forward/>

USTR. (2019). Conclusion of USTR's investigation under section 301 into France's Digital Services Tax. Erişim tarihi 24 Mayıs 2024, <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2019/december/conclusion-ustr%E2%80%99s-investigation>

Vázquez, J.M. (2023, 24 Şubat). Digital services taxes in the European Union: What can we expect?", Kluwer International Tax Blog, <https://kluwertaxblog.com/2023/02/14/digital-services-taxes-in-the-european-union-what-can-we-expect/>

YAPAY ZEKA VE ÜLKELERE GÖRE KAMU SEKTÖRÜNÜN YZ'YA HAZIR OLMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ¹

İsmail GÜNEŞ²

Melek AKDOĞAN GEDİK³

1. GİRİŞ

Yapay Zeka (YZ) teknolojinin gelişimi hem iş dünyası hem de kamu sektörü için tarihi fırsatlar yaratmaktadır. Bu fırsatlarla beraber YZ'nın faydaları yanında olası sakıncaları tartışılmaktadır. Kamu yönetimleri bir yandan özel sektörde hızlı bir şekilde gelişim gösteren YZ çalışmalarına kamu hizmetlerinde etkin sunum ve düşük maliyetlerle sunum avantajlarını kullanmak istemekte bir yandan da YZ konusunda mevzuatın hazırlanması ve hukuksal altyapının tamamlanması konusunda önemli gelişmeler olmaktadır. YZ'nın kamu yönetiminin geleceğini dönüştürmesi beklenmektedir. Çalışmamızda YZ tanımı ve gelişimi ve kavramsal zorluklar ve sınırlamaları anlamak çalışmamızın odak noktasını oluşturan kamu yönetimi, karar verme, devlet-vatandaş etkileşimini iyileştirme, hizmetlerde kalitenin artması, büyük verilerin analiz edilerek sosyal faydası olacak şekilde kullanılabilmesi konusunda ülkelerde kamu

¹ Bu çalışma Çukurova Üniversitesi BAP Koordinasyon Biriminin SBA-2024-16115 nolu projesi ile desteklenmektedir.

² Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, ismailgunes@cu.edu.tr, ORCID:/0000-0001- 9048-9433

³ Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, makdogan@cu.edu.tr, ORCID:0000-0001-6470- 5796

sektörünün durumunu incelemek ve mevcut durumu küresel ölçekte ortaya koymak bu çalışmanın temel amacıdır.

2. YAPAY ZEKA TANIMI VE GELİŞİMİ

YZ alanında çalışmaların başlamasında 1950'de İngiliz matematikçi Alan Turing, bilgi işlem makineleri ve yapay zekâ hakkında yayınladığı makalenin önemli katkısı olmuştur (Turing, 1950). Turing bu makalede insanlığın binlerce yıl boyunca hayal ettiği makinelerin düşünüp düşünemeyeceği konusunu sistematik açıdan ele alarak tartışmaya açmıştır. Turing, hipotezini test etmek için basit bir sezgisel tarama geliştirerek bir bilgisayarın insan gibi konuşabilip konuşamadığını test etmek istemiş ve bilgisayarın yanıtlarının bir insan olduğu konusunda ikna etmesini hedeflemiştir. Claude Shannon ise satranç oynamayı öğrenen bir makine yapılmasını önermiştir (Shannon, 1950).

1956 yılında düzenlenen Dartmouth Yaz Araştırma Projesi'ni bugün YZ'nın başlangıcı olarak kabul ediyoruz. Bu konferansın amacı, düşünen bir makinenin olanaklarını sorgulayan matematikçi Norbert Wiener ve onuna bağlantılı araştırmacı topluluğunu bir araya getirmektir (Fleck, 1982; Katz 2020). Bu proje kapsamında bir araya gelen John McCarthy, Alan Newell, Arthur Samuel, Herbert Simon ve Marvin Minsky gibi bilim insanları tarafından ilk kez YZ kavramsallaştırılmıştır. YZ, terimi ilk defa alanın “kurucularından olan ve bu tarihi toplantıya katılan Prof. J. McCarthy tarafından kullanılmıştır. McCarthy’e göre, YZ, süreçleri destekleyebilir, artırabilir veya sonunda otomatikleştirebilir. Konuşma dilinde YZ, “öğrenme” ve “problem çözme” gibi insan zihniyle ilişkili “bilişsel” işlevleri taklit eden makineleri tanımlamak için kullanılabilir. İnsan zekâsı ve öğrenme olgularının en ince ayrıntılarına kadar anlaşılması ve tanımlanması durumunda makineler bu durumu taklit ederek

öğrenme yeteneği ve zekaya sahip olabileceklerdir. (McCarthy, 2007).

YZ'nın başlangıcında 1950-1960'lı yıllarda YZ'ya bakış açısı makinanın insan zekâsını taklit edebilmesine dayanmaktadır. Taklit etme ve kopyalama ile ilgili yaklaşımlar insanın bilişsel süreçlerinin, becerilerinin ve insan zihninin diğer özelliklerinin her yönüyle tamamen anlaşılabilmesi varsayımına dayanmaktadır. Buna benzetim diyebiliriz. (Ünal ve Kılınç, 2020:54). Wirtz ve diğerleri (2019, s.599), YZ'nın “ *bir bilgisayar sisteminin algı, anlama, eylem ve öğrenme gibi temel yeterliliklerle karakterize edilen, insanlarınkine benzer akıllı davranışlar sunma yeteneği* ” olduğunu belirtmektedir. YZ'yı insan gibi düşünen, rasyonel davranış sergileyen hareket eden bir sistem olarak ele alan Russell ve Norvig (2016:2) YZ'yı ‘rasyonel algılamayı, akıl yürütmeyi ve eyleme geçmeyi mümkün kılan hesaplamalar bütünü’ olarak tanımlamaktadır (OECD, 2019a: 6).

Teknolojik Yaklaşım ise YZ'yı bir ürün geliştirme amacı taşıyan proje olarak ele alır. YZ alanında geliştirilen uygulamalı teknikler, gerçek dünyadaki belirli uygulamaya dönük ve zekâ gerektiren işlerde başarılı olmak amacıyla bilgisayar sistemleri tasarlanmaktadır ve YZ araştırmacıları sorunları çözme teknikleri konularında çalışırlar (Ünal ve Kılınç, 2020:54).

Yaratıcı heyecan ve ilgiye rağmen YZ çalışmaları 1970-1990 döneminde adeta durma noktasına gelmiştir ve bu dönem YZ'nın kışı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde YZ yaklaşımlarına dönük eleştiriler sonrası YZ daha çok “uzman-sistem” yaklaşımıyla ele alınmaya başlanmıştır. YZ hızlı teknolojik gelişmeler ile yakın iş birliğine girerek bilgi tabanlı sistemler, uzman sistemler ve büyük ağları kullanarak bugünkü popülaritesine ulaşmıştır (Zambak, 2014:68). Varian'a göre YZ, makine öğrenimi için bir üst isimlendirme olarak kabul edilebilir. Makine öğreniminin kendisinde de, genellikle makine

öğreniminde kullanılan farklı yöntemler olan birçok eş anlamlısı vardır. Bu yöntemlerden bazıları örneğin karar ağaçları, destek vektör makineleri, sınır ağları ve derin öğrenmedir (Varian, 2014). Mikalef ve Gupta ise YZ, bir sistemin önceden belirlenmiş örgütsel ve toplumsal hedeflere ulaşmak için verileri tanımlama, yorumlama, çıkarımlar yapma ve bunlardan öğrenme yeteneğidir demektedir (Mikalef ve Gupta 2021,3). Bertolucci ve Ivor kamu yönetimi bağlamında yaptıkları tanımlamada YZ, önceden belirlenmiş bir amaca dayalı olarak anlam taşıyan yapıları çıkarmak ve/veya içerik üretmek için çevresini veriye dönüştüren teknik bir aygıttır. Kamusal bir organizasyonda, bu amaç vatandaş, toplum ve çevre açısından alakalı olmalı ve hem organizasyonlar hem de toplum tarafından genel olarak denetimin mümkün olduğundan emin olunmalıdır demektedirler (Bertolucci ve Mac Ivor, 2024). Nilsson, ise YZ da bulunduğu ortamda uygun şekilde öngörülerde bulunan ve harekete geçen bir teknoloji öngörmektedir. Algılama, eylem başlatma, hedeflere ulaşma, geri bildirim yapma ve tüm bu süreçlerde üzerine katarak öğrenebilen bir sistemden bahsetmektedir. (Nilsson, 2009: 13). Avrupa Komisyonu'nun YZ Uzman Grubu “çevrelerini analiz ederek ve belirli hedeflere ulaşmak için belirli bir özerklik derecesiyle eylemlerde bulunarak akıllı davranış sergileyen sistemler” olarak geniş bir çerçeveden kapsamlı bir tanım yapmıştır. YZ konusunda önemli bir misyon üstlenen UNESCO YZ’yı “ genellikle akıl yürütme, öğrenme, algılama, öngörü, planlama veya kontrol işlevlerini içeren akıllı davranışa benzeyen bir süreçle bilgileri işleyebilen teknolojik sistemler” olarak tanımlamaktadır (EC,2019),(UNESCO,2020).

Batok, Russel ve Norving’in tanımlamalarında YZ’nın , bir zamanlar sadece insana özgü olan, ancak şimdi her endüstride kullanılan bir makinenin öğrenmesini, mantığını, akıl yürütmesini, algısını ve yaratıcılığını kapsamaktadır. Bir başka deyişle YZ insan zekâsının bilgisayar sistemleri tarafından simüle

edilmesidir (Batok, 2020). Russell ve Norvig (2010: 2). Haenlein ve Kaplan YZ , “bir sistemin verileri yorumlama, verilerden öğrenme, bu öğrenimleri belirli görevleri yerine getirmek için kullanma yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (Haenlein ve Kaplan, 2019). En güncel tanımlarda YZ bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlarda YZ, çevresiyle veri biçiminde etkileşim kurmaktadır; çevirici bir eylemle, ondan öğrenirken analiz etmekte ve önceden belirlenmiş bir hedefe ulaşmayı amaçlamaktadır.

YZ hemen her disiplinin ilgi alanına girmektedir. Geniş bir perspektiften ele alınması uzlaşmış bir tanımlı olmasını zorlaştırmaktadır (Wirtz, Weyerer, Geyer, 2019). Bu nedenle çok sayıda farklı tanım kullanılmaktadır ve bu durum zaman zaman kavram kargaşasına yol açabilmektedir. Yapılan tüm tanımlamalarda YZ kavramı ‘insan gibi düşünme’, ‘insan gibi davranma’, ‘rasyonel düşünme’ ve ‘rasyonel davranma’ gibi dört unsurdan bir ya da bir kaçını barındırmaktadır (Stuart ve Peter, 2016).; (Akyol, Özkan 2023).

Günümüzde kullanılan en yaygın tanım OECD tarafından kullanılan “insan tarafından tanımlanmış belirli bir dizi hedef için, gerçek veya sanal ortamları etkileyen tahminler, öneriler veya kararlar verebilen makine tabanlı bir sistem” olarak ifade edilen YZ tanımıdır (OECD, 2019a). Bu kapsamda yapay zekâ, "insan benzeri bilişsel işlevleri yerine getiren makineler" olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2019b).

3. HÜKÜMETLERİN YAPAY ZEKAYA HAZIR OLMA KONUSUNDA ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMA

Çalışmamızda, Oxford Insights tarafından üretilen “Hükümet Yapay Zekâ Hazırlığı İndeksi (Government-AI-Readiness-Index’ 2023 kullanılmıştır. İndekste 3 ana bileşen, 10

alt konu ve toplamda 39 farklı değişken kullanılmıştır. Hükümet YZ hazırlığı endeksinde 3 ana bileşen hükümet, teknoloji sektörü ve veri-altyapıdır. Her bileşen 0 ile 100 arasında puanlanmaktadır. Ülkelerin toplam puanı hesaplamak için her bir bileşenin aritmetik ortalaması alınmaktadır. Tüm göstergeler eşit olarak ağırlıklandırılmaktadır.

Hükümet bileşeni başlığı altında hükümetlerin vizyonu ulusal YZ Stratejisinin mevcudiyeti, yönetim ve etik konusunda YZ'yı güven ve meşruiyet oluşturacak yasal düzenlemeler ve etik çerçevelerin olup olmadığı , hükümetin dijital kapasitesi , sunulan çevrimiçi hizmetler, bilgi teknolojileri altyapısının durumu, gelişmekte olan teknolojilere yatırımın devlet tarafından teşvik politikası gibi verilere bakılmaktadır. Bunun yanı sıra hükümetin etkinliği dünya çapındaki yönetim göstergeleri ile ölçülmektedir. Hükümetin YZ sürecine uyumu yenilik ve değişimlere etkili uyumu, değişime duyarlılığı, küresel rekabet endeksindeki yeri gibi verilerde değerlendirilmektedir.

İkinci bileşen olan Teknoloji sektörü ana başlığı çerçevesinde YZ sektöründeki girişimciliği destekleyen bir iş ortamı yaratılması, sektördeki AR-GE faaliyetleri, yüksek yenilikçilik kapasitesi, insan sermayesi eğitimi ve nitelikleri ele alınmaktadır. Olgunluk göstergeleri olarak nitelenebilecek ülkenin, hükümetlere YZ teknolojileri sağlayabilecek bir teknoloji sektörü var mı?, sorusunun yanıtı YZ'nin olduğu ve olmadığı sektörler, Bilgi İşlem teknolojileri (BİT) ticaretinin kişi başına düşen değeri, bilgisayar yazılımı harcamalarına bakılarak değerlendirilmektedir. Teknoloji sektörünün diğer değişkeni İnovasyon kapasitesi ya da yenileşim kapasitesidir. Ülkenin teknoloji sektörü desteklemek için doğru koşullara sahip mi sorusunun yanıtı devletin düzenlemeleriyle uğraşmak için harcanan zaman, AR_GE harcamaları, girişim sermayesi kullanılabilirliği, gelişmekte olan teknolojiye şirket yatırımları, YZ konusunda yayınlanan araştırma makaleleri değişken olarak

kullanılmaktadır. Teknoloji sektörünün üçüncü göstergesi insan sermayesidir. Bu amaçla kullanılan veriler ise bilim/fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) alanında toplam mezun sayısı, kadın mezun sayısı, bin nüfus başına projeleri depolamak ve yönetmek için kullanılan bulut tabanlı bir platform olan GitHub kullanıcı sayısı, Mühendislik ve teknoloji alanındaki yüksek öğrenimin kalitesi, BİT becerileridir.

Üçüncü olarak “veri ve altyapı” göstergeleri ele alınmaktadır. Altyapıda ülkenin YZ teknolojilerini desteklemek için iyi bir teknolojik altyapısı var mıdır? sorusunun yanıtı telekomünikasyon altyapısı, geniş bant kalitesi, 5G altyapısı, gelişmekte olan teknolojilerin benimsenmesi göstergeleri kullanılarak hesaplanmaktadır. YZ modelleri için verilerin kullanılabilirliği; cep telefonu abonelikleri, İnternet erişimi olan haneler, istatistiksel kapasite, internet erişiminde cinsiyet eşitsizliği, kişi başına düşen GSYİH'ya göre internet özellikli cihazın maliyeti gibi göstergeler yardımıyla ölçülmektedir (Oxford Insight,2024).

Tablo-1’de ülkelere göre Hükümet yapay zekâ hazırlığı indeksinde en yüksek ve en düşük puanı alan 20 ülke gösterilmektedir. Tablo-2 YZ Hazırlık Endeksinin üç bileşeninde en yüksek ve en düşük indeks değerine sahip 10 ülkeyi ve puanlarını göstermektedir. Tablo-3 seçilmiş yedi göstergeye göre en yüksek ve en düşük endeks değerine sahip 15 ülkeyi göstermektedir.

Hükümet bileşenlerinin incelemesinde dikkat çekici nokta ülkelerin YZ stratejilerinde düşüş eğilimi olmasıdır. Bunun nedeni özellikle YZ konusunda ilgi gösteren orta ve yüksek gelir grubunda yer alan ülkelerin bu konuda adım atmış olmaları ve stratejilerini belirlemiş olmalarıdır. 2023 yılında en dikkat çekici gelişme düşük gelir grubunda yer alan Ruanda’nın bu grupta YZ Stratejisi yayınlayan ilk ülke olmasıdır. Orta gelirli ülkeler

grubunda yer alan Tacikistan, Senegal ve Benin YZ stratejilerini belirlemiştir. YZ stratejileri bölgesel olarak değerlendirildiğinde Latin Amerika ve Karayipler, Güney ve Orta Asya, Sahra Altı Afrika ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin göreceli olarak geride kaldıkları gözlemlenmektedir. Bu bölgelerde strateji belgesine sahip ülkelerin oranı %50'nin altındadır. Benzer şekilde kamu sektörü puanları küresel ortalamanın altındadır (Hamadeada, Rompaey, Metreau, 2024), (Sulamaan, 2023) Oxford Insight (2020).

Tablo 1. Ülkelere Göre Hükümet Yapay Zekâ Hazırlığı İndeksi Değerleri En Yüksek ve En Düşük 20 Ülke

Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan
1	ABD	84,80	174	Malavi	24,87
2	Singapur	81,97	175	Sierra Leone	24,83
3	Büyük Britanya	78,57	176	Nijer	24,71
4	Finlandiya	77,37	177	Sudan	24,51
5	Kanada	77,07	178	Kongo	24,19
6	Fransa	76,07	179	Gine Bissau	24,11
7	<u>G.Kore</u>	75,65	180	Çad	23,44
8	Almanya	75,26	181	Komorlar	22,62
9	Japonya	75,08	182	Liberya	22,24
10	Hollanda	74,47	183	Somali	21,98
11	Danimarka	73,91	184	Haiti	21,97
12	Avustralya	73,89	185	Kongo	21,47
13	Norveç	72,71	186	Afganistan	21,27
14	İsveç	72,55	187	Burundi	20,87
15	Avusturya	72,37	188	Yemen	19,89
16	Çin	70,94	189	Orta Afrika	19,74
17	Estonya	70,86	190	Eritre	19,62
18	BAE	70,42	191	Güney Sudan	18,26
19	Tayvan	70,25	192	Suriye	18,12
20	İrlanda	69,82	193	<u>K.Kore</u>	9,20

Kaynak: Oxford Insights (2023) Government AI Readiness Index 2023, Online Erişim: <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/2023-government-ai-readiness-index-2-2/>

Tablo 2. Hükümet YZ Hazırlığı İndeksi Üç Bileşene Göre İlk ve Son 10 Ülke

Sıra	Ülke	<u>T.Pua</u> <u>n</u>	Kamu	Teknoloji	Veri Altyapı
1	ABD	84,80	86,04	81,02	87,32
2	Singapur	81,97	90,40	66,19	89,32
3	Büyük Britanya	78,57	82,50	68,80	84,42
4	Finlandiya	77,37	88,34	60,36	83,39
5	Kanada	77,07	85,30	64,73	81,17
6	Fransa	76,07	84,03	60,40	83,80
7	Kore	75,65	87,55	54,36	85,02
8	Almanya	75,26	80,78	63,28	81,72
9	Japonya	75,08	82,76	56,85	85,61
10	Hollanda	74,47	78,90	61,96	82,55
Son 10 Ülke					
184	Haiti	21,97	8,92	22,89	34,10
185	Kongo	21,47	18,36	16,39	29,66
186	Afganistan	21,27	13,99	21,71	28,11
187	Burundi	20,87	18,44	16,21	27,96
188	Yemen	19,89	19,59	30,94	9,13
189	Orta Afrika	19,74	13,51	17,64	28,06
190	Eritre	19,62	9,73	19,49	29,65
191	Güney Sudan	18,26	13,36	17,80	23,61
192	Suriye	18,12	13,67	28,13	12,55
193	<u>K.Kore</u>	9,20	8,03	14,27	5,29

Kaynak: Oxford Insights (2023) Government AI Readiness Index 2023

YZ düşük gelir grubundaki ülkeler için kamu hizmetlerinde önemli iyileştirmeler potansiyeli taşısa da gerekli altyapıya veriye sahip olmayan bu ülkeler için esas risk yabancı teknolojiye bağımlı kalmaktır. Teknoloji Sektörüne bakıldığında yüksek gelirli ülkeler ve diğer ülkeler arasında açık bir eşitsizlik gözlemlenmektedir. Ancak bazı orta gelirli ekonomilerin beklenen performansın üzerine çıktıkları görülmektedir. Malezya, bu göstergelerde ön plana çıkmakta ve yüksek gelir

grubunda olmamasına rağmen ilk 20 ülke arasında pek çok göstergede yer almaktadır. Benzer şekilde G. Kore, Avustralya, İrlanda'nın yüksek gelirli ülkeler düzeylerinde performanslar sergilemektedir.

Başta ekonomik büyüme ve kalkınma alanında olmak üzere gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler arasındaki var olan dengesizlikler YZ alanında derinleşmektedir. Gelişmiş ülkelerin teknoloji, AR-GE ve yenilik alanında mutlak üstünlükleri gelişmekte olan ülkeler ile arasındaki farkın açılmasına neden olmaktadır. ABD, dünya AR_GE harcamalarının yaklaşık yüzde % 30'unu tek başına kontrol etmektedir. Dünya kapatılması olanaksız bir dijital uçuruma doğru gitmektedir.

Raporun veri ve altyapı verileri bu tespiti doğrulamaktadır. Amerika'da 80,57 olan veri ve altyapı puanı sahra altı Afrika'da 25.98'dir. Bu ciddi bir farktır. İkinci en düşük puana sahip olan Pasifik bölgesi puanı 50.79 olup bu son iki grup arasında bile büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir. Veri kullanılabilirliği ve teknolojik altyapı bir ülkenin YZ'ya hazır olmasının en önemli göstergelerindendir. YZ sistemini kurmak, geliştirmek, eğitim, sağlık, kamu hizmeti sunumu iyileştirmek gibi konularda ilerleme sağlanabilmesi için yüksek hızda kapsamlı veriye gereksinim vardır. Ayrıca bu verilere erişimde adil olmalı ve güvenlik sorunları çözülmelidir.

Tablo 3. Seçilmiş Göstergelere göre Hükümet Yapay Zekâ Hazırlığı İndeksi İlk ve Son 15 Ülke

I.Yönetim Etik II. Dijital Kapasite III.Uyum IV. Yenilik V. İnsan Kaynakları VI Altyapı VII Veri

		I	II	III	IV	V	VI	VII
1	Singapur	88,34	91,08	82,17	75,61	68,20	77,73	91,08
2	ABD	89,08	82,74	72,36	89,10	69,20	88,34	80,76
3	G.Kore	87,78	91,57	70,85	59,04	65,60	79,35	95,65
4	Finlandiya	92,68	84,34	76,36	73,43	63,61	73,50	81,79
5	B.Britanya	91,11	74,18	64,72	76,44	69,95	75,04	84,26
6	Japonya	89,40	73,06	68,59	68,33	63,83	79,91	90,99
7	Kanada	91,97	78,70	70,54	74,14	67,27	72,79	78,36
8	İsviçre	90,35	67,86	71,09	78,47	62,80	76,19	84,66
9	Fransa	88,72	84,92	62,46	65,88	64,28	78,37	79,00
10	Danimarka	92,24	73,69	70,49	69,18	67,59	69,35	75,72
11	Avustralya	92,33	76,20	64,84	57,81	64,44	71,33	87,91
12	Hollanda	72,41	79,80	63,37	69,25	65,22	80,29	83,29
13	Almanya	91,20	74,99	56,94	72,97	62,92	78,60	75,04
14	İsrail	75,71	76,21	62,79	89,81	59,37	67,76	73,02
15	Norveç	92,54	67,06	67,48	61,48	59,21	68,95	84,47
Son 15 Ülke								
179	Kongo	30,88	27,61	31,50	31,32	15,44	16,71	23,38
180	Suriye	9,59	26,67	18,44	42,09	35,37	11,94	24,35
181	Sudan	14,69	20,32	26,69	36,19	28,61	15,88	25,69
182	Komorlar	12,46	21,58	29,43	30,02	19,58	18,97	31,46
183	Libya	11,84	12,75	15,50	53,00	13,14	5,34	49,98
184	Gine Bissau	15,13	17,97	28,16	28,73	18,61	18,01	31,99
185	Liberya	17,94	29,65	29,53	32,21	20,06	13,17	15,61
186	Burundi	10,99	32,12	30,67	30,09	13,89	13,33	25,91
187	Somali	20,51	26,97	24,56	30,03	20,57	13,21	17,26
188	Kongo	30,42	22,16	20,87	31,31	15,39	9,33	21,44
189	Haiti	11,28	12,82	11,60	30,78	26,68	14,06	25,99
190	Orta Afrika	9,93	17,43	26,69	28,73	18,37	12,73	19,10
191	G. Sudan	17,53	13,75	22,16	27,08	18,47	11,07	15,13
192	Eritre	3,35	9,03	26,56	30,03	21,01	12,74	20,94
193	K.Kore	3,29	8,05	20,80	19,52	23,29	1,69	8,88

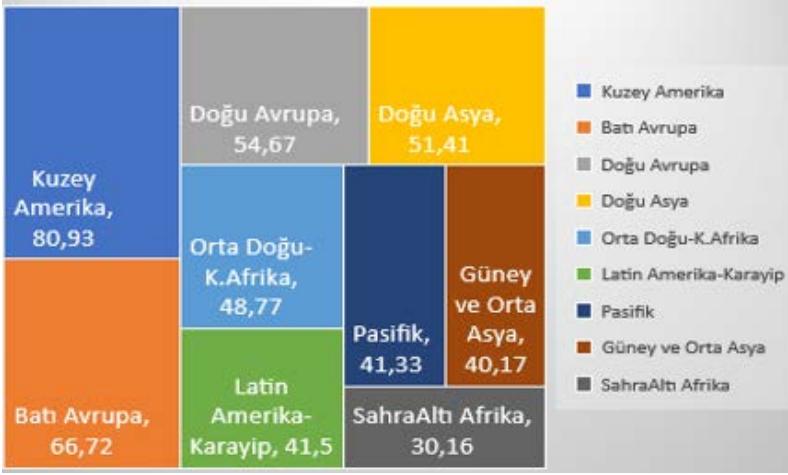
Kaynak: Oxford Insights (2023) Government AI Readiness Index 2023

Malezya'nın bu başarılı performansının altında YZ becerileri ve eğitimi, BİT alanında beceri konusunda gösterdiği gelişimler, YZ, bilgisayar mühendislik ve teknoloji yüksek öğreniminde kaliteyi yakalaması, YZ araştırmalarına verilen önem yatmaktadır. Malezya'nın gelecekte YZ konusunda ihtiyaç duyacağı teknolojilere ve insan kaynaklarına yatırım yaptığı görülmektedir. Çin, Hindistan, Brezilya ve Rusya Federasyonu gibi BRIC üyesi olarak anılan yüksek gelirli olmayan ancak büyük olan ekonomilerin ilerlemeleri dikkat çekicidir. Çin, Teknoloji Sektörü göstergelerinde Dünyada onuncu sırada yer almaktadır. Çin, Brezilya ve Hindistan, YZ girişimleri açısından en üst sıralarda yer almaktadırlar ve büyük maliyetler gerektiren yatırımlara kaynak sağlayacak büyük tüketici nüfuslarına sahiptirler. Tüm BRIC ülkeleri ciddi bir atılım içindedir. YZ konusunda yapılan araştırma makalelerinde Hindistan'ın 2023'te ilk kez ABD'yi geride bırakarak Çin'in ardından 2. sırada yer almıştır. Bu ülkeler, mühendislik ve teknoloji yüksek öğreniminin kalitesi açısından dünyada ilk 20 içerisinde yer almaktadır. Bu ülkelerin kalabalık nüfusları olduğu düşünülürse insan sermayesi ve araştırma performansı için en kritik konu kaliteli eğitim ve araştırma kurumlarıdır. Bunu başarmaları gelecekte bu iki ekonominin dünyada daha fazla söz sahibi olacağını göstermektedir. Bu veriler bize bir ülkenin teknoloji sektörü yeterli düzeyde olsa bile YZ alanında başarılı olmak için insan sermayesi veya yenilikçilik kapasitesinin yeterli düzeyde gelişmesinin gerekliliğini göstermektedir. Aksi takdirde hükümetler YZ hizmetlerini yüksek gelirli ülkelerin şirketlerinden almak zorunda kalacaktır. Ulusal verilerin yabancı YZ yazılımlarında toplanması ise ülke açısından stratejik bir risktir.

Grafik 1 ve 2 Bölgelere göre YZ'ya hazır olma konusunda fikir vermektedir. Kuzey Amerika bölgeler arasında Amerika Birleşik Devletleri (%84.80) ve Kanada (% 77,07) ile en yüksek

puana sahip bölgedir. Her iki ülkenin de hükümet ve veri ve altyapı konusunda yüksek puanlara sahip oldukları görülmektedir. En yakınındaki ülke ile arasında 12 puan fark bulunan ABD, teknoloji sektörü göstergesinde açık ara dünyadaki tüm ülkelerden daha iyi performans göstermektedir (Hankins, 2023:12-17).

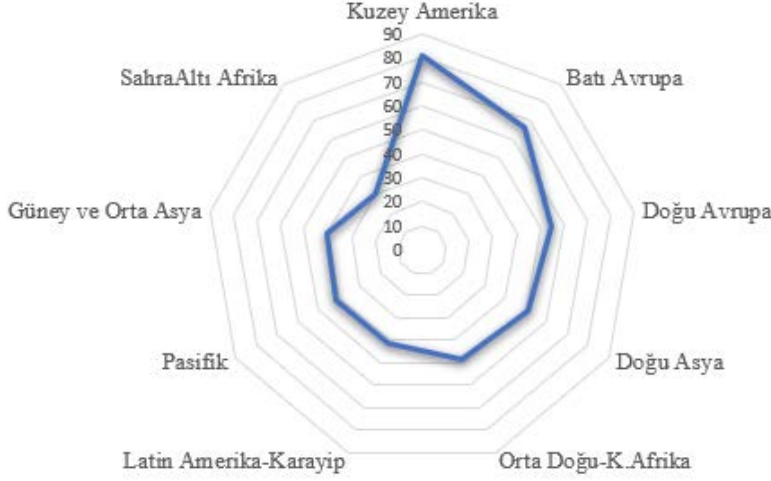
Grafik 1. Bölgelere Göre Hükümet YZ Hazırlığı İndeksi Ortalamaları

Kaynak: Oxford Insight (2023) Government-AI-Readiness-Index verilerine dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik-2’de Radar grafik yardımıyla bölgelere göre YZ’ya hazır olma konusunda farklılıklar gösterilmiştir. Radar grafik çeşitli değişkenler arasındaki karmaşık ilişkileri göstermenin yanında korelasyon ve trend bilgilerini de aktararak verilerdeki belirsizlikleri azaltarak daha kolay anlaşılmasını sağlar. Bir veri kümesi içinde hangi değişkenlerin yüksek ya da düşük puanlı olduğunu belirlemek için de kullanılır. Grafik-2’de görüldüğü üzere Sahra altı ve Güney ve Orta Asya bölgeleri düşük puanlar alırken Kuzey Amerika net şekilde en yüksek puana sahip durumdadır.

Grafik 2. Bölgelere göre Hükümet Yapay Zekâ Hazırlığı İndeksi Değerlerinin Radar Grafikle gösterimi

Kaynak: Kaynak: Oxford Insight (2023) Government-AI-Readiness-Index verilerine dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Batı Avrupa,2023 endeksinde ikinci en yüksek küresel ortalama puana sahiptir. Gerek hükümet göstergeleri gerekse teknoloji sektörü konularında Kuzey Amerika'nın arkasında yer almaktadır. Bölgenin ortalama puanı olan 66,72'dir ve tüm göstergelerde yüksek performansa sahiptir. Birleşik Krallık, Finlandiya ve Fransa Avrupa bölgesinde en yüksek puanlara sahip olan ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Lihtenştayn, Monako, San Marino ve Andorra gibi mikro devletler hariç tutulduğunda, Batı Avrupa diğer bölgelere kıyasla kendi içinde dar bir puan aralığına sahiptir ve ülkeler arasında derin uçurumlar yoktur. En altlarda yer alan Yunanistan ile en üstte yer alan Birleşik Krallık arasındaki puan farkı 20,62'dir (Martinescu, 2023:18-20).

Doğu Avrupa ülkeleri ortalama 54.67, puanla Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'dan sonra küresel olarak üçüncü sırada yer almıştır. Doğu Avrupa, ortalama olarak, Batı Avrupa'nın yaklaşık 12 puan gerisinde kalmıştır. Bu farka rağmen Doğu

Avrupa’da dikkat çekici performans sergileyen 70.86 puanla bölgesinde ilk dünya genelinde ise 17. sırada yer alan Estonya dikkatleri üzerine çekmektedir. Estonya’yı 65.17 puanla Çekya ve 63.33 puanla Litvanya takip etmektedir. Estonya ile en düşük puana sahip Bosna Hersek arasında 34.38 puanlık fark bulunmaktadır. (Martinescu, ve Hankins, 2023:21-23). Bölgede dikkat çekici olan en düşük sıralamada yer alan beş ülkenin tümü AB üyesi değilken, Rusya Federasyonu dışındaki ilk beş ülkenin tamamı AB üyesi olmasıdır. Bununla birlikte, düşük gelirli, AB üyesi olmayan Ukrayna ve Sırbistan devletleri, AB üye ülkeleri Romanya ve Hırvatistan’ı geride bırakmayı başarmıştır. (Martinescu, and Hankins, 2023:21-23)

Doğu Asya, ortalama 51.41 puanla 9 bölge arasında 4. sırada yer almaktadır. Bölge yakın çevresini oluşturan Güney ve Orta Asya’dan 11 ve Pasifik’ten ise 10 yüksek puanlara sahiptir. Doğu Asya’da birinci sıradaki Singapur ile 18. sıradaki Kuzey Kore arasındaki 72, 17. sıradaki Doğu Timor arasındaki 52 puanlık farkta oldukça eşitsiz bir tabloyu ortaya koymaktadır. Bölgedeki ülkelerin üçte birinden fazlası küresel ortalama olan 44,94’ün altında yer almaktadır. Buna karşın Singapur (81,97), Güney Kore (75,65) ve Japonya (75,08) gibi bölgesel liderler tüm göstergelerde olağanüstü performans sergilemektedirler. Her üç ekonomi de hem hükümet hem de veri ve altyapı göstergelerinde 80’nin üzerinde puan almıştır. Teknoloji Sektörü göstergelerinde bu ülkeler- Çin, Tayvan ve Malezya ile birlikte dünya çapında en iyi performans gösteren 25 ülke arasında yer almaktadır. En önemlisi, Singapur hem kamu sektörü, hükümet (90.40) hem de veri ve altyapı (89.32) göstergelerinde küresel liderdir (Grau ve Hankins, 2023: 32-34).

Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri arasında sırasıyla 38.89 ve 51.11 ortalama puanlarla açık bir eşitsizlik bulunmaktadır. Mısır, öncelikle kamu ve hükümet bileşenindeki iyi performansı nedeniyle dikkat çekmektedir. Birleşik Arap

Emirlikleri (BAE), 18. sıraya yerleşirken üç ayrı göstergede aldığı yüksek puanlarla bölgede lider konumundadır. BAE de İnsan Sermayesini destekleyen girişimler, eğitim programları ve teşvikler bulunmaktadır (Martinescu, 2023:24-25).

Latin Amerika ve Karayipler ortalama 41.50 puan ile 9 bölge arasında 6. sırada yer almaktadır. Birinci sırada yer alan Kuzey Amerika ile karşılaştırıldığında yaklaşık 40 puanlık önemli bir fark vardır. Bölge ülkeleri arasında da önemli eşitsizlikler bulunmaktadır. 63.70 ile en yüksek sırada yer alan Brezilya, 21.97 ile bölgede en düşük puana sahip olan Haiti'nin yaklaşık 42 puan önündedir. Brezilya, Şili, Uruguay, Kolombiya ve Arjantin birbirine yakın düzeydedir. Bu beşli Latin Amerika ve Karayipler grubundaki diğer ülkelerin önündedir. Bu ülkeler özellikle hükümet bileşenleri göstergelerinde daha iyi durumdadır ve bölge ortalamasının yaklaşık 10 puan üzerindedir. Ancak buna karşın Teknoloji sektörü ve yenilikçi kapasite boyutunda geride kalmaktadırlar.

Pasifik bölgesi ortalama 41.33 puanla bölge arasında yedinci sırada yer almaktadır. YZ'ya hazır olma konusunda bölgenin önde gelen ekonomileri Avustralya ve Yeni Zelanda ile gelişmekte olan küçük ada devletleri olan Pasifik ülkelerinin geri kalanı arasında eşitsizlik gözlenmektedir. Küresel olarak, Avustralya 12. sırayı alırken, Yeni Zelanda 49. sırada yer almaktadır. Her iki ülkenin veri ve altyapı konusunda yüksek puanları dikkatleri çekmektedir. Avustralya bu alandaki göstergelerde küresel olarak 3. Yeni Zelanda ise 13.sıradadır. Coğrafi dağılım ve nispeten küçük nüfusları olan Pasifik büyük uluslararası pazarlardan uzak olmanın zorluklarını yaşamaktadır. Pasifik ada ülkelerinin YZ ve dijital dönüşüm çabaları büyük ölçüde iklim değişikliğinin varoluşsal tehdidini ele almaya ve azaltmaya odaklanmaktadır (Martinescu and Hankins,2023: 35-37).

Güney ve Orta Asya bölgesi, küresel olarak 40,17 puanla en düşük ikinci ortalamaya sahiptir. Hindistan ve Türkiye birinci ve ikinci sıraları alarak bölgenin en iyi performans gösteren ülkeleri olmuştur. 3.sırada yer alan Kazakistan ile 11 puan fark bulunmaktadır. Bölgedeki ülkeler arasındaki bu farklı puanlar YZ dönüşümüne hazır olma durumlarında önemli eşitsizlikler olduğunu göstermektedir. Bu kısmen ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma, teknolojinin benimsenmesi, yönetim yapılarındaki büyük farklılıklara bağlanmaktadır.

Hindistan ve Türkiye'nin birbirlerine benzeyen yönü kamu sektöründe ilk 30 ülke arasında yer alması, teknolojik rekabette ilk 50'de yer almaları buna karşın her ikisinin de küresel olarak veri ve altyapı göstergelerinde geride kalmalarıdır. (Martinescu,2023: 29-31)

Sahra Altı Afrika endekste ki en düşük ortalama puanına sahip olan bölgedir. 2023 yılında bölgede yer alan Ruanda, Senegal ve Benin'in yeni ulusal YZ stratejileri yayınlaması ve Fildişi Sahili, Kenya ve Namibya'nın YZ ve etiği konusunda UESCO ile birlikte çalışma kararı alması gelecek açısından umut vermektedir. Bölgede özellikle hükümet ve kamu sektörüne dair göstergelerdeki yüksek puanları Mauritius'u 53,27 puanla birinci sıraya yükseltirken Güney Afrika, Ruanda, Senegal ve Benin Mauritius'u takip etmektedir. Mauritius'un bölgede YZ stratejisini yapan ilk ülkedir ve 5 yıldır uygulamaktadır.

Güney Afrika hem veri ve altyapı hem de teknoloji sektörü göstergelerinde bölgeye liderlik etmektedir. Güney Afrika, teknoloji sektörü göstergelerinde küresel ortalamanın üzerinde puan alan tek Sahra Altı Afrika ülkesidir (Hamkins, 2023:26-28).

KAYNAKÇA

- Akyol, İ. T., & Özkan, N. A. Ş. (2023). Yapay Zekâ Uygulamalarının Yerel Hizmet Sunumuna Etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 120-134.
- Batok, N. (2020), “Artificial Intelligence has changed our World”, <https://www.meer.com/en/64215-artificial-intelligence-has-changed-our-world>
- Bertolucci, M., & Mac Ivor, F. (2024). Artificial intelligence in the public sector: literature review and research agenda. *Gestion et management public*, (5), Ie-XXe.
- European Commission (2018) Artificial Intelligence for Europe COM(2018) 237 final
- European Commission (2019). A Definition of AI: Main Capabilities and Disciplines, definition developed for the purpose of the AI HLEG’s deliverables, Independent High-Level Group on Artificial Intelligence set up by the European Commission, Brussels,
- Grau, G and Hankins,E. “ East Asia” Government AI Readiness Index 2023. ed. Sulamaan, R.. 32-34. Oxford Insight, 2023.
- Grau,G. ve Fuentes P.N.”Latin America & The Caribbean” Government AI Readiness Index 2023. ed. Sulamaan, R.. 15-17. Oxford Insight, 2023.
- Haenlein, M., ve Kaplan, A. (2019). A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence. *California Management Review*, 61(4), 5-14. DOI:10.1177/0008125619864925
- Hankins, E. “North America ”. Government AI Readiness Index 2023. ed. Sulamaan, R.. 12-17. Oxford Insight, 2023.
- Hankins, E. “Sub-Saharan Africa” Government AI Readiness Index 2023. ed. Sulamaan, R.. 26-28. Oxford Insight, 2023.

- Hamadeh, N., Rompaey, V.V. Metreau, E.(2023) World Bank Group country classifications by income level for FY24 <https://blogs.worldbank.org/en/opendata/new-world-bank-group-country-classifications-income-level-fy24>
- Martinescu,L. “Middle East & North Africa” Government AI Readiness Index 2023. ed. Sulamaan, R.. 24-25. Oxford Insight, 2023.
- Martinescu,L” Western Europe” Government AI Readiness Index 2023. ed. Sulamaan, R.. 18-20. Oxford Insight, 2023.
- Martinescu,L” South & Central Asia” Government AI Readiness Index 2023. ed. Sulamaan, R.. 29-31. Oxford Insight, 2023.
- Martinescu, L and Hankins,E. “Pasific” Government AI Readiness Index 2023. ed. Sulamaan, R.. 35-37. Oxford Insight, 2023.
- Martinescu, L and Hankins,E ” Eastern Europe” Government AI Readiness Index 2023. ed. Sulamaan, R.. 21-23. Oxford Insight, 2023.
- McCarthy, J. (2007). From here to human-level AI. *Artificial Intelligence*, 171(18), 1174-1182.
- Mikalef, P.; Gupta, M. (2021). Artificial intelligence capability: Conceptualization, measurement calibration, and empirical study on its impact on organizational creativity and firm performance. *Information & Management*, 58(3), 103434
- Nilsson, N. J. (2018). Yapay zekâ geçmişi ve geleceği. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- OECD (2019a), Artificial Intelligence in Society, OECD, Paris, s.6
- OECD. (2019b). Hello, World: Artificial Intelligence and its use in the Public Sector. OECD Observatory of Public Sector Innovation
- Oxford Insight (2024) Government AI Readiness Index 2023 <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/>

- Parkes, D. C., & Wellman, M. P. (2015). Economic reasoning and artificial intelligence. *Science*, 349(6245), 267-272. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.aaa8403>
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2003). Artificial Intelligence A Modern Approach; Pearson Education. In Pearson. <https://doi.org/10.1017/S0269888900007724>
- Simmons, A. B., & Chappell, S. G. (1988). Artificial intelligence-definition and practice. *IEEE Journal of Oceanic Engineering*, 13(2), 14-42. <https://doi.org/10.1109/48.551>
- Shannon, C. E. (1950). XXII. Programming a computer for playing chess. *The London, Edinburgh, and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*, 41(314), 256-275.
- Stuart, R., and Peter, N. (2016). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Berkeley: University of California at Berkeley
- Sulamaan, R (ed) (2023) Government AI Readiness Index 2023, Oxford Insight, 2023.
- Turing, A. M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. Oxford University Press. Vol. 59, No. 236, pp. 433-460
- Unesco (2020). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence
- Ünal, A., & Kılınç, İ. (2020). Yapay zekâ işletme yönetimi ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 6(1), 51-78.
- Varian, H. R. (2014). Beyond big data. *Business Economics*, 49(1), 27-31.
- Wirtz, B.W.; Weyerer, J.C.; Geyer, C. (2019). AI and the public sector applications and challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), pp.596-615.
- Zambak, A. F. (2014). AI as a new metaphysical project. R. Hagenruber ve U. Riss (Der.). *Philosophy, computing and information science: İçinde* 67-74. USA

DÜNYA BANKASI’NIN COVID-19 SALGINI SÜRECİNDE TÜRKİYE’YE MALİ YARDIMLARI

Kâmil TÜĞEN¹

Ferhat BATMAZ²

1. GİRİŞ

Kuruluş amacı İkinci Dünya Savaşı’nda büyük zarar gören Avrupa’nın imar ve inşaa faaliyetlerine katkı sağlamak için kredi vermek olan İmar ve Kalkınma Bankası, 1950’li yıllardan sonra Avrupa ülkelerinin savaşın olumsuz etkilerini hafifletmeleriyle birlikte Dünya Bankası adı altında gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere de kredi sağlayan bir kuruma dönüşmüştür. Devletlere, özel ticaret işletmelerine mali yardım sağlamak için faaliyet gösteren uluslar üstü bir teşkilat olan Dünya Bankası ve bağlı kuruluşları Birleşmiş Milletler Teşkilatının yan kuruluşudur. Türkiye’de bankanın üyelerinden birdir ve banka tarafından çok sayıda finansman desteğinden faydalanmıştır. COVID-19 salgını küresel bir sorun olarak tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye’yi de etkilemiş ve devletlerin çok ciddi tedbirler almasını gerektirmiştir. COVID-19 salgını sürecinde salgın insanları hayattan ayırdığı gibi birçok ekonomik sorunu da beraberinde getirmiştir. Ekonomik faaliyetler otoriteler tarafından ya kısıtlanmak ya da durdurulmak zorunda kalmıştır.

¹ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, İzmir, Türkiye. kamil.tugen@deu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002 7479-2608

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, İzmir, Türkiye. ferhatbatmaz35@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5329-1601.

Ekonomik problemlerin ortaya çıkardığı zararların telafisi ve sağlık hizmetleri ile aşılama faaliyetleri için kaynak gerekmiş, Dünya Bankası salgın sürecinde beş ayrı proje kredisi ile Türkiye'ye finansman desteğinde bulunmuştur. Çalışmamızda söz konusu proje kredileri ve sonuçları ele alınacaktır.

2. DÜNYA BANKASI VE FAALİYETLERİ

2.1.Kuruluşu ve Amacı

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) 1944'te imzalanan Bretton Woods Anlaşması uyarınca 1944'da kurulup 25 Haziran 1946'da faaliyete geçmiş, 15 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler'in bir ihtisas kuruluşu olmuştur.

Dünya Bankası, IMF gibi ödemeler dengesi açıkları yerine, belirli kalkınma projelerini ve bu projelerin ithalat girdilerini finanse etmektedir. Borçlandırma için genel ekonomik siyasetler yerine projelerin faydası ve verimliliği değerlendirilmektedir. Dünya Bankası grubu içinde yer alan Uluslararası Kalkınma Kurumu az gelişmiş ülkelere düşük faizli ve uzun vadeli kredi açmakta ve ülkelerin ödeme dengelerini bozmamak için geri ödemeyi ülkenin kendi parasıyla kabul etmektedir. Aynı grup içindeki Global Finansman Kurumu ise kalkınmakta olan ülkelerdeki özel sektör yatırımlarına kredi sağlamaktadır.

Dünya Bankası esas itibarıyla proje kredisi verir. Ancak, bazen program kredisine ilave olarak teknik yardım da sağlayabilmektedir.

2.2.Dünya Bankası'nın Finansman Kaynakları

Dünya Bankası'nın temelde sermaye, borçlanma ve diğer gelirler (faiz, menkul kıymet gelirleri, kârlar) olmak üzere üç mali kaynağı var. Bankanın ana sözleşmesine göre, vereceği kredi

miktarı sermayesinin, rezervlerinin ve gelir fazlalarının toplamını geçemez.

Dünya Bankası üyelere sermaye payı tahsis ederken üye ülkelerin IMF'deki kota miktarlarını esas alır. Dünya Bankasının sermayesi ve bu miktar içinde üye ülkelerin sermaye payları, ABD doları cinsinden ifade edilmekte olup sermaye payının miktarı, üye ülkenin, Dünya Bankası'ndaki oy gücünü belirlemektedir.

2.3.Yönetimi

Dünya Bankası'na sadece IMF'ye üye olan ülkeler katılabilir. Bugün 188 üye ülkesi bulunan ve Merkezi Washington'da olan Dünya Bankası'na Türkiye, 19.2.1947 tarihinde 5016 sayılı kanunla katılmıştır.

Dünya Bankası'nın yapısı IMF'in yapısı ile benzerlikler göstermektedir. Dünya Bankası'nda da temel organlar Guvernörler Kurulu, İcra Direktörleri Kurulu, Başkan, Teknik Departmanlar ve Kalkınma Komitesidir. Guvernörler Kurulu ve İcra Direktörleri Kurulunun işleyişleri IMF ile aynıdır. Ayrıca, Dünya Bankası Başkanı'na bağlı başkan yardımcıları, çeşitli departmanlar ve personel görev yapmaktadır.

İcra Direktörleri Kurulu 24 üyeden oluşur. Beş üye banka sermayesinde en fazla paya sahip olan ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya tarafından atanır. Geriye kalan 19 üye her iki yılda bir Guvernörler Kurulu tarafından seçilir. Bu 19 üyeden sadece Suudi Arabistan Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti temsilcileri kendi ülkelerini, diğerleri belli ülke gruplarını temsil ederler. Başkanın 5 Kıdemli Yardımcısı vardır. Ayrıca 15 adet çeşitli bölümlerden sorumlu Başkan Yardımcısı bulunur.

3. TÜRKİYE’NİN DÜNYA BANKASI İLE İLİŞKİLERİ

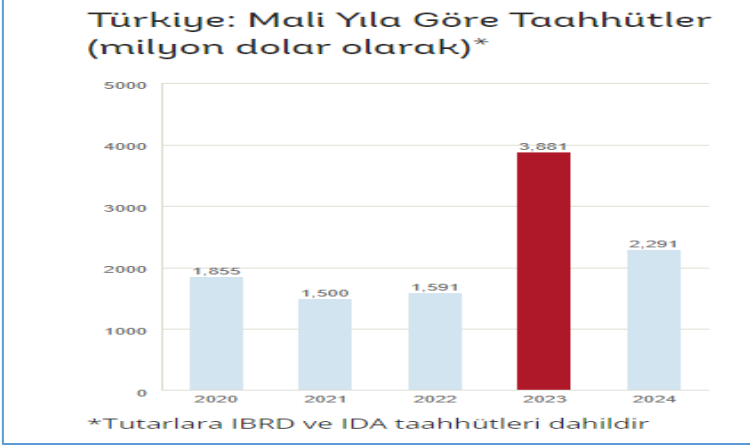
Türkiye, Dünya Bankası’na 1947 yılında üye olmuş ve ilişkiler güçlendirilerek günümüze kadar gelmiştir. Türkiye Dünya Bankası’ndan bugüne kadar çok sayıda proje karşılığında fonlar temin etmiş, bu fonlar daha çok makro ekonomik istikrarın sağlanması, büyüme, verimlilik artışı ve piyasalarda rekabet ortamının oluşturulması hedefleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde banka yardımları devam etmiş ve ekonomik istikrarın sağlanması konusunda gerek IMF gerekse AB ile koordineli çalışmalar hız kazanmıştır. Türkiye’de Dünya Bankası-IMF koordinasyonu daha çok kamu sektörünün yeniden yapılanması, rekabet ortamının iyileştirilmesi ve mali sektör reformu üzerinde yoğunluk kazanmıştır.

Dünya Bankası genelde sosyal güvenlik, kamu sağlığı, su tedariki ve kanalizasyon, çevre, tarım, inşaat, hukuk reformu, kamu sektörü yönetimi ve enerji sektörü reformu konularında Türkiye’ye destek sağlamıştır. Türkiye, Dünya Bankası Grubu’nun (WBG) en büyük orta gelirli ortaklarından birisidir. Dünya Bankası Grubu, büyük ölçüde sonuçlara odaklanan bir program uygulaması, krediler ve teknik danışmanlık hizmetleri yoluyla, Türkiye’ye kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda desteklemeye devam etmektedir.

Aşağıdaki şekil.1’de 2020-2024 yılları arasında Dünya Bankası’nın Türkiye taahhütleri yer almaktadır.

Şekil 1. Dünya Bankası Türkiye Taahhütleri (2020-2024)

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview>

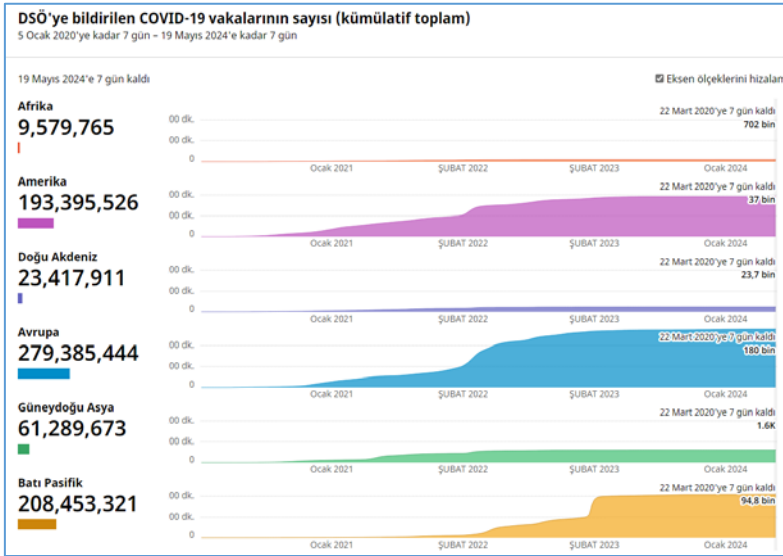
Şekilden görüldüğü gibi, Dünya Bankası'nın Türkiye taahhütleri 2023 yılında hızla artarak 3.881 milyon dolara yükselmiştir.

4. COVID-19 SALGINI VERİLERİ

4.1.Dünya COVID-19 Salgını Verileri

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verilerine göre Haziran 2024 itibariyle 775 milyondan fazla vaka bildirimi yapılmıştır. Vakaların bölgeler itibariyle dağılımı aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

Şekil 2. Dünya Sağlık Örgütü'ne Bildirilen COVID-19 Toplam Vaka Sayıları

Kaynak: <https://data.who.int/dashboards/covid19/cases?n=c>

DSÖ'ne bildirilen tüm dünyada toplam COVID-19'dan kaynaklanan ölüm sayısının 7 milyonu aştığı anlaşılmaktadır.³

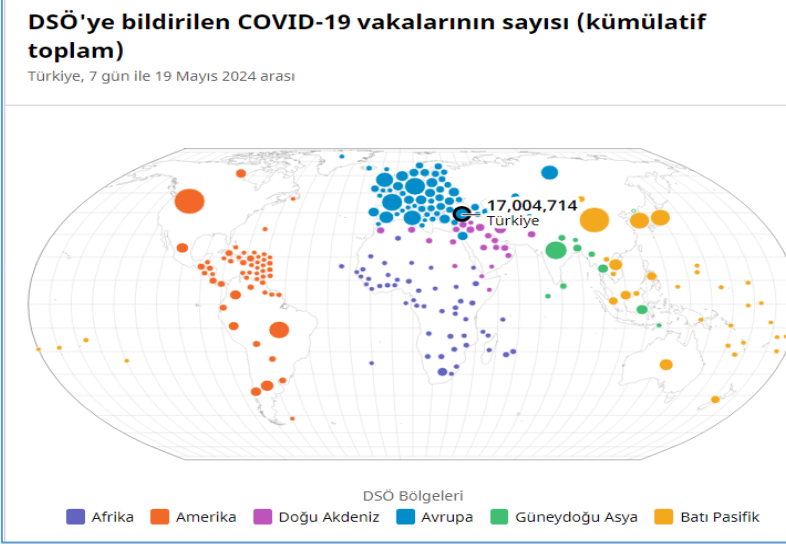
4.2.Türkiye COVID-19 Verileri

Türkiye tarafından resmi olarak bildirilen resmi COVID-19 vaka sayısının Haziran 2024 itibarıyla 17 milyonu aştığı anlaşılmaktadır.⁴

³ <https://data.who.int/dashboards/covid19/deaths?n=c>

⁴ <https://data.who.int/dashboards/covid19/deaths?n=c&m49=792>

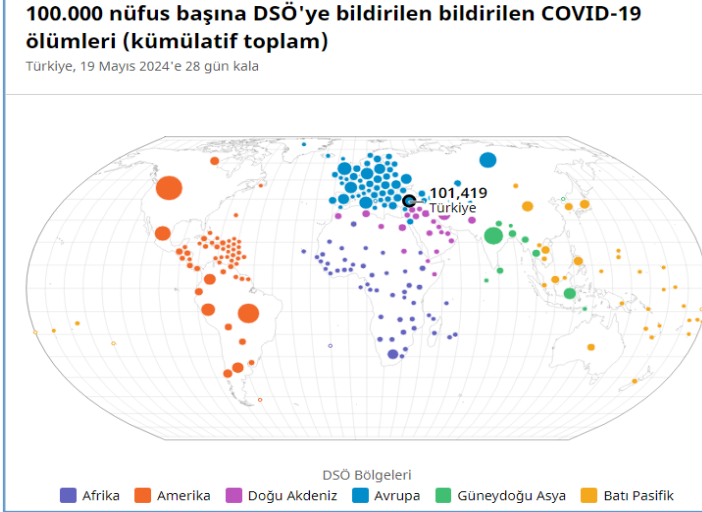
Şekil 3. Türkiye COVID-19 Vaka Sayısı (DSÖ-Haziran/2024)

Kaynak: DSÖ

Şekil 4'de de COVID-19'dan kaynaklanan ölüm sayıları gösterilmiştir.

Şekil 4. Türkiye COVID-19 Ölüm Sayısı (DSÖ-Haziran/2024)

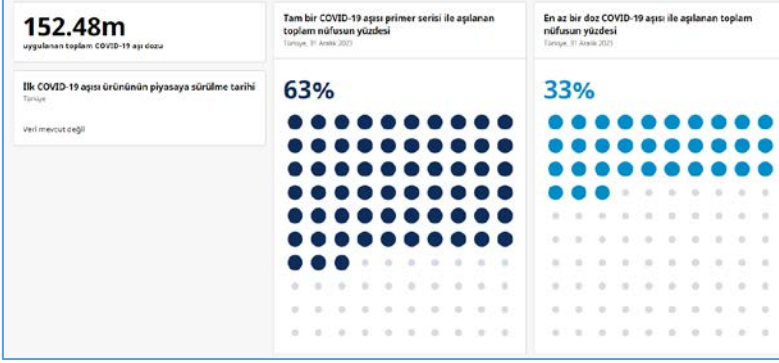

Kaynak: DSÖ

(<https://data.who.int/dashboards/covid19/deaths?n=c&m49=792>)

Türkiye’de Haziran 2024 tarihi itibarıyla 100 binden fazla insanın hayatını kaybettiği açıklanmıştır. Türkiye’de yapılan COVID-19 aşısı sayıları da aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 5. Türkiye COVID-19 Aşı Sayısı (DSÖ-Haziran/2024)

Kaynak: <https://data.who.int/dashboards/covid19/vaccines?m49=792&n=c>

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre Türkiye’de yapılan COVID-19 aşısı sayısı 152 milyondur.

5. DÜNYA BANKASI’NIN COVID-19 SALGININA YÖNELİK TÜRKİYE’YE SAĞLADIĞI FİNANSMAN PROJELERİ

Dünya Bankası’nın COVID-19 salgını ve izleyen süreçte Türkiye’ye sağlamış olduğu proje finansmanları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Dünya Bankası'nın COVID-19 Salgını Sürecinde Türkiye'ye Sağlamış Olduğu Finansman

Proje Kimliği	Proje Durum	Proje Adı	Proje Geliştirme Hedefi	Uygulayıcı Kuruluş	Kurul Onay Tarihi	Proje Kapanış Tarihi	Finans Türü	Toplam Proje Maliyeti ABD Doları	Borçlu
P173 988	Kapalı	Türkiye Acil Durum COVID-19 Sağlık Projesi	Projenin geliştirme amacı, Türkiye'de COVID-19'un oluşturduğu tehdidi önlemek, tespit etmek ve yanıt vermektir.	Sağlık Bakanlığı	24.04.2020	29.03.2024	Diğer	100.250.000,00	Hazine ve Maliye Bakanlığı
P173 997	Aktif	Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim Projesi	COVID-19 salgını ve gelecekteki şoklar sırasında ve sonrasında okul çağında ki çocuklara e-öğrenmeyi eşit bir şekilde sağlamak için eğitim sisteminin kapasitesini geliştirmek	Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı	25.06.2020	30.06.2025	IBRD	160.000.000,00	Türkiye Cumhuriyeti
P174 112	Aktif	Acil Firma Destek Projesi	Proje Geliştirme Hedefi,	Türkiye Kalkınma ve Yatırım	28.08.2020	30.06.2025	IBRD	500.000.000,00	Türkiye Kalkınma ve Yatırım

			COVID-19'un ekonomik etkisinden etkilene n veya ekonomik etkisine uyum sağlaya n özel KOBİ'lerin finansmana erişimin i sağlama ktır.	Bankası A.Ş. (TKYB) , Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. (VakıfBank)					Bankası A.Ş. (TKYB) , Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. (VakıfBank)
P174144	Kapalı	Türkiye'den Kovid-19 Krizi Sırasındaki Mikro ve Küçük İşletmelere Hızlı Destek	Proje Geliştirme Hedefi (PDO), COVID-19 krizinde n etkilene n mikro ve küçük işletmelerin (MSE'lerle) kapanm asını önleme k ve kriz sırasında istihdam seviyelerini koruma ktır.	Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı	18.12.2020	30.06.2023	IBRD	300.000.000,00	Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
P178462	Aktif	Türkiye Acil Durum COVID-19 Sağlık	Projenin geliştirme amacı, Türkiye'de	Sağlık Bakanlığı	26.05.2022		Diğer	751.250.000,00	Hazine ve Maliye Bakanlığı

		Projesi Ek Finans manı	COVID -19'un oluştur duğu tehdidi önleme k, tespit etmek ve yanıt vermek tir.						
--	--	---------------------------------	---	--	--	--	--	--	--

Kaynak: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/projects->

Dünya Bankası tarafından sağlanan finansmanların sağlık ve eğitim sektörü ile salgından etkilenen küçük ve orta ölçekli işletmelerin kaynak problemlerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki kısımda söz konusu projelerin ayrıntıları ele alınmaktadır.

5.1.Türkiye Acil Durum COVID-19 Sağlık Projesi (P173988)

Türkiye’de COVID-19 Acil Sağlık Projesi’nin hedefi, COVID-19’un meydana getirdiği tehdidi önlemek, tespit etmek, bunlara cevap vermek ve halk sağlığına yönelik ulusal sistemleri güçlendirmektir. Proje iki bileşenden oluşmaktadır. Birinci bileşen, Acil COVID-19 müdahalesidir. Söz konusu bileşen dört alt bileşenden oluşmaktadır:

- (i) Test ve tıbbi gözetim sistemlerinin güçlendirilmesi ve ön cephe ekipmanlarının tedarik edilmesi,
- (ii) Hastalık yönetimi ve tedavisini desteklemek,
- (iii) Halk sağlığı bilincini ve davranış değişikliğini artırmak,
- (iv) Salgın gözetim ve müdahale planlarının yükseltilmesi.

İkinci bileşen proje yönetimi, izleme ve değerlendirmedir. Bu bileşen, projeyi uygulamak, ilerlemeyi izlemek ve değerlendirmek için gerekli idari ve insan kaynaklarını desteklemektedir. Projeye ait temel bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Türkiye Acil COVID-19 Sağlık Projesi Bilgileri

Proje Adı	Türkiye Acil COVID-19 Sağlık Projesi
Proje Kimliği	P173988
Durum	Kapalı
Takım Lideri	Nadwa Rafeh
Borçlu 2	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Onay Tarihi	24.04.2020
Toplam Proje Maliyeti 1	100 milyon ABD Doları
Uygulayıcı Kuruluş	Sağlık Bakanlığı
Mali Yıl	2020
Taahhüt Tutarı	100 milyon ABD Doları
Kapanış Tarihi	29.04.2024
İlişkili Projeler	P178462

Kaynak: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P173988>

Proje kapsamında 91,4 milyon Euro'luk kredi (IBRD-91030, 100 milyon ABD Doları) 24 Nisan 2020'de onaylanmıştır. 450,7 milyon Euro tutarındaki Ek Finansman (AF) Kredisi (IBRD-93930, 500 milyon ABD Doları) 26 Mayıs 2022 tarihinde onaylanmıştır. Asya Altyapı ve Yatırım Bankası'ndan (AIIB) eş finansman olarak 225,3 milyon Euro (250 milyon ABD Doları eşdeğeri) ek bir finansman sağlanmıştır. Proje kapsamında ülkemiz tarafından harcamalarla ilgili sözleşme bilgileri de tablo 3'de düzenlenmiştir.

Tablo 3. Türkiye Acil COVID-19 Sağlık Projesi Kapsamında Yapılan Sözleşmeler

Tarif	Bildirim Türü	Durum	Yayın Tarihi
Tıbbi Cihaz Alımı - 2 Kalem	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	Şubat 1, 2024
Tıbbi Cihaz Alımı - 2 Kalem	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	Şubat 1, 2024
Tomografi Sistemi - 512 Kesit	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	Ocak 30, 2024
Bilgisayarlı Tomografi Sistemi Alımı €" 128 Dilim	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	Ocak 27, 2024
Akılcı Antibiyotik Kullanımı ve MHRS ile Sağlık Hizmetlerinin Doğru Kullanımı Hakkında Kamu Hizmeti Duyurusu için Video Ses Bandı Yapım Hizmeti Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	Ocak 21, 2024
Sağlık İletişim Aracı Tefrişi	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	Ocak 16, 2024
Dijital Röntgen Cihazı Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	Nisan 29, 2023
Dijital Röntgen Cihazı Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	Nisan 29, 2023
BioNTech1 No.2'den COVID-19 Aşısı Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	30.Kas.22
BioNTech1 No.1'den COVID-19 Aşısı Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayınlanmış	29.Kas.22

Maliye

Dijital Röntgen Cihazı Temini	Teklif Daveti	Yayımlanmış	Eylül 13, 2022
Matara (75 cm2)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Otoklav torbası	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Hücre kültürü için antibiyotik	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Spor (plastik)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Şahin tüpü (15 ml)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Hücre kültürü plakası (96 kuyucuklu - düz tabanlı)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Hücre kültürü için MEM ortamı (500 ml/şişe)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Gerçek Zamanlı PCR	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Viral Taşıma Ortamı (sürüntü ile hücre kültürü için)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Tüm genom analizi için Artic primer seti	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Criotube (5 ml)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Criotube kutusu	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Criotube (2 ml)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Otomatik pipet ucu	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Viral nükleik asit taşıma ve ekstraksiyon ortamı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 17, 2022
Pipet ucu	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 16, 2022
Şahin tüpü (50 ml)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 16, 2022
Hücre kültürü için DMEM ortamı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 16, 2022
Matara (25 cm2)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 16, 2022
Hücre kültürü plakası (24 tabak - düz tabanlı)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 16, 2022
Ekstraksiyon Kiti	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 16, 2022
PCR plakası ve kapatici	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 16, 2022
Tüm genom dizileme kiti	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	14.Mar.22
Tüm genom dizileme kiti	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Şubat 4, 2022
Ventilatör Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	25.Eki.21
Tıbbi Cihaz Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	7.Eki.21
Yeni Nesil Dizileme Cihazı ve Kitlerinin Tedariki	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	7.Eki.21
Tıbbi Sarf Malzemelerinin Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Ara.20
Tıbbi Kitlerin Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	23.Ara.20
Tıbbi Cihaz Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	23.Ara.20
Ventilatör Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	23.Ara.20
Ventilatör ve Ventilatörler için Nemlendirici Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	23.Ara.20
Tıbbi Ekipman ve Malzemeler (Ventilatörler)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	15.Eki.20
Genel İhale İlanı	Genel İhale İlanı	Yayımlanmış	Nisan 30, 2020

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo incelendiğinde sözleşmelerin tıbbi malzeme alımlarına ilişkin olduğu, salgın nedeniyle ağır semptom gözlenen kişilerde solunum sıkıntısı yaşandığından alımlarda ventilatör gibi solunum destek cihazı göze çarpmaktadır. Proje kapsamındaki hedefler ve gerçekleştirmeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 4. Türkiye Acil COVID-19 Sağlık Proje Göstergeleri

Proje Geliştirme Hedef Göstergeleri				
Gösterge		Taban Çizgisi	Geçerli	Hedef
Proje kapsamında onaylanan protokol başına COVID-19 tanımlaması için test edilen kişi sayısı (kümülatif)	Değer	0,00	9.357.600,00	300.000,00
Proje kapsamında onaylanmış protokole göre tedavi edilen tanı konmuş vakalar (kümülatif)	Değer	0,00	14,93	25,00
Ulusal planda tanımlanan öncelikli nüfus hedeflerine dahil edilen aşılama nüfusun yüzdesi (cinsiyete göre)	Değer	62,90	68,90	66,00
Ulusal planda tanımlanan öncelikli nüfus hedeflerinde yer alan aşılama nüfus yüzdesi (erkek)	Değer	61,30	61,90	65,30
Ulusal planda tanımlanan öncelikli nüfus hedeflerinde yer alan aşılama nüfus yüzdesi (kadın)	Değer	62,70	63,30	66,70
Ara Sonuç Göstergeleri				
Gösterge		Taban Çizgisi	Geçerli	Hedef
Proje kapsamında COVID-19 tanı ekipmanı, test kiti ve reaktif bulunan laboratuvar sayısı	Değer	0,00	300,00	35,00
Proje kapsamında tedarik edilen mekanik ventilatörlerle donatılmış yoğun bakım yatağı sayısı (kümülatif)	Değer	0,00	4.000,00	3.500,00
Proje kapsamında temin edilen Kişisel Koruyucu Donanım (KKD) ile donatılmış sağlık personeli sayısı	Değer	0,00	831.215,00	90.000,00
Ülke, risk iletişimi ve topluluk katılım stratejilerini bağlamsallaştırdığını bildirdi	Değer	Hayır	Evet	Evet
Salgın hazırlığını ve müdahalesini destekleyen kurulu ve işleyen izleme ve değerlendirme sistemi	Değer	Evet	Evet	Evet
Aşı stok yönetimi araçları ve işletim prosedürleri, COVID-19 aşısının özelliklerini yansıtacak şekilde güncellendi.	Değer	Hayır	Evet	Evet
Tıbbi atıkların toplanması ve bertarafı için oluşturulan standart çalışma prosedürleri (SOP'ler) veya ilgili paydaşlara yönelik kılavuzlar	Değer	Hayır	Evet	Evet

Kaynak: Dünya Bankası

Proje ile COVID-19 tanımlaması için test edilen kişi sayısı, tedavi edilen tanı konmuş vakalar, aşılama nüfusun yüzdesi (erkek ve kadın), COVID-19 tanı ekipmanı, test kiti ve reaktif bulunan laboratuvar sayısı, ventilatörlerle donatılmış yoğun bakım yatağı sayısı, Kişisel Koruyucu Donanım (KKD) ile donatılmış sağlık personeli sayısı, aşı stoku, tıbbi atıkların toplanması ve bertarafı için oluşturulan standart çalışma prosedürleri gibi hedeflerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Hedeflenen değerlerin büyük çoğunluğunun Türkiye tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Proje hedeflerine ulaşılmış ve tatmin edici bir şekilde uygulanmıştır. Proje, birçok önemli ekipmanın tedarikini de ayrıca desteklemiştir. Ventilatörler, yeni nesil dizileme cihazları, SARS COV-2 test kitleri, kişisel koruyucu ekipmanlar, genom

dizileme analiz kitleri, dijital röntgen cihazları (C-Arm'lı), dijital mobil röntgen sistemleri, tıbbi cerrahi motorları, endovizyon sistemleri ve MRI cihazları ülkemizin COVID-19 salgınına azaltma çabalarını olumlu yönde etkilemiştir.

5.2.Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim Projesi (P173997)

Türkiye için Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim Projesi'nin amacı, COVID-19 salgını ve gelecekteki şoklar sırasında ve sonrasında okul çağındaki çocuklara eşit bir şekilde e-öğrenme sağlamak için eğitim sisteminin kapasitesini geliştirmektir. Proje üç bileşenden oluşmaktadır:

1. Acil Durumlarda Eğitim için Acil Durum Bağlantısı ve BT Altyapısı bileşeninin iki alt bileşeni vardır:
 - COVID-19 Okulların Kapatılmasına Müdahale alt bileşeni, mevcut çevrimiçi eğitim sisteminin (EBA) işleyişini genişletmek için mal ve hizmetleri finanse etmektir. Bir milyona kadar öğrencinin mevcut çevrimiçi eğitim sistemine eş zamanlı erişimini artıracaktır.
 - Esnek Dijital Eğitim Sistemi alt bileşeni, Yeni Dijital Eğitim Sistemi (NDES) için BT altyapısını kurmak ve kapasiteyi 1 milyon eşzamanlı öğrenciden 5 milyona çıkarmak için fizibilite çalışmalarını, danışmanlıklar, mallar, hizmetler ve küçük yenilemeleri finanse edecektir.
2. Güvenlik ve Kalite için Dijital İçerik ve Pedagoji bileşeninin iki alt bileşeni vardır:
 - Okulların Kapanması ve Okulların Yeniden Açılması Sırasında Dijital İçerik ve Pedagojik Destek alt bileşeni, K-12 müfredat sunumu, pedagojik uygulamalar, COVID-19 riskinin azaltılması ve öğretmen eğitimi için

dijital içeriğin uyarlanması ve geliştirilmesi için danışmanlıkları, malları ve hizmetleri finanse edecektir.

- Eğitimde Yenilik ve Katılımcı Ekosistem alt bileşeni, dijital eğitim teknolojilerinin sürekli gelişimi için sağlam bir işbirliği ve iletişim ekosistemi oluşturmak için fizibilite ve tasarım çalışmalarını, danışmanlıkları, malları, hizmetleri ve küçük yenilemeleri finanse edecektir.

3. Eğitim için Kurumsal Kapasite Teknoloji Dayanıklılığı bileşeninin iki alt bileşeni bulunmaktadır:

- Proje Yönetimi, İzleme ve Etki Değerlendirme alt bileşeni, güvenli ve uzaktan eğitim sağlamak için projenin her bir bileşeni için planlama, yürütme, izleme, kontrol ve etki değerlendirmesini desteklemek için danışmanlık, mal, hizmet, küçük tadilatları ve işletme maliyetlerini finanse edecektir.
- Acil Durumlarda Eğitime Hazırlık ve E-Öğrenme Dayanıklılığı için Kurumsal Kapasite Geliştirme alt bileşeni, Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) e-öğrenme teknolojileri de dahil olmak üzere gelecekteki krizlere karşı hazırlık ve müdahale kapasitesini pekiştirmek için teknik yardım, çalışma ve bilgi etkinliklerini finanse edecektir. Eğitim sektöründe sağlam bir afet risk yönetimi ve felaket kurtarma planının tasarlanmasını ve uygulanmasını destekleyecektir. Projeye ait temel bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 5. Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim Projesi Verileri

Proje Kimliği	P173997
Durum	Etkin
Takım Lideri	Hüseyin Abdülhamid, Sandra Sargent
Borçlu	Türkiye Cumhuriyeti
Ülke	Türkiye
Onay Tarihi	Haziran 25, 2020
Toplam Proje Maliyeti	160,00 milyon ABD Doları
Uygulayıcı Kuruluş	T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
Bölge	Avrupa ve Orta Asya
Mali Yıl	2020
Taahhüt Tutarı	160,00 milyon ABD Doları
Kapanış Tarihi	Haziran 30, 2025

Kaynak: Dünya Bankası (<https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P173997>)

Proje kapsamında Türkiye tarafından harcamalara yönelik sözleşme bilgilerinin ise aşağıdaki gibi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim Projesi Kapsamındaki Yapılan Sözleşmeler

Tarif	Bildirim Türü	Durum	Yayın Tarihi
İçerik Dağıtım Ağı Hizmet Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 11, 2024
Türkiye'de Cumhuriyet Düzeninin Kuruluşunun 100. Yıldönümü Kapsamında Genç Edtech Girişimcileri için Konferans ve Çalıştay	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Nisan 23, 2024
IBM F9110 marka veri depolama birimi garanti uzatması	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Temmuz 19, 2023
Etkileşimli Tahta Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 30, 2023
Etkileşimli Tahta Alımı	Teklif Daveti	Yayımlanmış	Nisan 10, 2023
EdTech Innovation Hub ve PLL için Mobilya ve Ekipman Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Şubat 10, 2023
İçerik Dağıtım Ağı Hizmet Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Şubat 10, 2023
Bilgisayar ve Çevre Birimlerinin Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 24, 2022
Bilgisayar (15 adet) ve adaptör temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 11, 2022
Kurum İçi Dijital İçerik Geliştirme için Ek Teknik Personel Alımı - Yapımcı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Mar.22
Kurum İçi Dijital İçerik Geliştirme için Ek Teknik Personel Alımı - Video Düzenleyici (1)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Mar.22
Kurum İçi Dijital İçerik Geliştirme için Ek Teknik Personel Alımı - Ses Operatörü (1)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Mar.22
Kurum İçi Dijital İçerik Geliştirme için Ek Teknik Personel Alımı - Ses Operatörü (2)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Mar.22
Kurum İçi Dijital İçerik Geliştirme için Ek Teknik Personel Alımı - Kameraman (1)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Mar.22
Kurum İçi Dijital İçerik Geliştirme için Ek Teknik Personel Alımı- Kameraman (2)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Mar.22

Kurum İçi Dijital İçerik Geliştirme için Ek Teknik Personel Alımı - Video Düzenleyici (2)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Mar.22
Kurum İçi Dijital İçerik Geliştirme için Ek Teknik Personel Alımı - Video Düzenleyici #3	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Mar.22
Kurum İçi Dijital İçerik Geliştirme için Ek Teknik Personel Alımı - Cameraman #3	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	24.Mar.22
Video Üretimi - 48 Animasyon Videosu - Okulların Kapatılması ve Özel İhtiyaçları Olan Öğrenciler için çeviri, sesli betimleme, çekim ve prodüksiyon dahil olmak üzere Dijital İçerik Üretimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Şubat 14, 2022
Ağ Sanallaştırma ve Güvenlik Yazılımlarının Tedariği	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Şubat 11, 2022
Okulların Kapatılması ve Özel İhtiyaçları Olan Öğrenciler için Dijital İçerik Üretimi- Ortaöğretim Düzeyindeki Öğrenciler için Mesleki ve Profesyonel Uygulamalı Eğitim Üzerine 6330 Video Üretimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Şubat 11, 2022
Oracle Weblogic Server Enterprise Edition Lisansının (1) ve 12 aylık Gelişmiş Müşteri Hizmetlerinin (ACS) Yenilenmesi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	16.Ara.21
İzleme ve Değerlendirme Uzmanı Seçimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	26.Kas.21
Okul Kapanışı ve Özel İhtiyaçları Olan Öğrenciler için çeviri, sesli betimleme, çekim ve prodüksiyon dahil olmak üzere Dijital İçerik Üretimi - (İşaret Dili ile Dijital İçerik Üretimi)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	20.Eki.21
Kurum İçi İçerik Geliştirme için Ekipman Alımı (video kameralar, mikrofonlar, diğer görsel-ışitsel prodüksiyon ekipmanları vb.)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Ağustos 25, 2021
Kurum İçi İçerik Geliştirme için Ekipman Alımı (video kameralar, mikrofonlar, diğer görsel-ışitsel prodüksiyon ekipmanları vb.)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Ağustos 25, 2021
Ders kitaplarının sesli betimlemesi (Okulun Kapatılması ve Özel İhtiyaçları Olan Öğrenciler için çeviri, sesli betimleme, çekim ve prodüksiyon dahil olmak üzere Dijital İçerik Üretimi)-	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Ağustos 14, 2021
EBA Stüdyo Yenileme Çalışmaları	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Ağustos 12, 2021
Dijital Arşivleme Sistemi için Depolama Birimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Ağustos 9, 2021
Depolama Ünitesi Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Ağustos 5, 2021
Kurum İçi İçerik Geliştirme için Ekipman Alımı (video kameralar, mikrofonlar, diğer görsel-ışitsel prodüksiyon ekipmanları vb.)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Ağustos 3, 2021
Mesleki ve Teknik Eğitime Giriş 3D Animasyon Video Gösterimi (Her biri 120 inç büyüklüğünde 47 video)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Temmuz 29, 2021
Test Hizmetleri Alımı - Yük Testi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Temmuz 29, 2021
Bilgisayar ve Çevre Birimlerinin Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Haziran 17, 2021
Bilgisayar ve Çevre Birimlerinin Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Haziran 17, 2021
Güvenlik Duvarı Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Haziran 7, 2021
CQS Fizibilite ve İhtiyaç Değerlendirme Sözleşmesi için Müzakere Sürecinde Doğruluk Güvencesi Sağlayıcısının Seçimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Mayıs 21, 2021
PUB Ofis Yenileme İşleri	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Nisan 28, 2021

Maliye

Görme Engelli Öğrenciler için Dijital İçerik Sesli Betimleme ve Dijital İçerik Üretimi (Okulun Kapatılması ve Özel İhtiyaçları Olan Öğrenciler için çeviri, sesli betimleme, çekim ve prodüksiyon dahil olmak üzere Dijital İçerik Üretimi)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	Nisan 26, 2021
Fizibilite Etüdü / İhtiyaç Analizi Danışmanlık Hizmetleri, Teknik Tasarım ve Uygulama Desteği	Niyet Beyanı Talebi	Yayımlanmış	Nisan 20, 2021
Finansal Yönetim Uzmanı Seçimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	19 Mart 2021 Perşembe
İletişim Uzmanı Seçimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	19 Mart 2021 Perşembe
Sosyal Koruma Uzmanı Seçimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	19 Mart 2021 Perşembe
Çevre Koruma Uzmanı Seçimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	19 Mart 2021 Perşembe
İçerik Geliştirme Uzmanı (Tedarik – Üretim Planlama ve Teslimat)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	19 Mart 2021 Perşembe
İçerik Geliştirme Uzmanı - Eğitim ve Müfredat Stratejisi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	19 Mart 2021 Perşembe
Fizibilite Çalışması/İhtiyaç Analizi ve Teknik Tasarımlar için Danışmanlık Hizmetlerinin Görev Tanımlarının Gözden Geçirilmesi ve Revizyonu için Kısa Dönemli, Rapora Dayalı Bireysel Danışmanlık Hizmetleri ve Danışmanların Teknik Teklifinin İncelenmesi için	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	18 Mart 2021 Perşembe
Oracle Lisansı ve Gelişmiş Müşteri Hizmetleri (ACS) Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	18 Mart 2021 Perşembe
F5 Viprion 4450 yük dengeleyici bıçaklarının satın alınması	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	18 Mart 2021 Perşembe
Muhasebe Yazılımı Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	17 Mart 2021 Perşembe
Okulların Kapatılması ve Özel İhtiyaçları Olan Öğrenciler için çeviri, sesli betimleme, çekim ve prodüksiyon dahil olmak üzere Dijital İçerik Üretimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	17 Mart 2021 Perşembe
Veri Depolama Birimi Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	17 Mart 2021 Perşembe
İçerik Dağıtım Ağı Hizmet Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	17 Mart 2021 Perşembe
Okulların Yeniden Açılması Sosyal Yardım Dijital İçeriği Üretimi - Kamu Hizmeti Duyuru Videoları	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	17 Mart 2021 Perşembe
Sunucu, Veri Merkezleri için Ağ Cihazları, SAN Switch Lisans Yükseltmeleri ve VMware Lisanslarının Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	23.Kas.20
Sunucu, Veri Merkezleri için Ağ Cihazları, SAN Switch Lisans Yükseltmeleri ve VMware Lisanslarının Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	23.Kas.20
Sunucu, Veri Merkezleri için Ağ Cihazları, SAN Switch Lisans Yükseltmeleri ve VMware Lisanslarının Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	23.Kas.20
Sunucu, Veri Merkezleri için Ağ Cihazları, SAN Switch Lisans Yükseltmeleri ve VMware Lisanslarının Temini	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	23.Kas.20
E-Öğrenme Uzmanı	Niyet Beyanı Talebi	Yayımlanmış	17.Kas.20
Satınalma Uzmanı Seçimi	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	17.Kas.20

Veri Merkezleri için Sunucu, Ağ Cihazları, SAN Switch Lisans Yükseltmeleri ve VMware Lisanslarının Tedariki (Ayrı Lotlarda)	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	29.Eki.20
Genel İhale İlanı	Genel İhale İlanı	Yayımlanmış	Haziran 24, 2020

Kaynak: Dünya Bankası

Proje kapsamındaki hedefler ve gerçekleştirmeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 7. Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim Projesi Göstergeleri

Proje Geliştirme Hedef Göstergeleri				
Gösterge		Taban Çizgisi	Geçerli	Hedef
K-12 öğrencilerinin okul yılı boyunca EBA'yı haftada 1 saatten fazla kullanma yüzdesi	Değer	26.00	28.21	70.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	Ocak 27, 2023	31.Ara.23
	Yorum			
Dijital eğitim sisteminin hizmet verdiği eş zamanlı kullanıcı sayısı	Değer	30000.00	1000000.00	5000000.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
Uzaktan eğitim konusunda on-line sertifikalı mesleki gelişim eğitimini tamamlayan öğretmen sayısı	Değer	80616.00	826394.00	900000.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
Yüzdesi kadın	Değer	50.00	54.89	50.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	Ocak 27, 2023	31.Ara.23
	Yorum			
Kadın öğretmenlerin yüzdesi uzaktan eğitim tamamlama sertifikası aldı	Değer	51.00	57.00	59.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
Bölgesel yoksulluğun en düşük beşte birlik diliminden uzaktan eğitim sistemine erişen öğrencilerin yüzdesi	Değer	14.00	Nis.56	30.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
Öğrenmeyi geliştirmek için doğrudan müdahalelerden yararlanan öğrenciler	Değer	865000.00	11880000.00	18000000.00
	Tarih	29 Mart 2021 Perşembe	Ocak 27, 2023	29.Ara.23
	Yorum			
Öğrenmeyi geliştirmek için doğrudan müdahalelerden yararlanan öğrenciler - Kadın	Değer	0.00	5940000.00	9000000.00
	Tarih	Geçersiz tarih	Geçersiz tarih	Geçersiz tarih
	Yorum			
Ara Sonuç Göstergeleri				
Gösterge		Taban Çizgisi	Geçerli	Hedef
MEB'in DRM ve EİE'nin önlenebilirliği, hazırlanması ve müdahalesi ile ilgili bilgi olaylarının ve çalışmalarının sayısı	Değer	0.00	3.00	10.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
BT platformu aynı anda en az 100.000 çevrimiçi sınıfa hizmet verebilir	Değer	25000.00	255000.00	100000.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
EdTech Innovation Hub tarafından hazırlanan genel öğrenci nüfusu için eğitici K-12 dijital materyallerinin sayısı	Değer	0.00	7190.00	20000.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
EBA'ya çevrimiçi erişim ve kullanımın kapsamlı bir şekilde izlenmesi için EBA ve E-Okul Veri Sistemlerinin entegrasyonu	Değer	Hayır	Hayır	Farklı alt gruplara göre erişimi takip edebilen ve veri analizini otomatikleştirebilen kapsamlı sistem

	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
Ebeveynleri EBA panosunda çocukların ilerlemesini takip eden genel öğrenci nüfusunun yüzdesi	Değer	4.00	Mar.35	30.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
EdTech Innovation Hub tarafından hazırlanan özel ihtiyaçları olan öğrenciler için eğitici K-12 dijital materyal sayısı geliştirildi	Değer	0.00	6834.00	8000.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
İstisare süreçlerinin etkili olduğunu bildiren nihai yararlanıcıların yüzdesi	Değer	0.00	0.00	70.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
EdTech Innovation Hub tarafından hazırlanan öğretmenler için dijital materyal sayısı	Değer	0.00	0.00	5000.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
Dijital eğitim sisteminin mesleki gelişim modülünde harmanlanmış öğrenme pedagojisi ile ilgili eğitimi tamamlayan öğretmen sayısı (EBA-PD)	Değer	0.00	425630.00	500000.00
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
Düşük gelirli öğrencilerin EBA TV'ye erişimi ve kullanımı konusunda örneklem tabanlı analitik bir çalışma yapılması	Değer	Hayır	Hayır	Alınan dersler EBA ekosistemine dahil edildi
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			
EBA-PD eğitiminin öğretmenler üzerindeki etkisine ilişkin örneklem tabanlı analitik bir çalışma yapılması	Değer	Hayır	Hayır	Sonuçlar ve dersler yayıldı.
	Tarih	Haziran 30, 2020	18.Kas.22	31.Ara.23
	Yorum			

Kaynak: Dünya Bankası

Proje hem “acil durum” hem de “daha iyiyi yeniden inşa etme” bileşenleriyle tasarlanmıştır. Bilgi teknolojisi, eğitim hizmetleri ve kurumsal yapılanmaya yönelik hem kısa vadeli hem de orta vadeli yatırımları içerir. Proje, "dayanıklı" krizlere müdahalenin üç aşaması boyunca eğitim ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır.

Dünya Bankası'nın projeye ilişkin raporunda şu bildirimler bulunmaktadır: Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'nı güçlendirerek anaokulundan 12. sınıfa kadar (K-12) öğrencilerin eğitimlerine evden devam etmelerine imkan sağladı. Okulların kapatıldığı dönemde, ülkedeki 18 milyon K-12 öğrencisinin yaklaşık % 68'i dersleri için haftalık olarak EBA'yı kullanmış olup bunların % 35'i düşük gelirli ailelerin çocuklarıdır. Eş zamanlı EBA kullanıcı sayısı 30.000'den 1.000.000'e, eş zamanlı derslik sayısı ise 25.000'den 255.000'e çıkmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), çevrimiçi eğitime erişemeyen öğrenciler için üç TV kanalı kurarak ilk, orta ve lise için ders programları

hazırlamış, işitme ve görme engelli öğrenciler de dahil olmak üzere TV programlarının içeriklerinin geliştirilmesine destek olmuştur. Ayrıca 300.000'den fazla öğretmen EBA'yı kullanarak mesleki gelişim programlarına devam etmiş ve 250.000'den fazla öğretmene karma eğitim (öğretme ve öğrenme için eğitim teknolojilerini içeren) konusunda eğitim verilmiştir.

2021-2022 öğretim yılı için okullar yeniden açıldığında EBA'ya olan talep önemli ölçüde azalmıştır. Okulların salgın nedeniyle kapalı olduğu yıl içinde EBA'ya erişen K-12 öğrencilerinin yüzdesi neredeyse %70'e ulaşmış ancak okullar açıldığında bu oran %8 ile 22 arasında dalgalanmıştır. Öte yandan öğretmenlerden gelen EBA talebi, okulların kapalı olduğu dönemde 305.000 öğretmenden 2021-2022 öğretim yılı için 800.000'in üzerine çıkmıştır. Bu, dijital materyalleri yüz yüze sınıf eğitimiyle harmanlamaya yönelik artan ilgiyi yansıtmaktadır.

5.3.Acil Firma Destek Projesi (P174112)

Türkiye Acil Durum Firma Desteği Projesi'nin amacı, COVID-19 salgınından etkilenen veya bu salgına uyum sağlayan özel, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) finansmana erişimini sağlamaktır. Projenin iki bileşeni bulunmaktadır. Birincisi, Dünya Bankası'nın VakıfBank'a diğeri Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası (TKYB)'na mali destek sağlanmasıdır. Projeye ait temel bilgiler tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Acil Firma Destek Projesi Verileri

Proje Kimliği	P174112
Durum	Etkin
Takım Lideri	Günhild Berg,Etkin Özen
Borçlu 2	Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. (TKYB), Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. (VakıfBank)
Onay Tarihi	Ağustos 28, 2020
Proje Maliyeti	500,00 milyon ABD Doları
Uygulayıcı Kuruluş	Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. (TKYB), Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. (VakıfBank)
Bölge	Avrupa ve Orta Asya
Mali Yıl 3	2021
Taahhüt Tutarı	500,00 milyon ABD Doları
Kapanış Tarihi	Haziran 30, 2025

Kaynak: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P174112>

Türkiye Acil Firma Destek Projesi, Covid-19 salgını, Türk Lirası'nın 2021 yılının ikinci yarısında ve 2022 yılının ikinci yarısından bu yana yaşadığı değer kaybı ve yüksek enflasyon gibi zorlu makroekonomik ve finansal sektör koşulları altında hayata geçirilmiştir. Proje kapsamındaki kullanımlar Aralık 2023 itibarıyla 410,63 milyon ABD dolarına ulaşmış olup, tutarın tamamı Vakıfbank kredisi (250 milyon ABD doları) ve 160,63 milyon ABD doları kredi kapsamında TKYB'ye kullanılmıştır. Proje kapsamında VakıfBank KOBİ'lere doğrudan kredi verirken, TKYB katılımcı bankalar ve leasing şirketleri (PFI'ler) aracılığıyla kredi kullanmıştır. PFI'lar, 15 Aralık 2023 itibarıyla nihai yararlanıcılara 47,82 milyon ABD doları tutarında kredi vermiştir. Proje kapsamındaki hedeflere ve gerçekleştirmelere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 9. Acil Firma Destek Projesi Göstergeleri

Proje Geliştirme Hedef Göstergeleri				
Gösterge		Taban Çizgisi	Geçerli	Hedef
Proje kapsamında finanse edilen KOBİ sayısı (kümülatif)	Değer	0.00	213.00	1000.00
	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
Proje kapsamında kullanılan kredi limiti hacmi (kümülatif, milyon ABD Doları)	Değer	0.00	258.00	500.00
	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
Proje kapsamında finanse edilen KOBİ'lerin istihdamlarındaki ağırlıklı ortalama değişimin, kendi sektörlerindeki ortalama istihdam değişimine oranı	Değer	1	1.Şub	>1
	Tarih	31.Ara.19	30.Ara.22	31.Ara.24
	Yorum			
Proje kapsamında finanse edilen KOBİ'lerin faaliyet sonuçlarındaki [Katma Değer] ağırlıklı ortalama değişimin, kendi sektörlerindeki faaliyet sonuçlarındaki [Katma Değer] ortalama değişime oranı	Değer	1	Şub.36	>1
	Tarih	31.Ara.19	30.Ara.22	31.Ara.24
	Yorum			
Ara Sonuç Göstergeleri				
Gösterge		Taban Çizgisi	Geçerli	Hedef
VakıfBank'ın yetersiz hizmet alan segmentlerde finanse ettiği KOBİ sayısı (kümülatif)	Değer	0.00	87.00	200.00
	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
TKYB aracılığıyla yetersiz hizmet alan segmentlerde finanse edilen KOBİ sayısı (kümülatif)	Değer	0.00	17.00	150.00
	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
VakıfBank tarafından finanse edilen kadın kapsayıcı KOBİ sayısı (kümülatif)	Değer	0.00	41.00	100.00
	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			

	Değer	0.00	13.00	75.00
TKYB ile finanse edilen kadın kapsayıcı KOBİ sayısı (kümülatif)	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	0.00	73.00	20.00
VakıfBank tarafından finanse edilen yeni ürün veya hizmet sunan KOBİ sayısı (kümülatif)	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	0.00	5.00	20.00
TKYB ile finanse edilen yeni ürün veya hizmet sunan KOBİ sayısı (kümülatif)	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	0.00	0.00	7.00
VakıfBank için Proje kapsamında takipteki alacaklar oranı (%)	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	0.00	0.00	7.00
TKYB Projesi kapsamında takipteki alacaklar oranı (%)	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	Evet	Evet	Evet
VakıfBank'ın ihtiyatı düzenlemelere uyumu	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	Evet	Evet	Evet
TKYB'nin ihtiyatı düzenlemelere uyumu	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	0.70	1.Mar	0.00
VakıfBank Ortalama Aktif Kârlılığı (%)	Tarih	31.Ara.19	Nisan 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	Şub.60	Şub.50	0.00
TKYB Ortalama Aktif Kârlılığı (%)	Tarih	31.Ara.19	Nisan 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	9.Eki	14.52	0.00
VakıfBank Ortalama Özkaynak Kârlılığı (%)	Tarih	31.Ara.19	Nisan 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	23.70	33.00	0.00
TKYB Ortalama Özkaynak Kârlılığı (%)	Tarih	31.Ara.19	Nisan 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	0.00	98.06	90.00
VakıfBank Vatandaş Katılımı: Proje alt finansmanının ihtiyaçlarını yansıttığını bildiren firmalar (%)	Tarih	31.Ara.19	Mayıs 31, 2023	31.Ara.24
	Yorum			
	Değer	0.00	0.00	90.00
TKYB Vatandaş Katılımı: Proje alt finansmanının ihtiyaçlarını yansıttığını bildiren firmalar (%)	Tarih	31.Ara.19	30.Kas.22	31.Ara.24
	Yorum			

Kaynak: Dünya Bankası

Proje kapsamındaki finansmandan toplam 555 KOBİ yararlanmıştır. Vakıfbank kredisi kapsamında tüm ara gösterge hedeflerine ulaşılmıştır. Özellikle Vakıfbank toplam 509 KOBİ'yi finansal olarak desteklemiştir. Ayrıca, depremde etkilenen

bölgedeki KOBİ'lere 62,8 milyon ABD Doları (başlangıçta toplam 250 milyon ABD Doları) sağlanmış ve Vakıfbank'ın daha önce kullandırılan kredilerin geri ödemelerinden elde ettiği yeniden akışlardan yaklaşık 25 milyon ABD Doları depremden etkilenen KOBİ'lere ek olarak tahsis edilmiştir.

5.4.COVID-19 Salgını Sürecinde Mikro ve Küçük İşletmelere Hızlı Destek (P174144)

Hızlı Destek projesinin amacı, COVID-19 krizinden etkilenen mikro ve küçük işletmelerin kapanmasını önlemek ve salgın sırasında istihdam seviyelerini korumaktır. Proje, iki kısıtlama üzerinden yapılandırılmıştır. Bunlar,

- (1) Acilen ihtiyaç duyulan finansmanın bulunmaması,
- (2) Potansiyel iflas, tasfiye ve özellikle genç işletmeler ve kadınların liderliğindeki firmaların istihdam kaybı.

Proje detayları aşağıdaki tabloda ele alınmıştır.

Tablo 10. Türkiye'den COVID-19 Salgını Sırasında Mikro ve Küçük İşletmelere Hızlı Destek Proje Verileri

Proje Kimliği	P174144
Durum	Kapalı
Takım Lideri	Stefka Slavova, Ali H. Abukumail
Borçlu 2	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
Onay Tarihi	18.Ara.20
Toplam Proje Maliyeti 1	300,00 milyon ABD Doları
Uygulayıcı Kuruluş	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
Mali Yıl 3	2021
Taahhüt Tutarı	300,00 milyon ABD Doları
Kapanış Tarihi	Haziran 30, 2023

Kaynak: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P174144>

Hızlı Destek projesi üç bileşeni desteklemiştir:

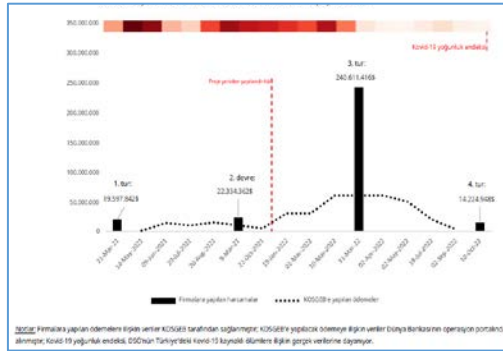
Bileşen 1: İmalat sektöründeki uygun işletmeler için performans dayalı geri ödenebilir destek finansmanı. Bu proje bileşeni, uygun imalat yapan işletmelerin kapanmaları ve iş

kaybını önleme çabalarını desteklemiştir. Aylık geri ödenebilir finansman tutarları 3 aya kadar mikro firmalar için 10.000 TL, küçük firmalar için 25.000 TL ile sınırlandırılmış ve bu finansmanın uygun işletme giderlerinde kullanılması öngörülmüştür.

Bileşen 2: İmalat, bilgisayar programlama ve bilimsel Ar-Ge alanlarındaki yenilikçi genç firmalar için performans dayalı geri ödenebilir destek finansmanı. Bu bileşen, 2017 ve sonrasında kurulan yenilikçi firmaları desteklemiştir. Mevcut finansman, 1. bileşendeki firmalarla aynı tutarlarda sınırlandırılmıştır; ancak her firma, patent ücretleri veya teknoloji lisans ücretleri gibi Ar-Ge ile ilgili spesifik harcamalar için 25.000 TL'ye kadar ek finansman da talep edebilmiştir. Yenilikçi genç firmaların uygun bulunan harcamaları, düzenli işletme giderlerine ek olarak, patent ve telif ücretleri, teknoloji lisans ücretleri, test ve sertifika ücretleri gibi Ar-Ge harcamalarını da içeriyordu.

Bileşen 3: KOSGEB kapsamında proje uygulama birimine (PUB)'a teknik destek. Bu bileşen, KOSGEB'de Proje Destek Müdürlüğü, Uluslararası Projeler Dairesi Başkanlığı bünyesinde kurulan proje uygulama birimine (PUB) destek vermiştir.

Şekil 6. Dünya Bankası'ndan KOSGEB'e ve KOSGEB'den Firmalara Proje Ödemeleri

Kaynak: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P174144>

Proje kapsamındaki hedefler ve gerçekleştirmeler aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 11. Proje Kapsamındaki Hedefler ve Gerçekleştirmeler

Proje Geliştirme Hedef Göstergeleri				
Gösterge		Taban Çizgisi	Geçerli	Hedef
Performansa dayalı geri ödenebilir destek finansmanı aldıktan sonra COVID-19 krizinden en az altı ay boyunca kurtulan yararlanıcı MKİ'lerin payı	Değer	0.00	97.63	65.00
	Tarih	Temmuz 27, 2020	5.Eki.22	Haziran 30, 2023
	Yorum			
Uygulamanın uygulandığı önceki 12 aylık dönem için MKİ'nin ortalama istihdam düzeyine göre istihdamı artıran yararlanıcıların hayatta kalan MKİ'lerin payı [tam ad için açıklamaya bakın]	Değer	0.00	83.17	70.00
	Tarih	Temmuz 27, 2020	5.Eki.22	Haziran 30, 2023
	Yorum			
COVID-19 krizinden performansa dayalı geri ödenebilir destek finansmanı aldıktan sonra en az altı ay hayatta kalan yararlanıcı, yenilikçi genç firmaların payı	Değer	0.00	96.97	50.00
	Tarih	Temmuz 27, 2020	5.Eki.22	Haziran 30, 2023
	Yorum			
ARA SONUÇ GÖSTERGELERİ				
Gösterge		Taban Çizgisi	Geçerli	Hedef
Kadın liderliğindeki veya sahip olunan genç yenilikçi MKİ'ler veya kadın çoğunluklu işgücüne sahip başvuru sahiplerinin, uygunluk kriterlerini karşılayanları ve geri ödenebilir destek finansmanı aldıklarını paylaşmaları	Değer	0.00	78.00	50.00
	Tarih	Temmuz 27, 2020	Haziran 30, 2022	Haziran 30, 2023
	Yorum			
KOSGEB Firma Bağlılığı: Yararlanıcı genç firmalar, sağlanan geri ödemeli destek finansmanının ihtiyaçlarını yansıttığını bildirmektedir	Değer	0.00	86.00	70.00
	Tarih	Temmuz 27, 2020	Haziran 30, 2022	Haziran 30, 2023
	Yorum			
Kadınların yönettiği veya sahip olduğu MKİ'ler veya kadın çoğunluklu işgücüne sahip olan başvuru sahiplerinin, uygunluk kriterlerini karşılayanları ve geri ödenebilir destek finansmanı alan payları	Değer	0.00	62.00	50.00
	Tarih	Temmuz 27, 2020	Haziran 30, 2022	Haziran 30, 2023
	Yorum			
KOSGEB Firma Katılımı: Sağlanan geri ödemeli destek finansmanının ihtiyaçlarını yansıttığını bildiren yararlanıcı firmalar	Değer	0.00	90.00	70.00
	Tarih	Temmuz 27, 2020	Haziran 30, 2022	Haziran 30, 2023
	Yorum			

Kaynak: Dünya Bankası

Proje kapsamında harcamalara yönelik sözleşme bilgileri ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 12. Proje Kapsamında Harcamalara Yönelik Sözleşme Bilgileri

Tarif	Bildirim Türü	Durum	Yayın Tarihi
Dizüstü bilgisayar, PC ve yazıcı (Lot1) ve kırtasiye (Lot2) tedariki	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	8.Mar.22
PUB için FM Uzmanlarının İşe Alınması - a	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	18 Mart 2021 Perşembe
FM Uzmanlarının İşe Alınması	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	18 Mart 2021 Perşembe
E-S uzmanının işe alınması	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	18 Mart 2021 Perşembe
İzleme ve Değerlendirme Uzmanı Alımı	Sözleşmenin imzalanması	Yayımlanmış	18 Mart 2021 Perşembe
Genel İhale İlanı	Genel İhale İlanı	Yayımlanmış	15.Ara.20

Kaynak: Dünya Bankası

Proje, ülkemizin ulusal kalkınma öncelikleriyle uyumludur. Proje kapanışında firmalara sağlanan finansman desteği, ülkemizin On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) kapsamında geçerliliğini korumuştur. Plan, uluslararası kalkınma ajansları da dahil olmak üzere güçlü ve yenilikçi araçlarla finansmana erişimin kolaylaştırılmasını teşvik etmiş ve KOBİ'lere farklı amaçlarla sağlanan kredi hacminin artırılmasını hedeflemiştir.

5.5.Türkiye Acil Durum COVID-19 Sağlık Projesi Ek Finansmanı (P178462)

Dünya Bankası tarafından sağlanan 91,2 milyon Euro tutarındaki Türkiye Acil Durum COVID-19 Sağlık Projesi (P173988) 24 Nisan 2020'de onaylanmıştır. Ülkemizin bu proje kapsamındaki performansının gayet iyi olduğu Dünya Bankası tarafından raporlarda belirtilmiştir. Ek finansman projesi COVID-19 aşılarının satın alınmasına yönelik Ek Finansman (AF) için 442,5 milyon Euro tutarında bir kredi sağlamak üzere talep edilmiştir.

Ek Finansman (AF)'ın temel amacı, COVID-19 aşlarına uygun fiyatlı ve eşitlikçi erişim sağlamak ve aşılama sistemini güçlendirerek Türkiye'de etkili aşı dağıtımının sağlanmasına yardımcı olmaktır. Hükümet yetişkin nüfusun % 75'ine en az iki doz aşılama yapmayı hedeflemiştir. Şubat 2022 itibarıyla

Hükümet, aşılarda genel nüfusun yaklaşık yüzde 62,4'ünü iki dozla ve genel nüfusun % 29,9'unu takviye dozlarıyla kapsadığını bildirmiştir.

Tablo 13. Türkiye Acil Durum COVID-19 Sağlık Projesi Ek Finansman Verileri

Proje Kimliği	P178462
Durum	Etkin
Takım Lideri	Nadwa Rafeh
Borçlu 2	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Onay Tarihi	Mayıs 26, 2022
Toplam Proje Maliyeti 1	751,25 milyon ABD Doları
Uygulayıcı Kuruluş	Sağlık Bakanlığı
Bölge	Avrupa ve Orta Asya
Mali Yıl 3	2022
Taahhüt Tutarı	750,00 milyon ABD Doları
Kapanış Tarihi	YOK
İlişkili Projeler	P173988

Kaynak: Dünya Bankası

Projenin iki bileşeni bulunmaktadır:

Bileşen 1: Acil COVID-19 Müdahalesi. Tüm alt bileşenlerde önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

Ventilatörler, yeni nesil dizileme cihazları ve SARS COV-2 test kitleri temin edilerek teslim edilmiştir. 173 hastaneye 4.000 mekanik ventilatör dağıtılmıştır. 51 ildeki sağlık kuruluşlarına kişisel koruyucu ekipman dağıtımı yapılmıştır. 300 laboratuvara teşhis ekipmanları, test kitleri ve reaktifler dağıtılmıştır. Ayrıca Dünya Bankası'ndan yakın zamanda temin edilen tüm genom dizileme analiz kitleri temin edilmiş ve Acil Sağlık Tehditlerine Hazırlık ve Müdahale Kapasitesinin Geliştirilmesi Planı ortaya konulmuştur. Bileşen 1 kapsamında kalan fonlar, COVID-19 ile ilgili laboratuvar ekipmanı ve malzemelerinin satın alınmasına tahsis edilmiştir.

Alt Bileşen 1.1. Test ve tıbbi gözetim sistemlerinin güçlendirilmesi ve ön saf ekipmanlarının satın alınması. Bu alt

bileşen, COVID-19 acil durumundan etkilenen vakaları teşhis etmek ve önceliklendirmek için tıbbi ekipman, malzeme ve eğitime yönelik acil sağlık sistemi ihtiyaçlarını ele alacaktır.

Alt Bileşen 1.2. Hastalık yönetimi ve tedavisini desteklemek. Bu alt bileşen, yoğun bakımdaki COVID-19 hastalarının teşhis ve tedavisi için gerekli tıbbi ekipman ve malzemelerin yanı sıra sınırlı işletme giderlerini de finanse edecektir. COVID-19 hastalarını tedavi etmek için yoğun bakım ünitelerinin kurulacağı hastaneler, mevcut hizmet mevcudiyetinin değerlendirilmesi ve eşit erişimin sağlanması için ilgili uzman bakım mevcudiyetinin genişletilmesi ihtiyacı temel alınarak belirlenmiştir.

Alt Bileşen 1.3. Halk sağlığı farkındalığının ve davranış değişikliğinin artırılması. Bu alt bileşen, Hükümetin, özel sektörün ve sivil toplumun bilgi, güven ve itimat oluşturma, davranış değişikliğini teşvik etme ve savunmasız kişilerin korunmasını sağlama konusundaki kararlılığını artırmak amacıyla topluluk katılımını ve sosyal yardım faaliyetlerini (bilgi ve iletişim faaliyetleri dahil) genişletecek ve geliştirecektir.

Bileşen 1.4. Salgın sürveyansı ve müdahale planlarının iyileştirilmesi. Bu alt bileşen, ulusal salgının iyileştirilmesi için bilgi alışverişini ve kapasite geliştirmeyi finanse edecektir.

Bileşen 2: Proje Yönetimi, İzleme ve Değerlendirme

Proje uygulamasını etkili bir şekilde koordine etmektedir ve Ağustos 2020'den bu yana sürekli olarak derecelendirilmektedir. Personelin tamamı nitelikli mali yönetim, satın alma ve koruma uzmanlarından oluşmakta olup gerektiğinde Sağlık Bakanlığı teknik uzmanları ve teknik danışmanları tarafından desteklenmektedir. Oluşturulan izleme ve değerlendirme çerçevesi ulusal ve alt-bölgesel/bölgesel düzeylerde iyi bir şekilde çalışmaya devam ederek proje

ekipmanlarının, malzemelerinin ve malzemelerinin dağıtımını kolaylaştırmaya yardımcı olmaktadır.

6. SONUÇ

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre Haziran 2024 itibarıyla 775 milyondan fazla kişinin virüse yakalandığı ve 7 milyondan fazla kişinin öldüğü resmi olarak bildirilmiştir. Türkiye’de ise 17 milyondan fazla vaka sayısı bildirildiği, 100 binden fazla kişinin hayatını kaybettiği, 152 milyondan fazla COVID-19 aşısı yapıldığı anlaşılmaktadır. Salgının neden olduğu sağlık sorunları, kayıplar ve ekonomik olumsuzluklar nedeniyle küresel çapta ekonomiye verdiği zarar tam olarak doğru bir şekilde tahmin edilememektedir.

COVID-19 aşılarının hızlı ve iyi hedeflenmiş bir şekilde uygulamaya konulması, ekonomideki olumsuzlukların azaltılmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca okulların yeniden açılmasını sağlamış ve insan sermayesi kayıplarını hafifletmiştir. Salgının aynı zamanda COVID dışı diğer sağlık sonuçları üzerinde de ciddi etkileri olmuştur. Diyabet, kanser, kalp-damar gibi sağlık hizmetlerinin sunumundaki ciddi azalma hem işgücünün sağlığını hem verimliliğini hem de ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

Türkiye salgının başlangıcından itibaren çeşitli kısıtlamalar ve kontrol tedbirleri uygulamıştır. Bulaşmayı engellemek için fiziksel mesafe kuralı çeşitli şekillerde kamuoyuna duyurulmuş, aşılama uygulamalarına büyük ağırlık verilmiştir. Dünya Bankası da söz konusu tedbirlerin uygulanması, sağlık ve aşı hizmetlerinin sağlanması, salgının yol açtığı ekonomik olumsuzlukların giderilmesi için ülkemize önemli mali destek sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 191-221.
- Oral, İ. O., & Sevinç, D. E. (2020). COVID-19 Eksenli Sağlık Krizinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme. Journal of Management Theory and Practices Research, 1(1), 58-70.
- Orer, H. S. DSÖ ve COVID-19 aşılıarı.
- Tekin, B. (2020). COVID-19 Pandemisi Döneminde Ülkelerin Covid-19, Sağlık ve Finansal Göstergeler Bağlamında Sınıflandırılması: Hiyerarşik Kümeleme Analizi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2), 336-349.
- The World Bank Official Website
(<https://www.worldbank.org/en/home>)
- World Health Organization Official Website
(<https://www.who.int/>)

YUNANİSTAN’IN PARASAL BİRLİĞE UYUMUNDA KAMU MALİYESİ PERFORMANSI VE GREXIT OLASILIĞI¹

Kâmil TÜĞEN²

Serap TAŞBİLEK³

1. GİRİŞ

Batı Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg tarafından 1957’de 6 üyeyle kurulmuş olan Avrupa Birliği geçmişten günümüze kadar geçen zaman içinde 7 kez büyüme göstererek üye sayısını 27’ye yükseltmiştir.

Avrupa Birliği’ne ikinci kez büyümenin yaşandığı 1981’de üye olan Yunanistan, 2001’e kadar ulusal para birimi olan drahmiyi kullanmaya devam etmiş, ancak 2001’de para birimi olarak avronun kabul edilmesiyle ulusal para birimi tedavülden kalkmış ve Avro Bölgesine geçiş süreci tamamlanmıştır.

2008 küresel finans krizinin etkisiyle borç krizi yaşayan Yunanistan’ın Avro Bölgesi’nden ayrılma ihtimalleri konuşlmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Greek ve exit kavramlarının birleşimi ile ortaya atılan Grexit kavramı ile olası

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Kâmil TÜĞEN’in danışmanlığında Serap TAŞBİLEK tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Maliye Tezsiz Yüksek Lisans Programı kapsamında 01.02.2024 tarihinde savunulmuş Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesine dayanmaktadır.

² Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, İzmir, Türkiye. kamil.tugen@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002 7479-2608

³ serap.tasbilek@outlook.com, ORCID: 0009-0006-1784-261X

senaryolar ele alınmış, ancak söz konusu durumun yaşanmasına düşük bir olasılık verilmiştir.

31 Aralık 2020’de Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği (AB)’den ayrılmasının ardından Brexit’in ortaya çıkardığı etki ile birlikte Grexit olasılığı da yeniden uluslararası alanda konuşlmaya başlamıştır.

2. PARASAL BİRLİK VE AVRO BÖLGESİ

Parasal birlik, birden fazla ülkenin aynı para birimini kullanmasını ifade etmektedir. Parasal birlik, malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin sınırsız ve özgür dolaşımına, ortak paranın varlığına ve ekonomi politikalarının merkezileştirilmesine dayanmaktadır. Parasal birlik, iki unsuru içerir: Döviz kuru birliği ve sermaye piyasası birliği. Döviz kuru birliği, üye ülkelerin döviz kurlarının bir alan içinde birbirleriyle ilişkilerinin sürekli sabit tutulmasıdır. Sermaye piyasası birliği ise belli bir alan içinde sermayenin tamamen serbest olarak dolaşabilmesidir (Tunçsiper ve Yakut 1998: 102).

Maastricht Zirvesi’nde yapılan antlaşmada 10 yıl içinde birbirini takip eden üç aşamada tek para sistemine geçileceği öngörülürken söz konusu aşamaların başlangıç ve bitiş tarihleri, aşamalarda yapılması gereken tüm detaylar belirtilmiştir. Bir aşamadan diğer aşamaya geçilmesi ilgili aşamanın “Yakınlaşma Kriterleri”nin tamamlanmasına bağlanmış, 1 Ocak 2002’de yani parasal birliğin son aşamasında tek para sistemine geçilmesi amaçlanmıştır.

3. YUNANİSTAN’IN AVRO’YA KATILIM SÜRECİ

Yunanistan 01.01.2001’de para birimi olarak avroyu kabul etmiştir. Avroya geçiş süreci aşağıda değerlendirilmiştir.

3.1.Yunanistan'ın Maastricht Kriterleri Karşısındaki Durumu

1992 yılında Maastricht Antlaşması ile belirlenen ve ortak para birimi olarak avroyu benimseyen ülkelerin ekonomilerinin istikrarlı olmalarını sağlayabilmek için ortaya konulan Maastricht veya bir diğer adıyla Yakınsama Kriterleri, Yunanistan için de yol gösterici olmuştur.

Avroya geçiş aşamasında ekonomik açıdan sıkıntılı süreçler geçiren Yunanistan'ın Maastricht kriterleri karşısındaki durumu şöyle ele alınabilir:

- Düşük ve istikrarlı enflasyonu korumak Maastricht kriterlerinden biridir. Kriterin temelinde bir ülkenin enflasyon oranının AB'ye üye ülkeler arasında en iyi performansa sahip üç ülkenin ortalamasını 1,5 puan geçmemesi yatmaktadır. Yunanistan ise diğer bazı Avrupa ülkelerine nazaran nispeten daha yüksek bir enflasyon geçmişine sahip olduğundan bu kritere uyumda zorluklar yaşasa da avronun kabulüne giden süreçte enflasyon oranını düşürmek için çaba sarf etmiştir.
- Maliye politikalarının sağlam bir temele dayandırılması ve devlet borçlarının GSYİH'nin %60'ını aşmaması gerektiği kriteri ise yine Yunanistan'ı zorlamıştır. Çünkü Yunanistan avronun kabulü aşamalarında ciddi bir kamu borcuna sahip olduğundan bu borcun GSYİH'ye oranı %60'lık barajın oldukça üzerinde yer almıştır. Bu kritere uyma çabası gösteren Yunanistan borç yükünü azaltabilmek için mali konsolidasyon tedbirleri almıştır.
- Ortak para birimi olarak avroyu kabul eden ülkelerin uzun vadeli faiz oranlarına da dikkat etmesi

gerekmektedir. Faiz oranlarının düşürülmesi Yunanistan'ın önceliği olmuştur.

- Ülkelerin döviz kurlarının istikrarlı olması gerektiğinden Yunanistan bu istikrarın sağlanabilmesi için avro ve avro dışındaki para birimleri arasındaki döviz kurlarının dengelenmesine yardımcı olan Döviz Kuru Mekanizmasına (ERM II) en az iki yıl boyunca katılmıştır.
- Para politikası kararlarının siyasi düşüncelerden etkilenmemesi için Merkez Bankası'nın bağımsızlığını arttırıcı adımları atmıştır.

Yunanistan, avronun benimsendiği 2001 yılına kadar geçen süreçte kriterlerin karşılanabilmesi için önemli ekonomik reform adımları atmıştır. Alınan tedbirlerle enflasyonun azaltılması ve ekonominin genel istikrarı için tasarruf tedbirleri uygulanmıştır.

3.2.Yunanistan'ın Avroya Geçişi

Avro Bölgesi'ne katılma ve avroyu resmi para birimi olarak benimseme amacı güden Yunanistan bu amaç doğrultusunda kabul şartları olarak ele alınan kriterlere uyumu sağlamak için yapısal reformları uyguladıktan sonra söz konusu isteğini AB yetkililerine iletmiştir. Bu istek üzerine Avrupa Komisyonu ile Avrupa Merkez Bankası (ECB), Yunanistan'ın ekonomi ve maliye politikalarını inceleyerek Yakınsama Kriterleri karşısındaki ilerleyişini denetlemiş ve bir rapor hazırlamıştır. Avrupa Komisyonu'nun olumlu değerlendirmesi sonrasında Yunanistan'ın avroyu benimsemesindeki nihai onay avro grup tarafından verilmiş ve Yunanistan'a Avro Bölgesine katılması için resmi bir davet gönderilmiştir.

Onayın alınmasının ardından Yunanistan ikili para sürecine girmiş ve bu süreçte yapılan işlemlerde hem ulusal para

birimi olan drahmi hem de avro kullanılmıştır. 01.01.2001’de avronun resmen kabul edilmesiyle Yunanistan Avro Bölgesinin 12. üyesi olmuştur.

4. GREXİT KAVRAMI VE NEDENLERİ

Grexit kavramı Avro Bölgesinde borç krizinin olduğu dönemde 2008 yılı sonrasında Yunanistan’da gündeme gelmiş olup ilk kez Şubat 2012’de uluslararası finans kuruluşu Citigroup analistleri Willem H. Buiter ve Ebrahim Rahbari tarafından ortaya atılmıştır. “Grexit”, Greek (Yunan) ile exit (çıkış) kavramlarının bir araya getirilmesi ile oluşmuş olup Yunanistan’ın Avro Bölgesi’nden çıkarak eski para birimi drahmiyi yeniden benimsemesi olasılığını ifade etmiştir.

Grexit tartışmalarının ortaya çıkmasına neden olan durumların başında şüphesiz Yunanistan’daki aşırı kamu borcunun ve bütçe açıklarının doğurduğu borç krizi yer almıştır. Ekonomi içinde kamu kesimi payının oldukça yüksek olması ve özel sektörün nispeten rekabetçi olmamasıyla oluşan yapısal dengesizlik ekonomik sıkıntıları derinleştirmiştir. Tüm bu sıkıntıların giderilmesi amacıyla Yunanistan’daki borç krizini ele almak üzere Avrupa Merkez Bankası (ECB), IMF ve Avrupa Komisyonu, uluslararası alacaklılarla birden fazla kurtarma anlaşması imzalamıştır.

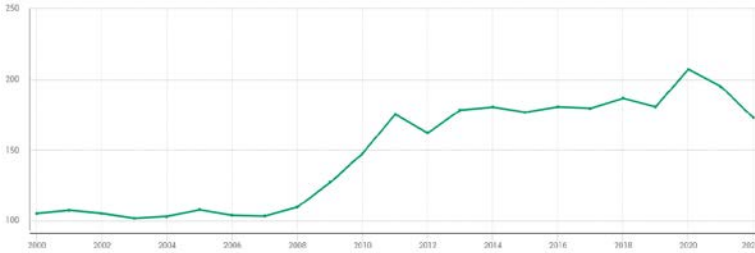
Uygulanan tasarruf tedbirleri içinde bütçe kesintileri, vergi artışları ve yapısal reformlar yer almış, bu tedbirler popüler olmadığından Yunanistan’da sosyal ve politik huzursuzluk meydana gelmiştir. İşsizlik artmış, ekonomi daralmıştır.

AB Komisyonu 2004 yılında Yunanistan’a bütçe açığının 2005 yılı sonuna kadar düzeltilmesi ve iki yıl üst üste kümülatif olarak GSYH’nin en az %1’i tutarında yapısal düzeltici önlemler almasını, kamu hesaplarındaki ciddi eksiklikleri gidermek için

genel hükümet verilerinin toplanması ve işlenmesinde iyileştirmeye gitmesini tavsiye etmiştir (Bektaş Ç, Saraç Ö., 2021:395). Yunanistan, 2004 sonrasında AB Komisyonunun önerilerini dikkate alarak vergi gelirlerini artırıcı, kamu harcamalarını kısıcıcı tedbirler almaya başlamış, ancak toparlanma süreci çok sürmeden bütçedeki açıklar artış göstermeye devam etmiştir. 2008 küresel krizi sonrasında hükümetlerin uyguladığı genişletici maliye politikası uygulamaları bu artışı daha da derinleştirmiş, Yunanistan'ın bütçe açığı, referans değeri 5 katı kadar aşmış ve hatta Yunanistan bu dönemde verdiği bütçe açıkları ile AB tarihinin en kötü performansına sahip olan üye ülke olmuştur. Prestij kaybı yaşayan ve hem ekonomik hem de mali açıdan giderek kötüye giden Yunanistan, Goldman&Sachs isimli kredi derecelendirme kurumu ile verilerini çarpıtmaları konusunda anlaşma yaptığının anlaşılması üzerine Yunanistan'ın verileri Eurostat tarafından güncellenmiştir.

Aşağıda grafiklerde Yunanistan'daki bazı mali ve ekonomik göstergelere yer verilmiştir.

Grafik 1. Yunanistan'da Borç Stoku/GSYİH (%)

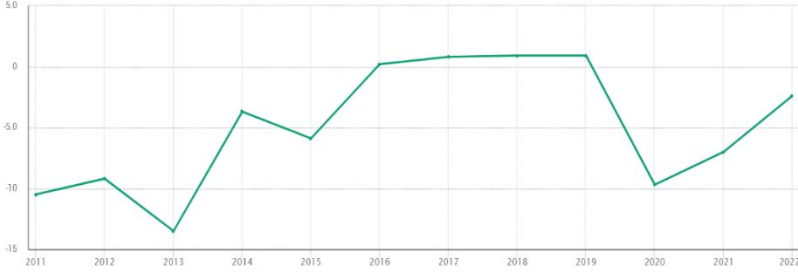

Kaynak: <<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>> adresli EUROSTAT 2000-2022 borç stok verileri ile hazırlanmıştır.

2008 küresel krizi sonrasında borç stoku/GSYİH oranı %180'lere, Covid-19 salgını döneminde ise % 200'ün üstüne kadar çıkmıştır. Eurostat verilerinden hareketle Yunanistan

günümüzde borç yükü kriteri açısından %176,2 ile AB'nin en borçlu üye ülkesi konumundadır.

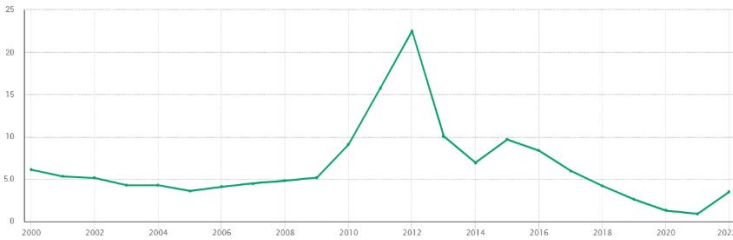
Grafik 2. Yunanistan'da Bütçe Açığı / GSYİH (%)

Kaynak: <<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>> adresli EUROSTAT 2011-2022 bütçe açığı verileri ile hazırlanmıştır.

2013 yılından itibaren Yunanistan'daki bütçe açıkları hızlı bir şekilde referans değere yaklaşmış ve hatta 2015 yılından itibaren bütçe açığı şartı sağlanmaya başlanmış, 2019'a kadar bütçe fazlası verilmiştir. Covid-19 salgınıyla beraber bütçe açığı oranında ciddi bir değişiklik yaşanmış ve 2019'da %0,9 oranında bütçe fazlası verilirken 2020'de % 9,7 oranında bütçe açığı verilmiş, kriterde istenenden üç katından fazla sapma meydana gelmiştir. 2020 sonrası dönemde ise kriteri sağlayıcı uygulamalara gidilmiş ve 2021'deki bütçe açığı %7, 2022'de ise % 2,4 ile başarılı bir ilerleyiş yaşanmıştır.

Grafik 3. Yunanistan'da Faiz Oranları (%)

Kaynak: <<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>> adresli EUROSTAT 2000-2022 faiz oranı verileri ile hazırlanmıştır.

2009 sonrasında yaşanan borç krizinin de etkisiyle faiz oranları ciddi artış göstermiştir. Her ne kadar küresel bir kriz olması sebebiyle o dönemde Avrupa genelinde faiz artışları meydana gelmiş olsa da Yunanistan'da hesaplanmış olan faiz oranları referans değerlerin çok üzerinde artmıştır. Faiz oranı 2012'de %22,5 ile zirveye ulaşmıştır. 2012'deki bu yüksek oran sonrasında AB ve IMF ile yapılan anlaşmalar ve alınan mali desteklerin etkisiyle faiz oranları azalmaya ve referans değer yakalanmaya başlamıştır.

5. YAPISAL REFORMLAR VE UYUM ÇABALARI

Yunanistan, Avro Bölgesi'ne dahil olduktan sonra parasal birliğe uyum sağlayabilmek amacıyla aşağıda belirtilen yapısal reformlara gitmiştir.

- İşgücü Piyasası Reformları: İşgücü piyasasındaki esnekliğin ve rekabet gücünün artırılması amacıyla çalışma mevzuatında değişiklikler, toplu sözleşme çerçevesinde düzenlemeler ve işgücü piyasasındaki oldukça yüksek seviyedeki kayıt dışılığın giderilmesi için çalışmalar yapılmıştır.
- Emeklilik Reformları: Emeklilik sistemi demografik değişikliklere uygun hale getirilerek sürdürülebilirlik kaygıları nedeniyle katkı oranlarında değişiklikler ve emekliliğin kamu maliyesi üzerindeki yükünü azaltıcı düzenlemeler yapılmıştır.
- Vergilendirme Reformları: Vergi tahsilatının iyileştirilmesi ve gelirin artırılarak borç yükünün azaltılması amaçlarıyla vergi sistemi yeniden gözden geçirilmiş, vergi tabanının genişletilmesi ve kaçakçılıkla mücadeleye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Katma

Değer Vergisi reformları da uygulamaya konulmuş, Kurumlar Vergisinde değişikliğe gidilmiştir.

- Kamu Yönetimi Reformları: Bürokrasiyi azaltarak kamu hizmetlerinin kalitesini ve verimliliğini artırmak amacıyla kamu sektöründeki istihdamın rasyonelleştirilmesine ve kamu yönetiminin dijitalleştirilmesine çalışılmıştır.
- Mali Sektör Reformları: Bankaların sermaye yapıları güçlendirilmiş, bankacılık denetimini iyileştirici çalışmalar yapılmış, takipteki kredilere yönelik tedbirler alınmıştır.
- Ürün Piyasası Reformları: Rekabeti teşvik edecek şekilde iş ortamının iyileştirilmesi ve lisanslama prosedürlerinin basitleştirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir.
- Eğitim Reformları: Eğitimin kalitesi artırılarak işgücü piyasasının ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirilmesini sağlama amacıyla eğitim programlarında değişikliğe gidilmiş, mesleki eğitimin geliştirilmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilmiştir.
- Özelleştirme Reformları: Kamu sektörünün ekonomi içindeki payını azaltarak verimliliği artırmak ve gelir elde etmek amacıyla havaalanları, limanlar ve enerji tesisleri gibi devlet varlıklarını kapsayan oldukça geniş bir özelleştirme programı uygulanmıştır.

Uzun vadede ekonomik dengesizliklerin giderilmesi, mali sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi ve rekabet gücünün artırılması amaçlarıyla başvuru olan bu yapısal reformların uygulanması aşamasında kısa vadede çeşitli çevrelerden sıklıkla direniş ve zorluklarla karşılaşmıştır.

6. GREXIT OLASILIKLARINI TETİKLEYEN FAKTÖRLER

Grexit olasılığı ekonomik istikrar, siyasi irade, borcun sürdürülebilirliği, AB ve Avro Bölgesinin istikrarı, alacaklı ve yatırımcıların güveni, finans sektörünün sağlığı ve bulaşma riski gibi zamanla değişebilen faktörlerden etkilenmiştir:

- Ekonomik İstikrar Faktörü: En kritik faktör olan ekonomik istikrara göre Yunanistan'ın ekonomisinin küçülmesi, borç yükünün sürekli artması ve mali disiplinin iyileştirilememesi,
- Siyasi İrade Faktörü: Yunan hükümetinin tutumu, kurtarma anlaşmaları ve kemer sıkma tedbirlerine uymaya devam etme isteğinde dengesizlik, hükümet liderliğinde değişiklik yaşanması,
- Borç Sürdürülebilirliği Faktörü: Kilit bir endişe kaynağı olan Yunanistan'ın borç yükünün sürdürülebilirliği borcu yeniden yapılandırma veya kamu borcunun GSYİH'ye oranını azaltma çabalarının karşılık bulamaması,
- AB ve Avro Bölgesi İstikrarı Faktörü: Avrupa Birliği ve Avro Bölgesi'nin istikrarı önemli olduğundan diğer ülkelerin ekonomik zorluklarla veya siyasi belirsizliklerle karşı karşıya kalması,
- Alacaklı ve Yatırımcı Güveni Faktörü: Uluslararası alacaklılar ve yatırımcıların Yunan ekonomisine olan güvenlerinin zedelenmesiyle borçlanma maliyetlerinde artış, yabancı yatırımcı çekme konusunda sıkıntı yaşanması,
- Finans Sektörünün Sağlığı Faktörü: Finans sektörünün istikrarı ve şoklara dayanma kabiliyeti önemli bir faktör olduğundan finansal krizlerin yaşanması,

- Bulaşma Riski Faktörü: Avro Bölgesine üye olup ağır borç yükü yaşayan diğer ülkelerin etkilenebileceği bulaşma endişelerinin artması.

Bu faktörler Grexit olasılığını tetiklemiş ve gündeme getirmiştir.

7. GREXIT OLASILIKLARI

Yunanistan'ın Avro Bölgesi'nden çıkması yani avroyu benimsemekten vazgeçip yeniden ulusal para birimi drahmiye dönmesi varsayımından hareketle ortaya atılan “Grexit”le ilgili bazı önemli olasılıklar şöyledir:

- Yunanistan'ın drahmiye dönmesiyle avroya kıyasla ulusal para değerinin düşmesi söz konusu olabileceğinden bu durum hiperenflasyona ve satın alma gücünde aşırı düşüşe yol açabilir.
- Yabancı yatırımcılar ve alacaklıların zarara uğrama ihtimali olduğundan Yunan ekonomisine karşı uluslararası güven azalabilir.
- Yatırımcılar ve mevduat sahipleri malvarlıklarının değerini korumak ve artırmak istediklerinden varlıklarını Yunanistan'dan çıkarmalarıyla sermaye kaçıışı krizi yaşanabilir.
- Yunanistan'ın AB üye ülkeleri ve diğer ülkelerle olan ticari ilişkileri bozulabileceğinden yeni ticari anlaşmalara gidilebilir.
- Grexit sonucunda bankaların çalışma düzeninin yeniden düzenlenmesi ve sermaye kontrolleri Yunanistan'da ciddi bir bankacılık krizi meydana getirebilir.

- Yunanistan borcunu ödemekte güçlük çekebilir ve bu durum yatırımcılarla alacaklılar açısından oldukça önemli sonuçlar doğurabilir.
- Ortaya çıkması olası ekonomik sıkıntılar beraberinde siyasi istikrarsızlığı getirebileceğinden sosyal huzursuzluk artabilir.
- AB üyesi ülkelerle komşu ülkeler arasındaki ilişkiler gerginleşebilir.
- Avro Bölgesinden çıkılmasının bulaşıcı etkisi ile avronun istikrarıyla ilgili endişeler ortaya çıkabilir, Avro Bölgesindeki borç yükü fazla diğer üye ülkelerin durumu daha sıkı bir şekilde finansal piyasalar tarafından incelemeye alınabilir.

8. GREXIT SENARYOLARININ ANALİZİ

Yunanistan'ın Avro Bölgesi'nden ayrılışını ifade eden Grexit, tek taraflı ve anlaşmalı olmak üzere iki farklı senaryo ile ele alınmıştır.

8.1. Tek Taraflı Çıkış

Yunanistan'ın vereceği ani bir kararla Avro Bölgesi'nden ayrılmasını ifade eden tek taraflı çıkışın yaşanması halinde ilk olarak Avro Bölgesi içindeki bankacılık sektöründe başlayan krizin sonraki süreçlerde reel sektöre sıçrayarak ekonomide derin ve uzun sürecek bir kriz yaratacağı düşünülmüştür.

Tek taraflı çıkış sürecinde İrlanda, Portekiz ve İspanya gibi AB'den mali yardım alan ülkelerin borçlarını çeviremez hale gelmeleri halinde ihtiyaç duydukları zamanda ve ölçüde mali yardım alamamaları durumunda Avro Bölgesi'nden ayrılma kararı alabilecekleri öngörülmüştür.

Yunanistan'ın avrodan ayrılmasıyla birlikte AB'nin merkez ülkelerinin 'kurtarıcı' rolünü devam ettirmeleri siyasi ve ekonomik olarak kolay değildir. Toplumsal muhalefet ve kendi iç sorunlarına odaklanan merkez ülkeler avroyu ayakta tutabilmek için uzun yıllar sağladıkları mali yardımlar konusunda artık istekli davranmayacaklar, bu olumsuz gelişmeler Avro Bölgesinin dağılması olasılığını güçlendirebilecektir (Uçar, 2012:18).

8.2. Anlaşmalı Çıkış

Tek taraflı çıkış yerine Yunanistan'ın anlaşmalı ve kontrollü bir şekilde Avro Bölgesi liderleriyle beraber yol haritası çizilerek Avro Bölgesinden çıkması halinde kısa vadede Avro Bölgesinde bazı istikrarsızlıkların yaşanabileceği öngörülse de orta ve uzun vadede yapısal zayıflıkların giderilebileceği düşünülmüştür.

Yunanistan'ın Avro Bölgesinden ayrılmasının önlenemediği durumda anlaşmalı ayrılışa gidilmesi halinde Avro Bölgesi bünyesinde yer alan diğer ülkeler birlikte hareket ederek en az hasarla bu durumu atlatmayı hedefleyeceklerdir.

AB liderleri arasında görüş ayrılıklarına yol açan temel konularda önceden sağlanacak bir uzlaşa temelinde, Yunanistan'ın kontrollü bir şekilde gerçekleştireceği ayrılık sürecinin Yunanistan ve AB tarafının üzerinde mutabık kaldıkları bir eylem planı çerçevesinde yönetilebilmesi durumunda krizin kısa süreli olacağı ve etki alanının görece sınırlı kalacağı öngörülmektedir. Böyle bir durumda kısa vadede oluşacak olumsuzluklar, paradoksal olarak daha ileri bir entegrasyonu savunan Avro Bölgesi liderlerinin elini güçlendirebilecek, ülkelerin bağımsız maliye politikaları izleme imkânı büyük ölçüde kısıtlanacaktır (Uçar, 2012: 20).

8.3. Grexit'in Ekonomik ve Mali Etkileri

Yunanistan'ın Grexit olasılığına yönelik yapılan analizler ağırlıklı olarak Yunanistan'ın mevcut sorunlarının daha da ağırlaşacağı yönünde olsa da azınlıktaki bazı iktisatçılar Yunanistan'ın kurtuluşunun Grexit ile mümkün olduğunu savunmuşlardır. Avro Bölgesi açısından durum incelendiğinde genel görüş kısa vadede oluşabilecek bazı olumsuzlukların orta ve uzun vadede aşılacağı yönündeyken bu sürecin Avro Bölgesi'nin dağılmasına kadar gidebilecek ağır etkiler yaratacağı yönünde bazı görüşler de ortaya atılmıştır.

Grexit ile drahmiye dönülmesi sonrasında ulusal para biriminin avro karşısında büyük ölçüde değer kaybetmesi sonucu yaşanan devalüasyonun kısa vadede ihraç mallarında sağlayacağı fiyat avantajı ve söz konusu mallara karşı yaşanacak talep canlılığıyla beraber ihracat da artabilecektir. İhracatta artış yaşanırken devalüasyon sebebiyle ithal malların maliyetleri de artacağından bu mallara yönelik talebin azalmasıyla cari işlemler dengesinde iyileşme yaşanabilecektir. Tek başına para biriminin devalüe edilmesi ekonomide sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi bakımından yeterli değildir. Yunanistan içinde dışa kapalı sektörlerin genişliği göz önünde bulundurulduğunda problemin piyasaların işleme mekanizmalarıyla ilgili olduğu söylenebilir. Bu nedenle para politikası tedbirlerinin etkisini artırmak amacıyla başvurulmuş yapısal reformların hükümet tarafından istikrarlı bir şekilde uygulanması gereklidir.

Grexit sonrasında Avro Bölgesi'ne üye ülkelerin satın alma güçlerinde yaşanabilecek değer kayıpları sonrasında ekonomik istikrarın bozulmaması amacıyla vergilerin artırılması ve ücretlerde kesintiye gidilmesi gibi alınacak mali tedbirler hane halkının harcanabilir gelirinde ve dolayısıyla tüketim harcamalarında azalışa sebep olabilecektir.

Gerek Yunanistan'ın gerekse Avro Bölgesi'ne diğer üye ülkelerin Grexit sonrasında ekonomilerine olan güvensizliğin belirli ölçüde artmasıyla özel sektör kredi temininde zorluk yaşamaya başlayabilecektir. Bunun yanında Yunanistan'da kamu kesimindeki ağır borç yükü yatırım harcamalarını azaltacağı için devalüasyon beraberinde faiz oranlarının artmasıyla Avrupa ülkelerinde enflasyonun belirli ölçüde yükselmesine, işsizliğin artmasına, resesyona yol açabilecektir. Özellikle İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya gibi ülkelerde artacak ekonomik sorunlar karşısında AB üyelerini bir arada tutmaya yönelik mali yardımlar Almanya, Hollanda ve Fransa gibi güçlü ülkelerin dengelerinde ciddi bozulmalara neden olabilecektir.

Grexit sonrası Yunanistan moratoryum ilan ederse kamu maliyesini güçlendirici tedbirleri uygulamaya devam etmesi, kamu borçlarını yeniden yapılandırması, özelleştirme, sosyal güvenlik, vergi ve finans sisteminde yenilik getirici yapısal reformlara başvurması halinde Yunanistan uzun vadede mali ve ekonomik yapısını güçlendirme imkânı elde eder.

Grexit'in ani ve ilk etkisinin Avrupa ve Dünya borsalarındaki düşüş ve dalgalanmalar şeklinde gerçekleşeceği düşünüldüğünden başta bankacılık sektörü olmak üzere tüm finans piyasasında başlayan panik hali ile beraber Avro Bölgesi geneli ve çevre ülkelerden ciddi sermaye kaçıışı yaşanabilecektir. Çevre ülkelerde yüklü miktarda kredi alacağı olan özellikle Fransız ve Alman bankaları bu durumdan büyük ölçüde zarar görebilecektir. Yunanistan'ın mevcut borcunun ödenememesi halinde Avrupa bankaları devlet desteğine muhtaç hale geleceğinden finansal zararlar kamu zararına dönüşebilecektir.

9. SONUÇ

Avrupa Birliği tarafından kayırıldığı tartışmalarının odağındaki ülke Yunanistan'dır. Yunanistan oldukça kırılgan bir

ekonomik ve mali yapıya sahiptir. Avrupa Birliği'nin ikinci büyüme sürecinde 1981'de birliğe üye olmuştur. 2001'de avronun resmi olarak benimsenmesiyle Avro Bölgesi'ne dahil edilmesi beraberinde eleştirileri getirmiştir.

Diğer üye ülkelerin gerisinde konumlanmış Yunanistan, AB'ye üye olduktan sonra Maastricht Kriterlerini sağlayamamış, bu durum karşısında herhangi bir yaptırımla karşılaşmamış, Yunan hükümeti düşük performans ile ilerlemeye devam etmiştir. Bu çerçevede savurgan bir şekilde verimsiz alanlara yapılan kamu harcamaları ve ülke içindeki vergi kayıp ve kaçakları ile mali disiplini sağlayamamış olan Yunanistan, hem söz konusu harcamaların finanse edilebilmesi hem de mevcut borçların kapatılabilmesi adına giderek daha çok borçlanmış ve üye ülkeler arasında en çok mali yardım alan ülke konumuna gelmiştir.

2008 yılına gelindiğinde küresel çapta yaşanan finans krizinin Yunanistan üzerindeki etkileri oldukça yıkıcı olmuştur. Yunanistan'ın bu krizden diğer ülkelere nazaran daha fazla etkilenmesinin hem içsel hem de dışsal sebepleri bulunmaktadır. Yüksek ve savurgan harcamalar, zayıf ve yetersiz gelirler, yapısal sorunlar, uluslararası rekabet gücündeki eksiklik vb. içsel; sermaye eksikliği ve dış yatırımların azlığı vb. ise dışsal sebepler arasında yer almıştır.

2008 yılındaki kriz zaten iyi olmayan ekonomik ve mali göstergeleri daha da kötüleştirmiş, AB'nin güçlü ülkeleri Yunanistan'ı içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir. Çabaların karşılığının alınamadığı ve ekonominin küçülmeye devam ettiği bu süreçte Grexit kavramı ortaya atılmış ve Yunanistan'ın Avro Bölgesi'nden ayrılma olasılığı gündeme gelmiştir.

Grexit olasılığı ile Yunanistan'ın ani bir kararla Avro Bölgesinden ayrılmasının hem Yunanistan hem de Avro Bölgesi üzerinde yıkıcı etkiler meydana getireceği, ancak bunun aksine

AB liderleri ile yapılan görüşmeler ve anlaşmalarla plânlı olarak Avro Bölgesinden ayrılmasının ise daha az yıkıcı etkilere yol açacağı üzerinde durulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akçay, B. (2006). *Euro Alanının Ekonomisine İlişkin Bir Değerlendirme* (ss. 1-27), Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 5 (2)
- Akçay, B. (2012). *Yunanistan Ekonomisinde Devlet Borç Krizi-Cari Açık İlişkisi* (ss.15-35), Maliye Dergisi, (163)
- Akçay, B. (2012). *21. Yüzyılın İlk Finansal Krizi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Bektaş Ç., Saraç Ö. (2021). *Maastricht Kriterleri Avrupa Birliği'nin Geleceğinin Teminatı mı? Almanya - Britanya - İspanya - Yunanistan Analizi (1998-2018)* (ss.383-406), Sosyoekonomi, 29 (47)
- Bilgili E. (1998). *Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'nin Avrupa Para Birliği İçin Öngörülen Kriterler Açısından Değerlendirilmesi* (ss. 51-69), Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (13)
- Çenberci E. (2014). *Euro'nun Geleceği ve Grexit* (ss.32-38), Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, 3 (6)
- Dağdelen, İ. (2011). *Avrupa Bütünleşme Sürecinde Yunanistan'ın Borç Krizi* (ss. 1-26), Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 10 (2)
- Değer M. K., Öztürk L (2003). *Parasal Birliğin Üye Ülkeler Açısından Fayda ve Maliyetleri* (ss. 103-121), Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 2 (4)
- Gedikli, A. (2013). *Yunanistan Borç Krizi: Nedenleri, Etkileri ve Alternatif Çözüm Önerileri* (ss. 19-43), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (25)
- Günay A., Özen, A. (2002) *Avrupa Birliği'nde Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Maastricht Kriterlerinin Anayasal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi* (ss. 66-82),

İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi, 4 (2)

IMF (International Monetary Fund) (2010). *Country Report, Greece: Staff Report on Request for Stand-By Agreement*, No:10/110.
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr10110.pdf>

Kıraç S., İlhan B. (2010). *Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar* (ss. 191-201), Milli Eğitim Dergisi, 40 (188)

Kızıldere C, Büberkökü Ö. (2017). *Yunanistan Borç Krizi Üzerinde Bir Değerlendirme* (ss. 123-133), The Journal of Academic Social Science, (40)

Köse Y., Karabacak H. (2011). *Yunanistan Ekonomik Krizi: Nedenleri, Etkileri ve Alınan Tedbirlere İlişkin Bir Değerlendirme* (ss. 289-306), Maliye Dergisi, (160), Ocak-Haziran 2011

Sarımaden, H. (2020). *2008 Küresel Krizinin Yunanistan Borç Krizine Etkilerinin Bir İncelemesi* (ss. 191-206), Sakarya İktisat Dergisi, 9 (3)

Tunçsiper B., Yakut Ş. (1998) *Avrupa Birliği'nin Ekonomik Parasal Birlik Hedefi ve Türkiye'nin Uyum* (ss. 100-119), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (1)

Türel, O. (2013). *Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Parasal Birlik Süreci: Geçmiş ve Gelecek* (ss. 395-432), Ankara, ODTÜ Gelişme Dergisi, (40)

Uçar, Ö. (2012). *Yunanistan'ın Euro Bölgesi'nden Ayrılmasının Olası Ekonomik Etkileri*, Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, Ekonomik ve Mali Politikalar Başkanlığı, Ankara

Yanardağ Ö., Süslü B. (2003). *Avrupa Para Birliği ve Türkiye’deki Olası Etkileri*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (10)

COVID-19 SALGINININ MALİ GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDEN KANITLAR

Mustafa KURT¹

1. GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu süre boyunca çok sayıda salgın ile karşı karşıya gelmiştir. Dünya üzerinde en son küresel salgın olarak nitelendirilen Covid-19 salgınında ilk vaka Aralık 2019 yılında Çin’de ortaya çıkmıştır. Daha sonrasında dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Söz konusu salgın, toplumun sağlığını ciddi bir şekilde tehdit etmiştir. Bununla birlikte, salgın, hane halkı ve şirketlerin gelirlerini azaltarak etkisini göstermiş, kamu sektörünü de etkileyerek ülkelerin kamu maliyesi, demografik yapı ve makroekonomik gibi birçok değişken üzerinde etki göstermiştir.

Covid-19 salgını, dünya genelinde ekonomik, sosyal ve sağlık alanlarında önemli etkiler yaratmış bir küresel krizi beraberinde getirmiştir. Özellikle Doğu Avrupa ülkeleri, bu salgının mali göstergelerine olan etkilerini değerlendirmek ve kriz sonrası ekonomik yönetim stratejilerini şekillendirmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, Covid-19 salgınının mali göstergeler üzerindeki etkilerini incelemek ve bu etkilerin karşılaştırmalı değerlendirmesini yapmaktır.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Amasya Üniversitesi, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Maliye Programı, mustafa.kurt@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3130-6227.

Çalışmada, ele alınan ülkelerin Covid-19 salgını ile birlikte uygulanan mali politikalara yer verilmiştir. Ek olarak, salgının, ülkelerin mali göstergeleri üzerindeki etkileri karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilmiştir. Özellikle, salgının etkisi altında, incelenen ülkelerde kamu harcamalarının GSYH içindeki payının yükseldiği ve kamu gelirlerinin GSYH içindeki payının (Macaristan hariç) arttığı görülmüştür. Bununla birlikte, kamu harcamalarındaki artış eğilimi en yüksek seviyede Çekya'da, en düşük seviyede ise Macaristan'da gerçekleşmiştir. Bütçe açıklarının arttığı ve bütçe dengesinde değişikliklerin yaşandığı belirlenmiştir, bu bağlamda Çekya en yüksek, Polonya ise en düşük değişimi göstermiştir. Bu değişimlerin yanı sıra, Avrupa Birliği ortalamasının da benzer bir eğilim izlediği ve merkezi yönetim faiz ödemelerinin GSYH içindeki payının arttığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin bölgesel sınıflandırmaları, "Birleşmiş Milletler coğrafi bölgeler listesi" temel alınarak yapılmıştır (UN, 2022). Başka bir ifadeyle, adı geçen listeye dâhil olan ve aynı zamanda Avrupa Birliği üyesi olan ülkeler (Bulgaristan, Çekya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya) kullanılacaktır. Ek olarak, çalışma, Doğu Avrupa ülkelerinin mali göstergelerine yönelik Covid-19 salgınının etkilerini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla yorumlayarak, kriz sonrası ekonomik yönetim stratejilerine dair önemli ipuçları sunmayı amaçlamaktadır.

2. KAMU GELİRLERİ, KAMU HARCAMALARI, BÜTÇE DENGESİ, FAİZ ÖDEMELERİ KAVRAMLARI

Bir toplumun ihtiyaçları, reel ve kamu kesimlerinin faaliyetleri neticesinde karşılanmaktadır. Reel kesim ürettiği mal ve hizmetleri özel finansman araçları ile karşılarken; kamu

kesimi ise finansman ihtiyacını kamu gelirleri ile karşılamaktadır. Bu kapsamda, devletin, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üstlendiği maliyetler kamu harcaması olarak adlandırılabilir. Bununla birlikte, devletin, kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla elde ettiği gelirler ise, kamu gelirleri olarak tanımlanabilir.

Kamu kesiminin yürüttüğü faaliyetler sonucunda oluşan harcamaları karşılamak için kamu gelirleri yetersiz kaldığında, borçlanma, mevcut vergilerin artırılması, yeni vergilerin getirilmesi, para basılması gibi devletin başvurabileceği çeşitli araçlar bulunmaktadır. Bu araçların ekonomi üzerindeki etkileri farklılık gösterebilir. Devlet, ekonominin içinde bulunduğu konjonktüre göre en uygun aracı seçme imkânına sahiptir. Bununla birlikte, devletin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından bütçe kritik bir rol oynamaktadır. Devlet, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla harcama yapmak ve bu harcamaları finanse edebilmek için gelir sağlamak zorundadır. Bu bağlamda, bütçe, gelirler ve harcamalar arasında bir denge kurma işlevi görmektedir. Başka bir deyişle, bütçe dengesi, devletin gelir ve giderlerini gösteren bir kanun olarak ifade edilebilir. Bu nedenle, bütçe dengesinin önemi büyüktür.

Bazı ekonomik dönemlerde bütçede dengesizliklerin görülebilmesi (bütçenin açık veya bütçenin fazla vermesi) mümkündür. Başka bir ifadeyle, kamu harcamaları, kamu gelirlerinden fazla olduğunda bütçe açığı ortaya çıkmaktadır, bunun tersi durumda ise bütçe fazlası oluşmaktadır. Her iki durum, bütçenin dengede olmadığını gösterir ve bu durumların ekonomiye etkileri farklılık gösterebilir. Bununla birlikte ülkeler genellikle bütçe açığı vermekte ve bu açıklarını kapatmak için çeşitli yöntemler kullanmaktadır. Borçlanma, bütçe açıklarını kapatmada yaygın olarak tercih edilen bir yöntem olarak görülmektedir. Ülkelerin belli bir süreliğine aldıkları borçlar için yaptıkları ödemeler ise faiz olarak ifade edilebilir.

3. COVID-19 SALGINININ MALİ GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Covid-19 salgını, tüm dünyada etkisini göstererek insanların sağlığını ciddi bir şekilde tehdit etmiş ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Söz konusu durum, ülkelerin demografik yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte ülkeler sokağa çıkma yasağı, belli saat dilimlerinde işyerlerinin kapalı tutulması, işyerlerinin aynı anda belli sayıda müşteriye hizmet verebileceği gibi pek çok önlem almıştır. Covid-19 salgını, ülkelerin ekonomilerinde daralmaya sebep olur iken, üretim ve özel sektör gelirlerinde azalma, işsizlik gibi bazı sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, kamu gelirleri, kamu harcamaları, bütçe dengesi, faiz ödemeleri gibi mali göstergeler üzerinde etkiler ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, öncelikle, salgınla birlikte ülkelerde uygulanan mali politikalar ülkeler bazında ele alınacaktır.

3.1.Bulgaristan

Covid-19 vakası ilk olarak 8 Mart 2020 tarihinde görülmüş, birkaç gün içinde olağanüstü hal kararı ve sosyoekonomik etkisi olan bazı tedbirler alınmıştır. Bulgaristan’da Covid-19 vakasının ilk görüldüğü tarihten itibaren çok kısa bir zaman diliminde alınan kararların seyri şu şekildedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu [DEİK], 2023: 8-9): 8 Mart 2020’de Bulgaristan ilk Covid-19 vakasını tespit etti. 13 Mart 2020’de olağanüstü hal ilan edildi. 17 Mart 2020’de bazı ülkelerden gelen yolcuların ülkeye girişi yasaklandı. Kayak merkezleri kapatıldı, Bansko kayak merkezi karantinaya alındı. 19 Mart 2020’de üçüncü ülke vatandaşlarının Bulgaristan topraklarına girmesi geçici olarak yasaklanmıştır. 20 Mart 2020’de her ilin giriş ve çıkışlarında denetimli geçiş noktaları kuruldu ve kamuya açık alanlar kısıtlandı. 25 Mart 2020’de Bulgaristan hükümeti, Covid-19 salgınıyla mücadelede

sağlanacak ekonomik destek paketini açıkladı. 31 Mart 2020’de ekonomik destek paketi yürürlüğe girdi. 1 Nisan 2020’de Bulgaristan, Avrupa Birliği hızlı geçiş koridoru uygulamasına hangi sınır kapılarının dâhil edileceğine karar verdi.

Covid-19 salgını karşısında, tüm dünyada olduğu gibi, Bulgaristan ekonomik sistemi de maksimum düzeyde etkilenmiştir. Bununla birlikte, Covid-19 salgınıyla mücadele kapsamında uluslararası mali yardım kuruluşları ile ulusal kurum ve kuruluşlardan sürekli mali destek sağlanması hususu önem arz etmiştir. Bu kapsamda Bulgaristan hükümeti de ekonomik destek paketi kapsamında bazı önlemler almıştır. Söz konusu önlemlerden bazıları ücret destek paketi, gelirini kaybedenlere faizsiz kredi, vadesi sona eren bazı banka kredilerine ek süre verilmesi, bazı şirketlere hibe desteği, şeklindedir. Bu kapsamda Avrupa Birliği’nin sağladığı 1,5 milyar levalık (Bulgar para birimi) fonla Bulgaristan hükümeti, belli sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin çalışanlarının brüt maaşlarının yüzde 60’ını ve sosyal güvenlik işveren payını üç ay süreyle karşılamıştır. Covid-19 salgını nedeniyle ücretsiz izne ayrılanlara veya serbest meslek sahibi olarak çalışanlara üç ay süreyle aylık 1.500 leva devlet garantili faizsiz kredi verilmiştir. Söz konusu krediler, ülkenin ticari bankaları tarafından verilmiş, Bulgaristan Kalkınma Bankası toplam 200 milyon levalık bir garanti sağlamıştır. Bulgaristan Merkez Bankası, Avrupa Merkez Bankası tavsiyesi doğrultusunda, belli şartları taşıyan tüketici kredileri, kredi kartı borçları ve ticari kredilerin vadelerini, 31 Aralık 2020 tarihini geçmemek üzere, uzatmıştır. Bulgaristan Tarım, Gıda ve Ormancılık Bakanlığı tarafından belirlenen listede bulunan tarım üreticilerinden biber, salatalık ve domates alan perakende gıda ticaret şirketlerine şirket başına 5 milyon leva (200.000 Euro’yu geçmemek şartıyla) hibe olarak verilmiştir (DEİK, 2023: 20-23).

3.2.Çekya

Çekya’da, ilk Covid-19 vakası 1 Mart 2020’de teyit edilmiş ve kısa süre içinde olağanüstü hal kararı alınmıştır. Covid-19 salgını ile karşı karşıya kalan tüm dünyanın ekonomik sistemi azami düzeyde etkilenmiştir. Ancak Covid-19 salgınının neden olduğu sosyoekonomik krizin etkisini azaltmak için dünya çapında ulusal yardım önlemleri açıklanmıştır. En şiddetli şekilde salgından etkilenen ülkelerin çoğu, salgının yayılımı büyüdükçe kapsamı daha geniş ek paketler açıklamak zorunda kalmıştır (EY Türkiye, 2023: 4). Bu çerçevede, Çekya hükümeti de ekonomik teşvik paketi çerçevesinde bir dizi önlem almıştır. Bu kapsamda, Covid-19 karantinasından etkilenen tüm şirketlerin maaşlarının bir kısmını veya tamamını ödeyeceğini açıklanmıştır. Bankaların gerektiğinde her türlü kredi ödemelerini erteleyebilme yetkisine sahip olduğu vurgulanarak, bankaların ipotek ve diğer borç ödemelerini erteleyebileceklerini açıklanmıştır (EY Türkiye, 2023: 12-16).

3.3.Macaristan

4 Mart 2020 tarihinde ilk Covid-19 vakası tespit edilmesi üzerine Macaristan hükümeti bir hafta sonra, 11 Mart’ta, olağanüstü hal ilan etmiştir. Kısa süre içerisinde anaokulları ve ilkokulların belli bir tarihe kadar kapalı tutulması; açık ve kapalı alanlarda maske kullanılması zorunluluğu; seyahatlerin kısıtlanması; restoran, cafe ve otellere yönelik uygulanan ücret teşvik paketinin kapatılan tüm hizmet alanlarına da uygulanması gibi bazı önlemlerin alınmıştır. Ayrıca, yoğunlukla hizmet sektöründe bulunan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, vergiden muaf tutulmuştur (salgının etkilediği sektörlerdeki diğer şirketlerin vergi borçları kriz bitene kadar ertelenmiştir) ve reklam gelirleri istenilen düzeyde olmayıp zarar gören medyada hizmet sağlayanlara vergi indirimleri uygulanmıştır (Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, 2023). Olağanüstü hal süresince vergi

borçlarının tahsilatı durdurulmuştur. Öte yandan, sağlık sektöründe kullanılmak üzere yaklaşık 25 milyar Macar Forinti (HUF) ayrılmıştır.

3.4.Polonya

Polonya'da 4 Mart 2020'de ilk covid-19 vakasının bildirilmesinin ardından kısa süre içinde okulların kapatılması, zorunlu haller dışında sokağa çıkma yasağı ve iki kişiden fazla sosyal etkileşimin kısıtlanması gibi bazı tedbirler alındı (Aktekin, 2021: 323). Ardından Polonya hükümeti toplam 66 milyar Polonya Zlotisi tutarındaki mali destek paketini ilan etmiştir. Bu kapsamda, Küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik maksimum 1.150 Euro'ya kadar düşük faiz oranıyla kredi verilmiştir. Serbest meslek sahibi kişiler ve etkilenen şirketlerin çalışanları için sübvansiyon sağlanmıştır. Askıya alınan personel maaşlarının yarısı ödenmiştir. Mali sıkıntı yaşayan (geliri düşen) serbest meslek sahiplerine bir defalık 470 Euro ödeme yapılmıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2023).

3.5.Romanya

Romanya'da ilk covid-19 vakasının bildirilmesinin ardından kısa süre içinde bazı toplumsal tedbirler alınmıştır. Ardından Romanya hükümeti toplam 4,6 milyar avro (GSYH'sinin %2'si) tutarındaki mali destek paketini ilan etmiştir. Bu kapsamda, küçük ve orta büyüklükteki işletmelere sağlanan kredi garantileri üst limite yükseltilmiştir. Covid-19 nedeniyle işsiz kalan bireylere maaşlarının %75 ödenmiştir. 1,87 milyar avroya kadar olan katma değer vergisi geri ödenmiştir. Merkez bankası faiz oranını yarım puan indirerek %2'ye çekmiştir. Kurumsal kredi teminatları artırılmıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2023).

3.6.Slovakya

Slovakya'da 6 Mart 2020'de ilk covid-19 vakasının bildirilmesinin ardından kısa süre içinde okulların kapatılması, tüm bireysel uluslararası uçuşların yasaklanması, etkinliklerin askıya alınması, yurt dışından gelen kişilerin 14 gün karantinaya alınması gibi bazı önlemler alınmıştır. Ardından Slovakya hükümeti aylık 1,5 milyar avro tutarındaki mali destek paketini ilan etmiştir. Bu kapsamda, Covid-19 nedeniyle kapanan işletmelerde istihdam edilen kişilerin ücretlerinin %80'ini karşılanmıştır. Karantinada veya evde çocukları ile birlikte olan çalışan kişilere brüt maaşlarının yüzde 55'i verilmiştir. Serbest meslek sahibi olarak çalışan ve Covid-19 nedeniyle gelirinde azalma olan bireylere ödenek verilmiştir. Gelirlerinde %40'tan fazla düşüş yaşayan işletmeler, bordro kesintilerini ve kurumlar vergisini erteleme hakkına sahip olmuştur (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2023).

4. COVID-19 SALGINININ DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDEKİ MALİ GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRİLMESİ

Önceki bölümde, Doğu Avrupa ülkelerinin Covid-19 salgınıyla birlikte uyguladığı mali politikalar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ise, Covid-19 salgınının ülkelerin mali göstergelerine etkileri karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilmektedir.

Tablo 1'de söz konusu ülkelerin merkezi yönetim toplam kamu gelirinin GSYH içindeki payı gösterilmiştir. Tablo 1'e göre, Macaristan hariç ele alınan tüm ülkelerde salgından sonraki 3 yılın ortalaması (2020, 2021, 2022) salgında önceki 3 yılın ortalamasına (2016, 2017, 2018) kıyasla artış göstermiştir. Benzer şekilde Avrupa Birliği ortalamasının da salgından

sonraki süreçte merkezi yönetim toplam kamu gelirinin GSYH içindeki payı artış göstermiştir.

Tablo 1. Merkezi Yönetim Toplam Kamu Geliri / GSYH

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2016-18	2020-22
Bulgaristan	35.1	36.4	38.7	38.4	37.7	37.7	38.5	36.7	38.0
Çekya	40.5	40.5	41.5	41.3	41.5	41.4	41.0	40.8	41.3
Macaristan	45.0	44.3	44.0	44.0	43.6	41.2	41.6	44.4	42.1
Polonya	38.9	39.9	41.2	41.1	41.3	42.3	39.8	40.0	41.1
Romanya	32.5	31.1	31.7	31.6	32.3	32.7	33.5	31.8	32.8
Slovakya	40.0	38.5	38.7	39.3	39.4	40.1	40.2	39.1	39.9
AB ortalaması	46.0	45.9	46.2	46.0	46.1	46.9	46.5	46.0	46.5

Kaynak: Eurostat [EU (2023a)] veri tabanından alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2. Merkezi Yönetim Toplam Kamu Harcaması/ GSYH

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2016-18	2020-22
Bulgaristan	34.8	34.8	36.9	36.3	41.5	41.6	41.3	35.5	41.5
Çekya	39.8	39.0	40.6	41.1	47.2	46.5	44.6	39.8	46.1
Macaristan	46.8	46.7	46.1	46.1	51.1	48.3	47.8	46.5	49.1
Polonya	41.3	41.4	41.4	41.9	48.2	44.1	43.5	41.4	45.3
Romanya	35.0	33.6	34.5	36.0	41.5	39.8	39.7	34.4	40.3
Slovakya	42.5	39.5	39.7	40.5	44.7	45.6	42.3	40.6	44.2
AB ortalaması	47.4	46.7	46.5	46.6	52.8	51.7	49.8	46.9	51.4

Kaynak: Eurostat [EU (2023b)] veri tabanından alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de, Doğu Avrupa ülkelerinin merkezi yönetim toplam kamu harcamasının GSYH içindeki payı gösterilmiştir. Söz konusu ülkelerin tümünde salgından sonraki süreçte kamu harcamalarının GSYH içindeki payı artış göstermiştir. Kamu harcamalarındaki artış eğiliminin, en yüksek Çekya’da; en düşük ise Macaristan’da gerçekleştiği görülmektedir. Benzer şekilde Avrupa Birliği ortalamasının da salgından sonraki süreçte merkezi yönetim toplam kamu harcamalarının GSYH içindeki payı artış göstermiştir.

Tablo 3. Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi / GSYH

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2016-18	2020-22
Bulgaristan	0.3	1.6	1.7	2.1	-3.8	-3.9	-2.8	1.2	-3.5
Çekya	0.7	1.5	0.9	0.3	-5.8	-5.1	-3.6	1.0	-4.8
Macaristan	-1.8	-2.5	-2.1	-2.0	-7.5	-7.1	-6.2	-2.1	-6.9
Polonya	-2.4	-1.5	-0.2	-0.7	-6.9	-1.8	-3.7	-1.4	-4.1
Romanya	-2.5	-2.5	-2.8	-4.3	-9.2	-7.1	-6.2	-2.6	-7.5
Slovakya	-2.6	-1.0	-1.0	-1.2	-5.4	-5.4	-2.0	-1.5	-4.3
AB ortalaması	-1.4	-0.8	-0.4	-0.5	-6.7	-4.8	-3.4	-0.9	-5.0

Kaynak: Eurostat [EU (2023c)] veri tabanından alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’de, Doğu Avrupa ülkelerinin Merkezi Yönetim Bütçe Dengesinin (Net alacak borç dengesi) GSYH içindeki payı gösterilmiştir. Söz konusu ülkelerin tümünde salgından sonraki süreçte bütçe açıklarının belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Ek olarak, bütçe dengesindeki değişim, en yüksek Çekya’da; en düşük ise Polonya’da gerçekleşmiştir. Benzer şekilde salgından sonraki süreçte Avrupa Birliği bütçe açığı ortalaması da artış göstermiştir.

Tablo 4. Merkezi Yönetim Faiz Ödemeleri / GSYH

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2016-18	2020-22
Bulgaristan	0.9	0.8	0.7	0.6	0.5	0.5	0.5	0.8	0.5
Çekya	0.9	0.7	0.7	0.7	0.8	0.8	1.2	0.8	0.9
Macaristan	3.1	2.6	2.3	2.2	2.3	2.3	2.8	2.7	2.5
Polonya	1.7	1.6	1.4	1.4	1.3	1.1	1.6	1.6	1.3
Romanya	1.4	1.1	1.0	1.0	1.2	1.1	1.2	1.2	1.2
Slovakya	1.7	1.4	1.3	1.2	1.2	1.1	1.0	1.5	1.1
AB ortalaması	2.0	1.8	1.7	1.5	1.4	1.4	1.6	1.8	1.5

Kaynak: Eurostat [EU (2023d)] veri tabanından alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’de, Doğu Avrupa ülkelerinin merkezi yönetim faiz ödemelerinin GSYH içindeki payı gösterilmiştir. Çekya hariç söz konusu ülkelerin tümünde salgından sonraki süreçte merkezi yönetim faiz ödemelerinin GSYH içindeki payında artış olmuştur.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Covid-19 salgınının mali göstergeler üzerindeki etkilerini Doğu Avrupa ülkeleri için yorumlayarak, bu etkilerin karşılaştırmalı bir değerlendirmesini sunmuştur. Değerlendirmeler, salgının bölge genelinde mali göstergeler üzerinde değişikliklere neden olduğunu göstermektedir. Salgının ekonomik ve mali sonuçları, her bir ülkenin politika yapıcıları için önemli dersler ve yönlendirmeler sunmaktadır. Covid-19 salgını sonrası dönemde, Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda mali göstergeler üzerinde belirgin etkiler görülmüştür. Salgından sonraki üç yıl içinde, kamu gelirlerinin GSYH içindeki payı artış

göstermiş ve kamu harcamalarının GSYH içindeki payı yükselmiştir. Bu durum, salgının ekonomik aktivite üzerindeki baskısının ve kriz yönetimi çabalarının yansımalarını yansıtmaktadır. Ayrıca, bütçe açıklarının belirgin bir şekilde arttığı ve bütçe dengesindeki değişimlerin yaşandığı gözlemlenmektedir. Salgın, kamu harcamalarındaki artış eğiliminin bütçe dengesi üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu değişiklikler, politika yapıcılarının mali disiplini korumak ve sürdürülebilir mali politikalar geliştirmek konusundaki zorluklarını vurgulamaktadır.

Değerlendirmeler neticesinde bazı politika önerileri sunulabilir. İlk öneri, mali disiplinin korunması yönündedir. Salgın sonrası dönemde kamu harcamalarındaki artışın bütçe açıklarını yükselttiği görülmüştür. Politika yapıcılar, mali disiplini korumak için harcamaların etkili bir şekilde yönetilmesi ve gereksiz maliyetlerin azaltılması konusunda adımlar atabilir. İkinci olarak, gelir diversifikasyonu ve vergi politikaları düzenlenmelidir. Kamu gelirlerinin GSYH içindeki payındaki artış, vergi politikalarının etkin bir şekilde yönetilmesine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve vergi tabanının genişletilmesi, mali istikrarı sağlamada önemlidir. Üçüncü olarak, sosyal harcamalara odaklanılmalıdır. Kamu harcamalarındaki artış eğilimi, sosyal harcamalara yönelik yatırımların da artırılmasını gerektirebilir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlara yapılan yatırımlar, toplumun dayanıklılığını artırabilir. Dördüncü olarak, Politika yapıcılar, gelecekteki krizlere daha iyi yanıt verme kapasitesini artırmak için bütçe planlaması ve kriz yönetimi stratejilerini güçlendirmelidir. Acil durum fonlarının oluşturulması ve esneklik sağlayacak politikaların geliştirilmesi önemlidir. Beşinci olarak uluslararası işbirliği sağlanmalıdır. Salgının etkileri ulusal sınırları aşmaktadır. Bu nedenle, uluslararası işbirliği ve dayanışma önemlidir. Finansal yardım, teknik destek

ve deneyim paylaşımı, kriz yönetiminde etkili olabilir. Son olarak, ekonomik çeşitlendirme ve yatırımlar yapılmalıdır. Ekonomik çeşitliliğin artırılması ve yatırım teşvikleri, ekonominin direncini artırabilir. Ayrıca, inovasyon ve teknoloji yatırımları uzun vadeli büyümeyi destekleyebilir.

Sonuç olarak, Covid-19 salgınının mali göstergeler üzerindeki etkileri, Doğu Avrupa ülkeleri için farklı alanlarda önemli değişikliklere yol açmıştır. Politika yapıcılarının, mali istikrarı sağlamak, ekonomik toparlanmayı desteklemek ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek amacıyla yukarıdaki önerilere odaklanması önemlidir. Bu önlemler, gelecekte benzer krizlerle daha iyi başa çıkılmasına ve bölgenin ekonomik dayanıklılığının artırılmasına yardımcı olabilir. Bu çalışma, Doğu Avrupa ülkelerinde Covid-19 salgınının mali göstergeler üzerindeki etkilerini yorumlamıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, salgın sonrası dönemde artan kamu harcamalarının sosyal eşitsizlik üzerindeki etkileri araştırılabilir. Bu tür çalışmalar, mali politikaların toplumsal eşitsizliklere nasıl etki edebileceğini anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aktekin, M. (2021). Covid-19 Pandemisi-Polonya. *Toplum ve Hekim*. 36(5). 323- 332.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2023, Mayıs 31). *Covid-19 Bulgaristan*. <https://www.deik.org.tr/raporlar-covid-19-bulgaristan>
- Eurostat. (2023a, Mayıs 29). *Total General Government Revenue*.
<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TEC00021/default/table?lang=en>
- (2023b, Mayıs 29). *Total General Government Expenditure*.
<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TEC00023/default/table?lang=en>
- (2023c, Nisan 27). *General Government Net Lending/Net Borrowing*.
https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10DD_EDPT1__custom_6006747/default/table?lang=en
- (2023d, Mayıs 29). *General Government Interest Payable*.
https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10DD_EDPT1__custom_6371149/default/table?lang=en
- EY Türkiye. (2023, Haziran 9). *Hükümetlerin Büyük Sınavı: 19 Ülkede Covid-19 Destek Paketleri*.
https://www.ey.com/tr_tr/covid-19/yayinlar-ve-raporlar/19-ulkede-covid-19-destek-paketleri
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2023, Ağustos 12). *AB Ülkelerinde Ekonomik Destek Paketleri Neleri İçeriyor?*.
https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=3631&id=3774

- Mersin Ticaret ve Sanayi Odası. (2023, Haziran 21). *Macaristan’da Covid-19 Salgını Nedeniyle Alınan Önlemler*. <https://www.mtso.org.tr/tr/a/macaristan-da-covid-19-salgini-nedeniyle-alinan-onlemler>
- UN. (2022, Eylül 5). *Geographic Regions*. <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>

TÜRKİYE’DE 1980’Lİ YILLARDA BÜTÇE POLİTİKASI

Yaprak KARADAĞ DUYMAZLAR¹

1. GİRİŞ

1980’ler, Türkiye’nin ekonomik yapısında ve maliye politikalarında keskin değişimlerin yaşandığı bir dönemi temsil etmektedir. 1970’lerdeki yerel ekonomik sorunların birikimi, küresel düzeydeki ekonomik gelişmelerin de etkisiyle Türkiye’yi yeni politikalar uygulamaya itmiştir. Bu dönemde, ekonomide devletin ağırlığının azaltılması, özel sektörün teşvik edilmesi ve bütçe disiplininin sağlanması öncelikli hedefler haline gelmiştir. Özellikle kamu maliyesindeki dengelerin sağlanması ve dışa açılma politikalarının etkisiyle bütçe politikalarında önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. 1980’li yılların bütçe politikaları, hem iç ekonomik gereklilikler hem de dış ekonomik koşullar tarafından şekillendirilmiştir.

Bu bölümde, 1980’li yıllardaki Türkiye’nin bütçe politikaları; kamu harcamaları, kamu gelirleri ve devlet borçları üzerinden detaylandırılacaktır. Çalışmada ilk olarak 1970’li yıllarda Türkiye ekonomisinin yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı sorunları ele alınacak, ardından 24 Ocak 1980 kararları çerçevesinde Türkiye’nin neo-liberal iktisadi dönüşümü ve piyasa ekonomisine geçiş politikaları sunulacaktır. Diğer başlıklar sırasıyla 1980’li yıllarda kamu harcamaları politikasının değerlendirilmesine, vergi sisteminde yapılan reformlar ve fon sisteminin kamu gelirlerine etkilerine, devlet borçlanma

¹ Araş. Gör. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, yaprak.karadag.duymazlar@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1127-3181

stratejilerine odaklanacaktır. Son başlıkta ise ilgili dönemdeki neo-liberal iktisadi dönüşümün bütçe politikalarını nasıl ve hangi yönde şekillendirdiğine dair bir değerlendirme yapılacaktır.

2. 1970'Lİ YILLARDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiye’de 1970’ler, siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların yoğun şekilde yaşandığı ve bu sorunların hem 24 Ocak kararlarının alınmasına hem de 12 Eylül askeri darbesine zemin hazırladığı bir dönemdir. Türkiye ekonomisindeki gelişmelere baktığımızda, 1950’lerden beri uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikasının 70’li yıllarda önemli yapısal sorunlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu dönemde iç talebin canlı tutulması için reel ücretlerde artışlar yapılmış ve üreticilere yönelik çeşitli destekleme alımları gerçekleştirilmiştir. Ancak bu politikalar, ekonomi üzerinde uzun vadeli baskılar yaratmış ve kaynak dağılımında verimsizliklere neden olmuştur (Dağdemir ve Küçükkalay, 1999: 127-129).

İzlenen sanayileşme politikası bağlamında, 1970’lerin sonuna doğru KİT’lerin görev zararları önemli bir sorun haline gelmiştir. KİT’ler zamanla siyasi yozlaşmaya maruz kalmış, popülist uygulamalar sonucunda yanlış istihdam politikaları izlenmiş, gelişen teknolojiye ayak uydurulamamış ve KİT ürünleri maliyetin altında fiyatlandırılmıştır. Ayrıca, yatırım sorunları KİT’lerin finansman açıklarının büyümesine neden olmuştur (Sakal, 2003:112-115). Artan sendikacılık faaliyetleri sonucunda iş bırakmaların çoğalması ve terör nedeniyle artan kamu harcamaları da 1970’ler Türkiye’sinde bozulan ekonomik göstergelerin yurt içi kaynaklı nedenleri arasındadır.

Yurtiçinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra uluslararası arenada ortaya çıkan sorunlar, Türkiye ekonomisinin günden güne kötüleşmesine neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerin altın standardı karşılığı para basımını terk etmeleri ve İsrail-Arap

savaşları nedeniyle petrol ihraç eden ülkelerin uyguladığı ambargo sonucunda, 1972 yılında 3 dolar olan petrolün varil fiyatı, 1974 yılı sonunda 12 dolara yükselmiştir. Petroldeki bu artış, dolar ve diğer rezerv paraların değer kaybetmesine yol açmıştır (Eğilmez, 2013: 62-64). Dünya genelinde yaşanan petrol krizinin yanı sıra, 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı ve ardından uygulanan ambargo, Türkiye'deki döviz ihtiyacının hızla artmasına neden olmuştur.

1974 petrol krizinin Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerinde yarattığı olumsuz etki, ilk olarak yurtdışından gelen işçi dövizleri ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Ancak rezervlerin yetersiz kalması sonucunda borçların finansmanı için uluslararası mali kuruluşlara başvurulmuştur. Bu kuruluşların yardımları kesmesi üzerine, finansman ihtiyacı için özel sermaye piyasalarında kaynak arayışına girilmiştir. Buradan alınan borçların geri ödenmesi, 1977 yılında Türkiye'yi cumhuriyet tarihinin en büyük dış ödemeler kriziyle karşı karşıya bırakmıştır (Karabıçak, 2000: 54-55). Yaşanan bu derin ekonomik kriz, dünyadaki eğilimlere paralel olarak Türkiye ekonomisinde yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır.

3. 24 OCAK 1980 KARARLARI

Özünde IMF'nin geliştirmekte olan ülkelere yönelik ekonomik istikrar programını içeren 24 Ocak kararları, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanmıştır. Bu program, Türkiye'nin dışa açılmasını amaçlayan bir dizi kararı kapsamaktadır. Kararlarda; Türk Lirası'nın devalüasyonu, milli kambiyo rejiminden serbest kur rejimine geçiş, ithalat kotalarının kaldırılması, kamu yatırımlarının azaltılması, KİT'lerin özelleştirilmesi ve ücret artışlarının sınırlandırılması gibi temel başlıklar yer almaktadır. Bu kararlar, dönemin neo-liberal

politikalarının bir yansıması olarak, ABD'deki Reaganomics ve İngiltere'deki Thatcherism gibi küresel yeni düzenle uyumlu bir niteliğe sahiptir (Öztürk, 2008: 16-17).

24 Ocak kararları, serbest piyasa ve özel sektöre dayalı bir ekonomik yapıyı geliştirmeyi ve devletin piyasalara müdahalesini asgariye indirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, faiz oranlarının serbestleştirilmesi ve enflasyonun kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Ayrıca, döviz piyasasının ve döviz fiyatlarının serbest bir şekilde oluşması sağlanacaktır. İhracat ve ithalat rejimlerinde de serbestleşme öngörülmekte, yabancı sermaye girişlerinin artırılması teşvik edilmektedir. Son olarak, ücretler ve sendikal faaliyetler konusunda yeni düzenlemelerin yapılması da bu kararların bir parçasıdır (Yıldırım, 2006: 12).

24 Ocak kararları neticesinde Türkiye ekonomisi neo-liberalizmle tanışmış, ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemiş ve özel sektör girişimciliği güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Bu değişimler maliye politikasına da yansımış ve bütçenin kompozisyonu değişmiştir.

4. 1980'Lİ YILLARDA KAMU HARCAMALARI POLİTİKASI

Türkiye'de, 1980 yılından itibaren benimsenen ihracata dayalı büyüme modeli ve neo-liberal iktisadi politikalar ekseninde, kamu harcamalarının kesintiye uğratılması dolayısıyla kamu kesimi büyüklüğünün küçültülmesi ve özel kesimin teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Aynı dönemde altyapı harcamaları, ekonomik büyümeyi desteklemek ve rekabetçiliği artırmak amacıyla önem kazanmıştır. Bu doğrultuda, özel sektör yatırımlarını çekmek için altyapının iyileştirilmesi, kamu-özel iş birliği projeleriyle desteklenmiştir.

Tablo 1. Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Harcamalarının GSMH İçindeki Payı

Yıllar	Cari Harcamalar			Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları							
	Personel	Diğer Cari	Toplam		Faiz Ödemeleri	İç Borç Faiz Ödemeleri	Dış Borç Faiz Ödemeleri	KİT Transferleri	Vergi İadeleri	Sosyal Güvenlik	Diğer Transferler	Toplam
1980	6,44	2,89	9,33	3,50	0,59	0,42	0,17	3,82	0,10	0,84	2,15	7,50
1981	4,96	2,99	7,95	3,82	0,94	0,51	0,43	2,39	0,40	0,70	2,70	7,12
1982	4,17	2,62	6,79	3,14	0,82	0,32	0,50	2,12	0,00	0,64	1,59	5,17
1983	4,81	2,86	7,67	3,39	1,52	0,57	0,94	2,19	1,34	0,82	1,82	7,69
1984	4,04	2,68	6,72	3,12	1,99	0,80	1,19	1,27	1,72	0,56	1,69	7,23
1985	3,61	2,32	5,93	2,91	1,91	0,80	1,21	0,51	2,05	0,59	1,12	6,19
1986	3,60	2,37	5,96	3,17	2,60	1,27	1,33	0,27	2,18	0,56	1,21	6,82
1987	4,41	2,06	6,47	2,64	3,02	1,68	1,34	0,64	2,20	0,56	1,39	7,82
1988	4,24	1,85	6,09	2,10	3,85	2,45	1,41	0,78	1,63	0,58	1,22	8,07
1989	5,96	1,77	7,73	1,68	3,59	2,22	1,36	0,53	1,25	0,61	1,14	7,11

Kaynak: İyidiker, 2002: 77

Tablo 1’de ekonomik sınıflandırma sistemine göre konsolide büyük harcamalarının milli gelir içerisindeki payına ilişkin veriler yer almaktadır. İlk olarak cari harcamaların gelişimine baktığımızda, GSMH içindeki en önemli kalem olarak personel harcamaları öne çıkmaktadır. 1982-1987 yılları arasında, enflasyon oranlarının düşük seyretmesi ve ücretlerin reel olarak gerilemesi nedeniyle bu dönemde belirgin bir artış yaşanmamıştır. Ancak 1987’den itibaren konut edindirme yardımlarının devreye girmesi, 1988’de tasarruf teşvik uygulamalarının başlatılması ve 1989’da yapılan personel reformu ile birlikte personel maaşlarına %120’leri aşan enflasyonun üzerinde zamlar yapılmıştır (Oskay, 2004: 236-237). Bu gelişmeler sonucunda, personel harcamalarının GSMH içindeki payı yeniden artmıştır.

Yatırım harcamalarının toplam harcamalar içindeki oranlarına baktığımızda, 1986 yılından itibaren belirgin bir düşüş gözlemlenmiştir. 1984 yılından itibaren yatırımların bütçe dışı fonlarla finanse edilmesi ve bu fonların altyapı harcamalarında kullanılması, yatırım harcamalarının milli gelir içerisindeki payının azalmasına neden olmuştur. Özellikle 1984 yılında toplu

konut ve yatırım ortaklığı fonunun harcamaları, yatırım bütçesi niteliği taşımaktadır (Sakal, 2003: 93).

1984 yılından itibaren, bütçe açığının finansmanında iç borçlanma tercih edilmiş ve artan faiz oranları, faiz ödemelerinin transfer harcamaları içindeki payını %27,3 seviyesine çıkarmıştır. Bu dönemde transfer harcamaları arasında en büyük kalem faiz ödemeleri olmuştur. Aynı zamanda, ücretli çalışanlara vergi iadesi yapılması ve 1985'te ihracatta KDV uygulamasının devreye girmesi, transfer harcamalarının bütçe içindeki oranını artırmıştır (Özen, 2003: 213-214). Dönem itibariyle genel bir değerlendirme yapıldığında, borç faiz ödemelerinde belirgin bir yükseliş kaydedilmişken, KİT'lere yapılan transferler önemli ölçüde azalmıştır.

5. 1980'Lİ YILLARDA KAMU GELİRLER POLİTİKASI

1980 sonrası Türkiye'nin kamu gelirler politikasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Küreselleşme sürecinin teorik temellerini oluşturan neo-liberal ekonomi politikalarının vergi politikalarına etkisi, sermaye üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi ve ihracatı teşvik etmek amacıyla vergi sisteminde yapılan değişikliklerle kendini göstermiştir. Bu doğrultuda, 1980 sonrası Türkiye'de dolaysız vergilerden dolayı vergilere geçiş, piyasa mekanizmasını güçlendirecek şekilde gerçekleştirilmiştir (Ağcakaya, 2003: 216; Kargı ve Özügurlu, 2007: 279-284). Özellikle dünyadaki genel eğilime uygun olarak Katma Değer Vergisi (KDV)'nin ihdas edilmesi, bu alanda atılan en önemli adımdır (İyidiker, 2002: 78). Uluslararası vergi rekabeti, bu dönemde Türkiye ekonomisi üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Yabancı sermayeye tanınan ayrıcalıklar ve faiz gelirleri üzerindeki vergi yükünün düşürülmesi, bu stratejinin bir parçası olarak benimsenmiştir. Vergi sisteminin yapılandırılması

kapsamında, teknolojik gelişmelerin vergi sistemine dâhil edilmesi önem kazanmıştır. Aynı zamanda vergi sisteminin sadeleştirilmesi ve mükellef odaklı bir sistemin hayata geçirilmesi hedeflenmiştir (Ener ve Demircan, 2007: 225).

24 Ocak 1980 kararlarıyla bağlantılı olarak Türkiye’de vergi politikası, enflasyonu azaltmak ve piyasa ekonomisinin işleyişini artırmak amacıyla önemli düzenlemelere tabi tutulmuştur. Bu düzenlemelerin temel hedeflerinden biri, tasarrufları artırmak ve bu tasarrufları yatırıma yönlendirmektir. Ayrıca, ihracatı teşvik edici bir vergi sistemi de benimsenmiştir (Nadaroğlu, 1985:483). Vergileme alanında getirilen temel yenilikler şu şekilde sıralanabilir: 1981 yılında gelir vergisi tarifesı değiştirilmiş ve en yüksek ile en düşük vergi oranları arasındaki fark %50’den %35’e indirilmiştir. 1985-1994 yılları arasında bu fark %25 olarak uygulanmıştır. 1983’te gayrimenkul kıymet artışı vergisi kaldırılmış, 1984’te ise en az geçim indirimi sona erdirilmiştir. 1981 ve 1985’te geçici vergi uygulamaları devreye sokulmuştur. 1985’te Katma Değer Vergisi (KDV) yürürlüğe girmiş ve bazı eski gider vergileri kaldırılmıştır. Kurumlar vergisi %40 olarak belirlenmiş ve ihracatı teşvik için muafiyetler artırılmıştır. 1986’da emlak vergileri mahalli idarelere devredilmiştir. Ayrıca, vergi gelirleri içindeki gelir vergisi payı azaltılarak yatırımların teşvik edilmesi hedeflenmiştir (Giray, 2014: 299-304).

Bu dönemin öne çıkan diğer özelliklerden biri, kamu gelirlerinin bütçe kapsamı dışında kullanılmasına olanak tanıyan fon sisteminin devreye alınmasıdır. Başlangıçta ani ve öngörülemez harcamaların karşılanması amacıyla oluşturulan fonlar, 1980 sonrası dönemde bu amacın ötesine geçerek gelir yaratma ve bu gelirlerin belirli harcamalara tahsis edilmesi işlevini üstlenmiştir. Böylece, harcamalar bütçe süreci ve denetim mekanizmalarının dışında gerçekleştirilmiştir (Yıldırım ve

Yıldırım, 2002: 12). Bu durum mali disiplinin zarar görmesine, hesap verilebilirlik ve şeffaflığın zayıflamasına neden olmuştur.

Tablo 2. 1980-1989 Dönemi Konsolide Bütçe Gelirlerinin Yüzdelik Dağılımı

Yıllar	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Gelirler	Özel Gelir Ve Fonlar
1980	94	5	1
1981	95	4	1
1982	91	8	1
1983	86	13	1
1984	87	10	3
1985	87	10	3
1986	90	9	1
1987	91	8	1
1988	85	7	8
1989	85	8	7

Kaynak: Yereli ve Egeli, 1993: 67'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2'de 1980-1989 yılları arasında vergi gelirleri, vergi dışı gelirler, özel gelir ve fonlar kalemlerinin konsolide bütçe gelirlerine oranı verilmiştir. Buna göre, 1980-1989 yılları arasında vergi gelirlerinin kamu gelirleri içindeki payı genellikle yüksektir. Dönemde %85-%95 arasında değişen bir oranla vergi gelirleri, kamu gelirlerinin ana kaynağıdır. 1980 yılından 1985 yılına kadar vergi gelirlerinin payında azalan bir eğilim gözlemlenirken, bu durum vergi dışı gelirlerdeki artışla dengelenmiştir. Vergi gelirlerinin kamu gelirleri içindeki payı 1985 yılı itibarıyla yeniden bir artış eğilimine girmiştir. Bu artışın, Katma Değer Vergisi'nin (KDV) yürürlüğe girmesi ve vergi alanında yapılan düzenlemelerin etkisiyle gerçekleştiği söylenebilir. Aynı yıllarda vergi dışı gelirlerde ise belirgin bir eğilim görülmemekte, istikrarlı bir artış veya azalış söz konusu olmamaktadır. 1988 ve 1989 yıllarında ise özel gelirler ve fonların bütçe içerisindeki payında dikkate değer bir artış yaşanmıştır.

6. 1980'Lİ YILLARDA DEVLET BORÇLANMA POLİTİKASI

1980'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'de bütçe açıklarının finansmanında vergi politikalarından çok borçlanma stratejilerinin ön plana çıktığı görülmektedir. 1983 yılına kadar bütçe açıkları, büyük oranda merkez bankası kaynaklarına başvurularak finanse edilmiştir. Ancak bu dönemde enflasyonist baskıların artmasıyla birlikte, 1983 sonrasında iç borçlanmaya daha fazla önem verilmiştir. Bu değişiklik, merkez bankası kaynaklarının kullanımının enflasyonu tetiklediği görüşüyle desteklenmiştir (Şen vd., 2007: 23-24).

24 Ocak Kararları sonrasında, döviz kuru ve faiz oranlarının piyasada serbestçe belirlenmesi, bütçe açıklarının merkez bankası kaynaklarıyla finanse edilmesini daha zor hale getirmiştir. Bu dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ve yerel yönetimlere mali özerklik tanınmış, bu kuruluşların yurtiçi ve yurtdışı piyasalardan borçlanmaları teşvik edilmiştir (Kesik, 2003: 2). Bununla birlikte, artan kamu açıklarının finansmanı için yurtiçi tasarruflar yetersiz kalmış ve bu durum, reel faiz oranlarının yükselmesine ve özel sektör yatırımlarının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur (Şen vd., 2007: 24).

1980'lerin sonlarına doğru Türkiye ekonomisi, bütçe açıkları, borçlanma ve faiz oranları arasında bir kısır döngüye girmiştir. Kamunun artan finansman ihtiyacı, reel faiz oranlarının artmasına neden olurken, aynı zamanda iç borçlanma vadelerinin de kısalmasına yol açmıştır. Yurtiçi tasarrufların yetersizliği nedeniyle, 1987 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yoluyla yurtdışından daha fazla sermaye çekilmesi teşvik edilmiştir (Kesik, 2003: 2).

Tablo 3. İç Borç Stokundaki Artış

Yıllar	İç Borç Stoku (Milyar TL)	Önceki Yıla Göre Artış (%)
1980	721	-
1981	991	37
1982	1.341	35
1983	3.173	137
1984	4.634	46
1985	6.724	50
1986	10.514	51
1987	17.218	64
1988	28.458	65
1989	41.934	47

Kaynak: Saraçoğlu, 2002: 58

Tablo 3'e göre 1980 yılında iç borç stoku 721 milyar TL iken, 1981'de bu rakam %37 artışla 991 milyar TL'ye yükselmiştir. Bu dönemde nispeten düşük artış oranları görülse de, borç stokunda bir yükselme eğilimi başlamıştır. 1982'de borç stoku bir önceki yıla göre %137 oranında artmıştır. Bu artış ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve 1983-1987 döneminde Türkiye'nin iç borç stokundaki yıllık artış oranları %46 ila %65 arasında değişmiştir. 1988 ve 1989 yılları, iç borç stokunun çok yüksek seviyelere ulaştığı yıllardır. 1980 yılında 721 milyar TL ile başlayan borçlanma rakamları, 1988 yılında 28.458 milyar TL ve 1989 yılında 41.493 milyar TL'ye ulaşmıştır.

Dış borçlanma da bu süreçte önemli bir kaynak haline gelmiştir. Vergi gelirlerinin azalması ve iç tasarrufların yetersizliği, dış borçlanmayı artıran faktörlerdendir. Aynı zamanda, yüksek enflasyonun gelir dağılımını bozması ve halkın tasarruf yapma güdüsünü zayıflatması, dış borçların daha fazla tercih edilmesine yol açmıştır. Rant gelirlerine yönelim ve kayıtdışı ekonomi gibi sorunlar da bu dönemde yaygınlaşmıştır. İthalatın serbest bırakılması, özellikle ara malı ithalatına bağlı olarak döviz talebini artırmış ve Türk Lirası'nın değer kaybetmesine neden olmuştur. Enflasyonun yükselmesiyle

birlikte TL cinsinden borçlar da giderek artmıştır (Dönek, 1995: 183-184).

Tablo 4. 1980-1990 Dönemi Dış Borçluluk Derecesi Göstergeleri

Yıllar	Dış Borç Stoku (Milyar \$)	Dış Borç/ GSMH	Dış Borç/ İhracat	Dış Borç Servisi/ İhracat	Kısa Vadeli D.B./ Toplam D.B.
1980	27.2	23,5	471,6	47,4	-
1981	26.1	24,7	311,6	31,9	13,0
1982	29.8	32,5	306,6	31,2	10,0
1983	32.6	35,7	321,0	38,2	12,4
1984	39.5	41,0	289,6	31,0	15,0
1985	47.2	47,5	320,1	30,7	18,8
1986	53.1	54,7	430,5	35,8	19,8
1987	56.1	59,0	394,8	32,3	18,9
1988	53.3	57,8	349,2	36,2	15,8
1989	41.8	52,0	354,4	31,9	13,7

Kaynak: Dönek, 1995: 191

1980 yılında 27.2 milyar dolar olan dış borç stoku, 1989 yılına gelindiğinde 41.8 milyar dolara çıkmıştır. 1986'da zirve yapan dış borç miktarı, Türkiye'nin dışa açılma ve ihracata dayalı büyüme politikalarının bir sonucudur. Bununla birlikte, yetersiz sermaye birikimi ve düşük tasarruf oranları, ülkenin dış borçlanmaya daha fazla bağımlı hale gelmesine yol açmıştır.

1980 yılında dış borç servisi, ihracatın %47,4'ü kadardır ve bu oran, ihracat gelirleri üzerinde büyük bir yük anlamına gelmektedir. 1980'ler boyunca inişli çıkışlı bir seyir izleyen dış borç servisi, 1989'da %31,9 seviyesine kadar düşmüştür. Bu gelişme, Türkiye'nin borç geri ödeme kapasitesinde bir iyileşme olduğunu ancak dış borç servisi yükünün halen önemli bir sorun teşkil ettiğini göstermektedir.

1981 yılından itibaren kısa vadeli dış borçların toplam dış borç içindeki payı %13 ile %19,8 arasında değişiklik sergilemektedir. 1989 yılına gelindiğinde %13,7'ye gerileyen bu oran ile borçların daha uzun vadeli hale getirilmeye çalışıldığı ifade edilebilir.

Bu dönemde borçlanma politikasında en büyük değişiklik ise 1986 yılında gerçekleşmiştir. Borç yönetimi, Maliye Bakanlığı'ndan ayrılarak bağımsız bir yapı olan Hazine'ye devredilmiştir. 1986 öncesinde borçlanma politikası, Maliye Bakanlığı bünyesinde yer alan Hazine ve Milletlerarası İktisadi İşbirliği Genel Müdürlüğü tarafından, 1050 sayılı Kanun ve her yıl çıkarılan Bütçe Kanunları doğrultusunda yürütülmekteydi. Ancak, 1986'da çıkarılan 3274 sayılı Kanun ile Hazine Müsteşarlığı kurulmuş ve devletin nakit ile borç yönetimi Maliye Bakanlığı'ndan alınıp bu Müsteşarlığa devredilmiştir (Derdioyok, 2002:307-309). Bu değişim borçlanma süreçlerinin daha merkezi, uzmanlaşmış ve bağımsız bir yapı tarafından yürütülmesine imkân sağlamıştır.

7. DEĞERLENDİRME

1970'ler Türkiye açısından, hem iç hem de uluslararası düzeyde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik krizlerin damgasını vurduğu zor bir dönem olmuştur. Bu dönemin sonunda 24 Ocak 1980 kararlarıyla Türkiye, neo-liberal politikalar doğrultusunda serbest piyasa ekonomisine yönelmiş; özelleştirme, ihracata dayalı büyüme ve yabancı sermaye girişini artırma hedeflerini benimsemiştir. Bu reformlar, ekonomide devletin rolünün küçültülmesini ve özel sektörün güçlenmesi için adımlar atılmasını zorunlu kılmıştır.

1980'li yıllarda Türkiye'nin kamu harcama politikaları, bütçe açıklarını kontrol altına almak amacıyla yeniden şekillendirilmiştir. Personel harcamalarında yapılan reformlar ve

sosyal teşvikler, dönem içinde önemli değişiklikler yaratırken, yatırım harcamalarında bütçe dışı fonların kullanılması belirgin hale gelmiştir. Aynı dönemde, iç borçlanmanın artmasıyla faiz ödemeleri kamu harcamalarında daha büyük bir pay almış, bu da transfer harcamalarını artırmıştır. Genel olarak, kamu harcama politikaları, bütçe açığına çözüm ararken harcamaların dağılımını ve önceliklerini değiştirmiştir.

İlgili dönemde vergi sistemi ise dolaysız vergilerden dolaylı vergilere geçiş ekseninde tasarlanmış, Katma Değer Vergisi (KDV) yürürlüğe konulmuştur. Bu değişiklikler, sermaye üzerindeki vergi yükünü hafifletmek ve ihracatı teşvik etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Aynı dönemde, fon sisteminin bütçe dışı gelir yaratma aracı olarak kullanılması, kamu gelirlerinin bütçe kapsamı dışında harcanmasına olanak sağlamış; bu durum da mali disiplin ve şeffaflık açısından olumsuz etkiler doğurmuştur.

1980'li yıllarda Türkiye, bütçe açıklarını finanse etmede borçlanmayı giderek daha fazla ön plana çıkarmıştır. 1983 yılına kadar bütçe açıkları büyük ölçüde merkez bankası kaynaklarından karşılanırken, bu dönemde artan enflasyonist baskılar sonucunda iç borçlanmaya ağırlık verilmiştir. Yüksek faiz oranları ve kısa vadeli borçlanmanın yaygınlaşması, kamu maliyesi üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur. Ayrıca, dış borçlanma da önemli bir kaynak haline gelmiş ve ihracat gelirlerinin büyük bir kısmı dış borç ödemelerine ayrılmıştır. 1986'da Hazine Müsteşarlığı'nın kurulması ile borç yönetimi daha merkezi bir yapıya kavuşturulsa da, artan borçlanma ve ekonomik kırılganlık, borç stratejisinin uzun vadede sürdürülebilirliğini zorlaştırmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağcakaya, S. (2003). Ülkemizde konsolide bütçe harcamalarının gelişimi 1980-2000. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 215-226.
- Dağdemir, Ö., & Küçükkalay, A. M. (1999). Türkiye’de 1960-1980 müdahale dönemi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 1-15.
- Derdiyok, T. (2002). 1980 sonrası borçlanma politikaları. XVI. *Türkiye Maliye Sempozyumu, 29-31 Mayıs 2001*, Emek Matbaacılık, Manisa.
- Dönek, E. (1995). Türkiye’nin dış borç sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(1), 1-20.
- Eğilmez, M. (2013). *Küresel finans krizi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ener, M., & Demircan, E. S. (2007). Müdahaleci devlet anlayışının erozyonu: İktisat ve maliye politikalarında değişim - Türkiye örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), 205-234.
- Giray, F. (2014). *Maliye tarihi*. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- İyidiker, H. (2002). Küreselleşme sürecinin ekonomi üzerindeki etkileri ve kamu harcamaları 1980-2000. XVI. *Türkiye Maliye Sempozyumu, 29-31 Mayıs 2001*, Emek Matbaacılık, Manisa.
- Karabıçak, M. (2000). Türkiye’de ekonomik istikrarsızlığın tarihsel gelişim süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 1-15.
- Kargı, V., & Özuğurlu, H. Y. (2007). Türkiye’de küreselleşmenin vergi politikaları üzerine etkileri: 1980-2005 dönemi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 1-15.

- Kesik, A. (2003). Bütçe yönetimi ile borç yönetiminin ayrılmasının konsolide bütçeye yansımaları. *XVIII. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Girne-KKTC.
- Nadaroğlu, H. (1985). *Kamu maliyesi teorisi* (6. baskı). İstanbul: Sermet Matbaası.
- Oskay, C. S. (2004). 1980-2003 döneminde Türkiye’de konsolide bütçe açıkları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1-2), 233-250.
- Özen, A. (2003). Türkiye’de transfer harcamalarının gelişimi ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 1-15.
- Öztürk, Ş. (2008). 24 Ocak kararları, neoliberal politikalar ve Türkiye tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 1-20.
- Sakal, M. (2003). *Türkiye’de mali disiplin sorunu: Kamu açıkları ve borçlarının sürdürülebilirliği*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Saraçoğlu, F. (2002). 1980-2001 yılları arasında Türkiye’de iç borçların yapısal gelişimi ve değişimi. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 13(1), 1-20.
- Şen, H., Kar, M., & Yardımcıoğlu, M. (2007). Türkiye’de iç borçların gelişimi ve yönetimi. *Türkiye Ekonomisi: Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yereli, A. B., & Egeli, H. (1993). Türk bütçe sisteminde konsolide bütçe gelirlerindeki gelişmelerin ekonomik açıdan değerlendirilmesi. *Maliye Yazıları*, (41), 64-81.
- Yıldırım, E., & Yıldırım, R. (2002). 1980 sonrası uygulanan maliye politikaları ve Türkiye ekonomisine etkileri. *XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu*, 29-31 Mayıs 2001, Emek Matbaacılık, Manisa.

Yıldırım, S. (2006). Türkiye’de 24 Ocak 1980 öncesi ve sonrası sanayileşme ve ekonomik büyümeye etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-15.

VERGİ UYUŞMAZLIKLARININ ALTERNATİF ÇÖZÜM YOLLARI BAKIMINDAN BAZI ÜLKE UYGULAMALARI VE TÜRKİYE

Hamdi Furkan GÜNAY¹

1. GİRİŞ

Çeşitli nedenlerle ortaya çıkan vergi uyuşmazlıkların etkili yöntemlerle çözüme kavuşturulması vergilemenin iki tarafının da lehine olmaktadır. Öyle ki; uyuşmazlıkların kısa sürede ortadan kaldırılamaması devletin ihtiyaç duyduğu kamu gelirine erişiminin gecikmesine ek olarak hem mükellef hem de idare açısından emek, zaman kaybına ve maddi maliyetlere neden olmakta ve idare ile mükellef ilişkilerinin olumsuz etkilenmesi sonucunu da doğurabilecektir. Bu gerçekten hareketle devletler; adli nitelikteki çözüm yollarının yanı sıra vergi uyuşmazlıklarının kısa sürede çözümünü mümkün kılan idari çözüm yöntemleri de uygulamaktadır. Ayrıca her ülkenin sıklıkla yüzleştiği bir durum olarak vergi uyuşmazlıklarına başvurularda yığılmalar yaşanabilmesinden hareketle son dönemde uyuşmazlıkların çözümünde idari veya adli bir çözüm yolu olarak nitelemenin pek mümkün olmadığı kendine özgü özellikler barındıran alternatif çözüm yöntemlerinin de birçok ülkede uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Alternatif çözüm yolları (ADR); günümüzde vergi uyuşmazlıklarının çözümü yönünden yaygınlaşmaya devam etmektedir. Bu kapsamda arabuluculuk, tahkim, müzakere gibi çözüm yolları öne çıkmaktadır. Esasında bu yollar özel hukuk

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, hamdifurkangunay@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0690-4903.

alanında daha yaygın olmakla birlikte bu yöntemlerin uyuşmazlıkların çözümündeki başarısı ve dünya üzerindeki eğilimler son yıllarda bu yolların vergi uyuşmazlıklarının çözümü bakımından Türkiye’de de uygulanabilirliği konusundaki tartışmaları artırmıştır.

Bu çalışmanın amacı vergi uyuşmazlıklarının çözümü yönünden alternatif ADR’lerin son dönemdeki gelişmeler ve ülke uygulamaları ışığında değerlendirilmesidir. Bu doğrultuda çalışma üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda alternatif çözüm yolları ele alınmış ve öne çıkan bazı yöntemler açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise dünyada seçilmiş bazı ülkelerin vergi uyuşmazlıklarının çözümü bakımından ADR uygulamalarına yer verilmiştir. Araştırmanın son kısmında ise Türkiye’deki mevcut durum değerlendirilmiş ve sonuç kısmında bir takım değerlendirme ve öneriler sunulmuştur.

2. UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE ALTERNATİF YÖNTEMLER

ADR; tarafsız bir üçüncü kişinin uyuşmazlığın ortadan kaldırılması konusunda yardımcı olduğu ve uyuşmazlığın çözümlenmesine katkıda bulunduğu mahkemelerde yürütülen dava yolunun yanında işleyen ve seçimlik niteliğe sahip uyuşmazlık çözüm yolları olarak ifade edilebilir (Özbay, 2006: 460). Tanımdan hareketle ADR’in dikkat çeken üç unsuru bulunmaktadır. Birincisi; uyuşmazlığın çözüm sürecinde bağımsız ve tarafsız konumda bulunan üçüncü bir kişinin müdahalesidir. İkincisi ADR seçimlik nitelikte bir dizi çözüm metotlarını kapsamaktadır ve dolayısıyla tarafların bu yöntemlere yönelmesi gönüllülüğe dayanmaktadır. Son olarak ADR kapsamında anlaşılması tarafları açısından bağlayıcı sonuçlar yaratabilmekle birlikte anlaşılabilmesi halinde taraflar öngörülen süreler içinde idari veya adli çözüm yöntemlerine başvurabilirler.

Değişiklik göstermekle beraber uyuşmazlıkların çözümü bakımından en çok kullanılan metotlar arasında müzakere, arabuluculuk ve tahkim bulunmaktadır.

2.1. Müzakere

Müzakere; uyuşmazlığın taraflarının üçüncü bir kişinin herhangi bir yardımı ya da desteğini görmeksizin, bir araya gelip görüştükleri, karşılıklı fikir alışverişinde bulunmak ve birbirlerini tartmak suretiyle anlaşmaya varmalarını hedefleyen uyuşmazlık çözüm metodudur (Tanrıver, 2006: 160). Bu yöntemde taraflar bir araya gelmekte ve uyuşmazlığın kısa sürede çözülmesi için karşılıklı anlaşmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan tarafların sağlıklı iletişimi, uzlaşma istekleri müzakere yönteminin başarısı açısından oldukça önemlidir (Hepaksaz ve Avcı, 2018: 763). Müzakere prosedürel yönler barındırmayan yapısıyla ADR yöntemleri içinde en basiti ve en az resmi olanıdır. Ayrıca üçüncü kişinin katılımını gerektirmemektedir. Çoğu zaman bir üçüncü taraf bulunmamakta ancak kimi durumlarda sadece rehberlik edecek bir taraf sürece dahil olabilmektedir (Ferhatoğlu ve Poyraz Ferhatoğlu, 2010: 154-155). Müzakere neticesinde taraflar anlaşma sağlasalar dahi yargı yoluna gidebilmektedir. Ek olarak, anlaşmaya varılması halinde taraflardan biri diğer tarafın anlaşma hükümlerine uymaması gerekçesiyle de dava açabilir (Konuralp, 2011: 25). Bu uygulamanın arabuluculuktan temel farkı üçüncü kişinin katılımının zorunlu olmamasıdır. Bu yönüyle üçüncü kişinin varlığına ihtiyaç duyulmayan basit nitelikteki uyuşmazlıklar için müzakerenin faydalı olabileceği söylenebilir.

2.2. Arabuluculuk

ADR yöntemleri içinde en yaygın şekilde kullanılan uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden biridir. Bu müessese; yargıç veya hakem niteliğine sahip olmayan, karar verme yetkisine dayanarak hareket etmeyen ve taraflara yalnızca uyuşmazlığı çözebilmek adına muhtemel anlaşma koşulları önerebilecek

üçüncü kişinin rol aldığı çözüm yöntemi olarak ifade edilebilir (Woodman, 1991: 12). Arabulucunun temel rolü; tarafların çıkarları arasında uzlaşa yakalanmasını sağlamak amacıyla taraflar için tatmin edici vaatlere dayalı fikir alışverişi sunmaktır. Böylece karşılıklı uzlaşının yakalanması hedeflenmektedir (Zusman, 1996: 24). Arabuluculuğun temel ilkeleri arasında yer alan gizlilik ilkesi; uyuşmazlığa dair her türlü bilgi ve belgenin ortaya koyulması esnasında, tarafların bundan zarar görmemesini ve aralarındaki ilişkiye hasar verilmeden gelecekte de devam etmesini sağlamaktadır (Bozdağ, 2016: 110).

Arabuluculuk kazan/kazan temelli olması, yargısal yola göre daha düşük maliyetli, daha hızlı çözüm sunması ve böylece vergi gelirinin hazineye erken intikalini sağlaması gibi açılardan vergi uyuşmazlıkları yönünden de uygulanabilir niteliktedir (Yüce ve Keleş, 2022: 43). Öte yandan mükellefler arabuluculuğun bağlayıcı nitelikte sonuçlar yaratmadığını ve her durum için uygun olmadığını farkında olmalıdırlar. Özellikle esasa dair incelemelerde ve duruşmanın gecikebileceği durumlar için bu müessese tavsiye edilmemektedir. İtiraz sonrası durum için arabuluculuk, özellikle itiraz aşamasındaki görüşmelerde çözümsüz kalan yasal ve somut unsurlara dayanan durumlar, tahsile dair anlaşmazlıklar, diğer tarafın katılımı olmaksızın tutarlı sonucun sağlanamayacağı durumlar ve idari çözüm sürecinde mükellefin iyi niyetli davranmadığı durumlar için uygun sayılabilir (Biniş, 2013: 19-20).

2.3. Tahkim

Tahkim yasanın münhasıran mahkemeleri görevli kılmadığı hususlarda taraflar arasında yaşanan veya ilerde yaşanması mümkün olan uyuşmazlıkların, bir sözleşme veya kanun hükmü uyarınca yargıya başvurulmaksızın; taraflarca, mahkemece, bunların yetkilendirdiği bir kurumca veya kanun tarafından doğrudan seçilmiş tarafsız üçüncü kişiler vasıtasıyla

özmlenmesi olarak ifade edilmektedir (Konuralp, 2011: 128). Bu müessesede nc kişi diğerk yöntemlerden farklı olarak tavsiyenin ötesinde uyuşmazlığı karara bağlamaktadır. Bu yönüyle de devlet yargılamasına benzemekle birlikte hüküm verecek nc kişi veya kişilerin uyuşmazlığın taraflarınca belirlenmesine olanak tanınmasıyla ondan ayrılmaktadır.

Sonuçları yönünden tahkimi bağlayıcı ve bağlayıcı olmayan tahkim olarak sınıflandırmak mümkündür. Bağlayıcı tahkimde; hüküm veren nc kişinin aldığı karar uyuşmazlığın tarafları açısından bağlayıcı olurken; bağlayıcı olmayan tahkimde ise taraflar tahkim süreci sonunda ulaşılan kararı kabul etmek zorunda olmamakta, istenmesi halinde farklı bir çözüm yoluna yönelebilmektedirler. Tarafsız konumdaki nc bir kişinin objektif karar verme imkanına sahip olması, esnek bir yapı içinde kararların daha hızlı alınabilmesi, daha az masraflı ve barışl bir niteliğe sahip olması nedeniyle vergi uyuşmazlıklarının çözümü bakımından da elverişli sayılabilecek bir yöntemdir. Özellikle uluslararası vergi uyuşmazlıklarının çözümü amacıyla dünya ülkeleri tarafından sıklıkla tercih edilmektedir.

2.4.Diğerk Yöntemler

Bahsedilen ADR usullerinin yanı sıra kamu denetçiliği, erken tarafsız n değerlendirme, vakıaların tespiti, kısa duruşma gibi metotlar da çeşitli ülkelerde çeşitli türden uyuşmazlıklar için uygulama alanı bulmaktadır.

Köklü bir uygulama olan ombudsmanlık (kamu denetçiliği) kısaca; idarenin eylem ve işlemlerini denetleyen ancak bağlayıcı kararlar alamayan bağımsız bir devlet organı olarak ifade edilmektedir (Erhürman, 2000: 160). Genel olarak kamu idarelerinin gerçekleştirdikleri işlemleri meclis adına denetleyen bağımsız ve tarafsız bir kurum olan ombudsmanlık; bir yönüyle idarenin işleyişini denetleyen bir yapıyken diğerk yönüyle de gerçek ve tüzel kişiler açısından bir tür alternatif hak

arama yolu özelliğine sahiptir (Aykın, 2016). Kuruma başvurunun ücretsiz ve kolay oluşu, sürecin hızlı ilerlemesi gibi nedenlerle vergi uyuşmazlıklarının çözümünde bu kuruma olan başvuruların artması beklenirken; mükellefler de yargısal yolun uzun ve yıpratıcı etkisinden kurtulmuş olmaktadır. Bu yönüyle kurum geleneksel yargı denetiminin bir tamamlayıcısı niteliğindedir (Bozdoğan, 2018: 53).

Erken tarafsız ön değerlendirme usulünde; uyuşmazlık başlangıç aşamasındayken deneyimli, tarafsız bir pozisyonda olan ve kendisine “tarafsız ön değerlendirici” denilen üçüncü kişi, uyuşmazlığın nerede ve nasıl çıktığı, nasıl ilerlediği ve gelecekte hangi yönde devam edeceği hususlarında taraflara bakış açısı kazandırmaktadır (Özbay, 2006: 467). Uyuşmazlığın henüz derinleşmeden çözümüne imkân veren bu müessese özellikle karmaşık nitelikte olmayan basit düzeyli uyuşmazlıklar için uygun niteliktedir. Bu usulde izlenmesi gereken zorunlu nitelikte bir şekil şartı bulunmamaktadır (Karyağdı, 2007: 956).

Vakıaların saptanması ise tarafsız ön değerlendirme usulüne benzerlik göstermekle birlikte ondan uyuşmazlığın ilk aşamasında değil, ileriki aşamasında işlerlik kazanması ve daha geniş kapsamlı araştırma içermesi yönünden farklılaşmaktadır (Tanrıver, 2006: 162). Bu yöntemde tarafsız üçüncü kişi uyuşmazlığın temelini oluşturan maddi olayları belirlemekte ve taraflara yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu noktadan hareketle tarafların güçlü ve eksik yönlerinin yer aldığı bir rapor hazırlanmakta ve taraflar anlaşırsa uyuşmazlığın sonlandırılması sağlanmaktadır (Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 126-127).

Bir diğer ADR usulü olan kısa yargılama; tarafsız üçüncü kişilerden ve her iki tarafın bir veya daha fazla yöneticisinden oluşan bir kurulun, uyuşmazlığı çözümlemek ya da bir çözüm önerisi getirmek üzere gizlilik içinde yürüttüğü, bağlayıcı olmayan bir yöntemdir (Özbay, 2006: 470). Mahkemelerce

yürütülen yargılamaya benzerlik göstermekle birlikte içerdiği şekil şartları yönünden daha basittir. Taraf sayısının fazla olduğu, uyuşmazlığın karmaşık nitelikte sayılabileceği ve büyük tutarlı uyuşmazlıklarda tercih edilen bir usuldür (Biniş, 2013: 22).

3. VERGİSEL UYUŞMAZLIKLAR YÖNÜNDEN BAZI ÜLKELERDE ADR UYGULAMALARI

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) vergi uyuşmazlıklarının çözümü bakımından ADR yöntemlerinin yaygın olduğu ülkelerin başında gelmektedir. Öyle ki ülkede tahkim ve arabuluculuk vergi mahkemelerinin iş yükünü önemli ölçüde azaltması bakımından özel öneme sahiptir. Tahkim; uzlaşma görüşmelerinin başarısız olması durumunda belirli olgusal konular için taraflarca talep edilmesi halinde kullanılabilen bir seçenektir (IRS, 2006: 2). Böylece yargılama sürecine benzer şekilde, hakem konumundaki üçüncü bir kişiye uyuşmazlığın çözümü için karar yetkisi verilmektedir (Brown vd., 1996: 4). Ayrıca mükelleflerin uyuşmazlığın özelliklerine bağlı olarak arabuluculuk müessesesinden de yararlanması mümkündür. Hızlı arabuluculuk ile belirli uyuşmazlık konularında geçerli olmak üzere; eğitilmiş bir arabulucu, idarenin tahsilat temsilcisi ve mükellef bir araya gelmekte ve anlaşmazlık hususlarını tartışarak çözüme kavuşturmaya çalışmaktadır. Arabuluculuk sürecinden istenildiği zaman çekilmek mümkün olmakta ve diğer yargısal yollar için bir hak kaybı yaşanmamaktadır. Ayrıca temyizden sonra çözüme kavuşmamış sınırlı sayıdaki yasal ve olgusal sorunlar için temyiz sonrası arabuluculuk uygulaması da bulunmaktadır (IRS, 2021). ABD’de hızlı uzlaşma yöntemi de vergi uyuşmazlıkları bakımından sıklıkla yararlanılan ADR usulleri arasındadır. İnceleme veya tahsilat görevlisi işini tamamladıktan sonra çözülmemiş anlaşmazlıkların kalması halinde belirli konular için hızlı uzlaşma

talep edilebilmektedir. Böylece bağımsız bir arabulucu tarafların anlaşmaya varmasına yardımcı olmaktadır (IRS, 2024).

İngiltere vergi uyuşmazlıklarının çözümünde geniş ölçüde ADR'ye yer veren ülkelerden bir diğeridir. Öyle ki gelir idaresi vergi uyuşmazlıklarının çözümü amacıyla ADR kullanımını teşvik etmektedir. Arabuluculuk müessesesiyle, objektif ve bağımsız konumdaki arabulucu idare ile mükellef arasında uyuşmazlığın giderilmesi için müzakere ortamı sağlanmaktadır. Bu yola başvurulması halinde mükelleflerin dava açma yahut diğer yasal başvuru hakları konusunda bir kayıp söz konusu olmamaktadır (Kılıç ve Kaya, 2017: 50). Bir diğer yöntem olan görüşme ise gelir idaresi tarafından eğitilmiş ve akredite edilmiş bir personelin uyuşmazlığın taraflarını bir araya getirdiği ancak uyuşmazlık unsurlarına dair konularda görüş belirtmediği bir uyuşmazlık çözüm yöntemini ifade etmektedir. Ayrıca vergi uyuşmazlıklarının giderilmesinde görüşmeye benzer olmakla birlikte arabulucunun görüş sunabildiği değerlendirici arabuluculuk ve sorunun vergiyle ilgili olmadığı ancak vergisel sonuçlar içeren konularda belirli bir alanda uzman tarafsız bir üçüncü kişinin rol aldığı, bağlayıcı olmayan tarafsız değerlendirme yöntemleri de bulunmaktadır (HMRC, 2012: 5).

Anglo-Sakson hukuk anlayışını benimseyen ülkelerden biri olan Avustralya, vergi uyuşmazlıklarının çözümünde ADR'ye özel önem atfetmektedir. ADR ülkede tarafsız bir kişinin anlaşmazlık yaşayan kişilere sorunları çözmeleri veya daraltmaları için yardımcı olduğu yargısal süreç ve mahkeme kararı dışındaki tüm süreçleri kapsayan bir terim olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda arabuluculuk, erken tarafsız değerlendirme ve kurum içi kolaylaştırma (In-house facilitation) yöntemleri yer almaktadır (ATO, 2024). Tarafların talebi üzerine arabuluculuk başlatılarak, gelir idaresi personeliyle birlikte meydana gelen uyuşmazlık çözümlenmeye çalışılmaktadır. Erken tarafsız değerlendirmede ise herhangi bir taraf için bağlayıcı bir

sonuç içermeksizin, gelir idaresi yetkilisi tarafından anlaşmazlığın değerlendirilmesi gerçekleştirilmekte ve tavsiyeler sunulmaktadır (ATO, 2013). Diğer yandan kurum içi kolaylaştırma; temsil edilen veya edilmeyen bireyler ve küçük işletmeler için ücretsiz bir arabuluculuk hizmetidir. Bu doğrultuda eğitilmiş, tarafsız ve ulusal akreditasyona sahip bir gelir idaresi personeli çözüme erişmek için mükellef ve idare ile birlikte çalışmaktadır. Bu usul özellikle anlaşmazlık hususları ve her iki tarafın da geldiği nokta hususunda ortak bir anlayış yakalanması konusunda başarı sağlamıştır (ATO, 2023). Ayrıca karma nitelikte bir ADR usulü olarak uzlaştırma müessesesi; tarafların uyuşmazlık konularını belirlemesine, seçenekler geliştirmesine, alternatifleri değerlendirmesine ve bir anlaşma sağlanmasına yardımcı olan ADR uygulayıcısı yardımıyla müzakerenin gerçekleştiği bir süreci oluşturmaktadır. Diğer yöntemlerin aksine bu yöntemde uzlaştırıcı, uzman tavsiyesi verme ve anlaşma sağlanması konusunda aktiftir (ATO, 2024).

Taraflara sunduğu önemli avantajlar nedeniyle ADR; Kara Avrupası ülkelerinde de yaygınlık kazanmıştır. Bu doğrultuda vergi uyuşmazlıkları açısından ADR'yi kullanan ülkelerden biri olan Fransa'da başvuru yollarından biri aracılıktır. Aracılık belirli koşullar altında uyuşmazlığa taraf kişilerin anlaşmalarına dayalı olarak uyuşmazlığın üçüncü bir kişi eşliğinde çözümüne imkân veren bir çözüm yöntemidir. Aracılık için başvuruya dair taraflarca takip edilmesi gereken bir formalite bulunmamaktadır. Aracının vergi denetimi gerçekleştiren kişiler üzerinde hiyerarşik yetkisi söz konusu olmamakta ve devam eden vergi denetimine müdahalede bulunamamaktadır (Karataş Durmuş, 2016: 57). Arabuluculuk ise benzer şekilde tarafsız konumdaki üçüncü kişinin; uzlaşma görüşmelerinin tesis edilmesi, dava veya tahkim durumlarının olası sonuçları üzerine değerlendirme yapılması ya da taraflara çözüm için teklif sağlanması sürecini içermektedir (Stipanowich ve Fraser, 2017:

26). Reddedilen ya da kısmi olarak kabul edilen şikayetler, uzlaşma ve cezalarda indirim isteklerinin reddedilmesi, ödeme için ek zaman talebinin reddine dair kararlar arabuluculuk başvurusunun konusuna girmektedir (Karataş Durmuş, 2016: 55).

Almanya’da ADR yöntemlerinden biri olan arabuluculuğun geçmişi 1950 yılındaki Alman Medeni Usul Kanunu’na uzanmaktadır. Arabuluculuk; mahkeme dışı ve mahkeme içinde de uygulanabilmesinin yanı sıra muhakeme süreci devam ederken karar verilebilen ancak mevcut muhakeme dışında da uygulanabilen bir yöntemdir (Bayraktar, 2015: 156). Öte yandan vergi uyuşmazlıklarının çözümünde ilgili bildirimin ardından tarafların bir ay içinde başvurabileceği zorunlu nitelikte bir idari itiraz süreci uygulanmaktadır. Dolayısıyla vergisel uyuşmazlık durumunda mükelleflerin idari itiraz sürecini kullanıp kullanmaması bir alternatif değil, yargısal yola gidilmeden önce takip edilmesi gereken zorunlu bir süreçtir (Deringer, 2023). Buna göre Almanya’da uyuşmazlıkların çözümü bakımından tarafsız ve bağımsız nitelikte üçüncü bir tarafın rol aldığı etkin bir uygulamanın olmadığı belirtilebilir.

Güney Afrika’da vergi idaresinin kararından memnun olmayan vergi yükümlüsünün takip edebileceği iki seçenek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ADR’ye yönelmek diğeri ise yargı yoluna başvurmaktır. ADR vergi idaresi tarafından görevlendirilen hakemin eşliğinde tarafların haklarına zarar vermeden uzlaşma sürecini ifade etmektedir (Horak ve Kotze, 2011: 568). ADR genellikle gayri resmi bir prosedür içinde telefon veya görüntülü konferans yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bağımsız ve deneyimli bir hakem; adil ve tarafsız şekilde hareket edebilmesi adına belirlenmiş kurallara bağlı olarak süreci denetlemektedir. Ancak taraflar adına bağlayıcı kararlar alamamakta yalnızca uzlaşma şartlarını taraflar arasında tesis etmeye çalışmaktadır (Baker McKenzie, 2023). Çözüm süreci doğrultusunda hem mükellefin hem de idarenin olaylara ve

mevzuata olan yorumları karşılıklı değerlendirilerek anlaşma sağlanmaya çalışılmaktadır. Uzlaşma süreci 90 gün içinde ya da idarenin gerekli gördüğü durumlarda belirleyeceği sürede sonlandırılmaktadır (Kotze, 2014: 248).

4. TÜRKİYE'DE VERGİ UYUŞMAZLIKLARI BAKIMINDAN ADR

ADR'ye olan yönelim dünyadaki gelişmeler ışığında Türkiye'de de artırmıştır. Her uyuşmazlık konusu için geçerli olmasa da resmi prosedürün fazla olmadığı, hızlı ve maliyetsiz çözümler sunan yollar uyuşmazlığın iki tarafı açısından da bu yolları tercih edilebilir kılmaktadır. Türk kamu düzenine aykırılık oluşturmadığı sürece alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının uygulanmasına bir engel bulunmamaktadır (Bulur, 2008: 5). Bu kapsamda son dönemde somut bazı adımlar atılarak hem kamu hem de özel hukukta hak arama özgürlüğünün daha etkin ve işlevsel kılınması adına alternatif yöntemler denenmeye başlamıştır. Ceza hukuku alanına uzlaşma müessesesinin girmesi, özel hukuku ilgilendiren uyuşmazlıklar için arabuluculuk uygulamasının ve avukatlara uzlaştırma yetkisinin getirilmesi bu yöndeki gelişmelere örnek gösterilebilir (Erdem, 2012: 494). Ancak ADR'lerin vergi uyuşmazlıklarının çözümü bakımından etkin kılınmasının Türkiye'de çok fazla dikkat çekmediği görülmektedir (Biniş, 2013: 26).

Öncelikle ADR'ye vergi uyuşmazlıkları bakımından Türkiye'de daha geniş işlerlik kazandırılmasının bazı faydalar sunabileceği söylenebilir. Türkiye'de vergi uyuşmazlıklarının çözümü için adli ve idari nitelikte çeşitli çözüm yolları öngörülmüştür. Bu yollar mükellefler açısından seçimlik niteliktedir. Dolayısıyla idari çözüm yollarına gidilmeden yargı yoluna başvuru mümkün olduğu gibi, idari yolların tüketilmesinin ardından da şartlar dahilinde yargı yoluna

gidilebilecektir. Yargısal yol incelendiğinde mahkemelere intikal eden dosya sayısının fazlalığı; dosyaların birikmesi ve yargılama sürelerinin uzamasına neden olmaktadır. Öyle ki kimi Danıştay dairesinde davaların ortalama görülme süresi iki yıla yakın olabilmekte ve ilk derece mahkemesinde geçen süreyle birlikte bir davanın kesinleşmesi üç yılı geçebilmektedir (Günay, 2023: 147). Bu durum mükelleflerin yargıya olan inancının zedelenmesi ve mükelleflerin vergiye olan uyumları konusunda da olumsuz etki gösterebilecektir. Ayrıca idari çözüm yolları kapsamında yer alan idare ve mükellefin karşılıklı anlaşması üzerine kurgulanmış uzlaşma müessesesi; vergilemede adaletle aykırı yönler barındırması, komisyonların takdir boyutu, mükellef odaklı olmaması, karşılıklı güvene ve iyi iletişime dayanmaması gibi yönlerden eleştirilmektedir (Yüce ve Keleş, 2022: 54; Günay, 2023: 154). Buna göre idari çözüm yollarına alternatif olarak işlerlik kazandırılabilir ADR; daha hızlı, düşük maliyetle, daha az prosedür içeren ve barışçıl bir eksenle çözüme ulaşılması, vergiye gönüllü uyumun iyileştirilmesi, vergi gelirinin hızlı hazineye intikalinin sağlanması ve yargının yükünün hafifletilmesi yönlerinden fayda sağlayabilecektir.

Öte yandan Türkiye’de 2013 yılında uygulanmaya başlayan ombudsmanlık (kamu denetçiliği) kurumu; uyuşmazlıklara yönelik hızlı bir çözüm sunması bakımından tercih edilebilir bir alternatif oluşturmaktadır. Konusunu idari eylem ve işlemlerin oluşturduğu kamu denetçiliği müessesesiyle haklarında haksız, yasalara veya hukuka aykırı işlem gerçekleştiğini düşünen gerçek ve tüzel kişiler Kamu Denetçiliği Kurumuna başvuru yapabilmektedir. Vergilendirmeye dair işlemler de idari işlem sayıldığından bu kurum vergi uyuşmazlıkları açısından da mükelleflerce tercih edilebilir bir çözüm yolu niteliğindedir. Türkiye’de bu kurum vergi uyuşmazlıklarının çözümünün yanı sıra vergi idaresi işlemlerinin denetlenmesi, mükellef haklarının korunması, mükelleflere

danışmanlık hizmetlerinin sunulması, vergi sorunlarıyla ilgili görüş bildirmek ve vergi sistemini geliştirmek gibi önemli fonksiyonlara hizmet etmektedir (Bayer, 2018: 125-129). Kurum taraflara kesin ve bağlayıcı olmayan tavsiye niteliğinde kararlar sunmakla birlikte kurumun kararının idareye tebliğinden itibaren otuz gün içinde idarenin karara uyup uymayacağını bildirmesi gerekmektedir. Söz konusu sürede herhangi işlem veya eylem tesis edilmez ise durmuş olan dava açma süresi içinde dava açılabilir. Öte yandan kurumun tavsiyelerine uyum gösterilme düzeyinin düşük olması, başvuru için idari çözüm yollarının tüketilmiş olması gerekliliği, kurumun tarafsızlığı ve kurumda görevli denetçilerin teknik bilgiler barındıran vergileme alanında ne denli etkin olabileceği gibi hususlar yönünden eleştiriler söz konusudur (Müftüoğlu Hoş, 2014: 313; Gümüşkaya, 2016: 303; Aykın, 2016).

Çeşitli gelişmiş ülkelerde vergi uyuşmazlıklarının çözümü yönünden uygulama örneğine rastladığımız arabuluculuk da Türkiye açısından vergi uyuşmazlıklarının çözümünde etkili bir müessese olabilir. Öyle ki; mükellef ile idare arasında vergileme dolayısıyla ortaya çıkan uyuşmazlığın vergi kanunları konusunda uzman, bağımsız ve objektif konumdaki bir üçüncü kişi tarafından ele alınması ve taraflara farklı bir bakış açısı sunulmasıyla uyuşmazlığın çözümüne katkı oluşturulabilir. Tarafları bağlayıcı bir hüküm yaratılmadan ve tarafların diğer çözüm yollarına başvuru haklarını zedelemeyen tarafların çıkarlarının tartışılarak kısmen veya tamamen anlaşabilecekleri bir diyalog ortamının tesisi iki tarafın da yararına olacaktır. Böylesi bir durumda bir anlaşmaya ulaşılamaması dahi mükellefin vergileme ve kamu otoritesine ilişkin olumlu algılarının gelişmesine hizmet edebilecektir. Öte yandan böyle bir müesseseye işlerlik kazandırılmasında üzerinde durulması gereken bazı hususlar da bulunmaktadır. Egemenlik yetkisine sahip, kanunları koyan devlet ile mükellefin eşit koşullarda ve

üçüncü bir kişi tarafından uzlaştırılmaya çalışılması vergilerin yasallığı ilkesini zedeleyebilmesi yönünden eleştiriye açıktır. Ek olarak arabuluculuğun mükellefe özel çözümler sunabilmesi kanun önünde eşitlik ilkesi açısından da tartışmalı olabilecektir. Ancak vergi uyumsuzlukları bakımından ADR'in uygulama alanı bulunduğu başarılı ülke uygulamaları yakından incelenerek; yasallık ve kanun önünde eşitlik ilkelerini zedelemeyen, mükellef odaklı bir yapının inşası mümkün olabilir. Burada temel amaç; devlet ile mükelleflerin eşit konumda olmasından ziyade mükellef haklarının korunması, uzlaşmacı tavırla kazan/kazan yaklaşımının benimsenmesi ve uyumsuzluklara kalıcı çözümler sunulması olmalıdır (Yüce ve Keleş, 2022: 56). Arabuluculuk veya diğer ADR'ler arasında söz konusu tartışmalı alanların önüne geçebilmek adına mevzuatın kapsamlı olarak ve çeşitli boyutlarıyla düzenlenmesi, tartışmaya açık belirsiz alanların bırakılmaması oldukça önemlidir.

Hangi özelliklerdeki ve hangi aşamadaki uyumsuzlukların arabuluculuğa konu olabileceğinin sınırlarının çizilmesi de üzerinde durulması gereken hususlardan biridir. Bu bağlamda belirli tutarın altındaki karmaşık nitelikte olmayan uyumsuzluklar arabuluculuğun doğasına daha uygun olabilir. Bir diğer konu ise uyumsuzluk çözüm sürecinde yer alan üçüncü kişinin konumunun ne olacağıdır. Vergi uyumsuzluklarının kendine has teknik ve hukuki bilgiler barındıran özel bir alan olduğu düşünüldüğünde uyumsuzluk çözüm sürecinde rol alan üçüncü kişinin arabuluculuk konusunda eğitim almış, yeterli mesleki ve teknik bilgilere sahip olması beklenir. Ayrıca bu kişilerin tarafsız ve bağımsız konumlarını garanti altına alacak düzenlemeler şarttır.

Vergi uyumsuzluklarının çözümünün bir parçası olabilecek ADR'ler kapsamında yer alan müesseselerden bir diğeri erken tarafsız ön değerlendirmedir. Özellikle uyumsuzlukların ilk aşamalarında uygulanabilecek erken tarafsız ön değerlendirmeye; mükellef ile vergi idaresi sahip oldukları

güçlü ve zayıf yanları görme fırsatı yakalamış olacaktır (Biniş, 2013: 27). Böylece uyuşmazlık henüz derinleşmeden tarafların anlaşmazlık konusunu daha yakından anlamaları ve eğer başarılı olursa uyuşmazlığın en kısa sürede çözümü mümkün hale gelebilecektir. Öte yandan bu yola başvurunun isteğe bağlı mı yoksa zorunlu mu tutulması gerektiği, bu yöntem için uygun olmayacak uyuşmazlıkların nasıl kapsam dışı tutulacağı ve sürecin resmi kılınıp kılınmayacağı konuları bu yöntemin vergi uyuşmazlıklarının çözümündeki uygunluğu açısından tartışmalıdır (Bozdoğan, 2018: 59). Yine yargıya gitmeden önce uygulanabilecek vakıaların saptanması usulüyle; uyuşmazlık konusu hususun kapsamlı irdelenmesi, tarafların yargı öncesi zayıf ve güçlü yönlerini görerek kazanma olasılıklarını öğrenmeleri ve de uyuşmazlık konusuna dair yeni bir bakış açısı yakalamaları mümkün olabilecektir.

5. SONUÇ

Müzakere, arabuluculuk, tahkim gibi alternatif çözüm yollarının özel hukuktaki uyuşmazlıkların çözümü konusundaki başarısı idari ve akademik çevrelerin ilgisini çekmiş, söz konusu yöntemlerin vergi uyuşmazlıklarının çözümü açısından uygulanabilirliği son dönemde daha fazla tartışılmaya başlamıştır. Söz konusu yöntemlere ilişkin dünya uygulamaları incelendiğinde özellikle Anglo-Sakson hukuk anlayışına sahip ülkelerde ADR'nin vergisel uyuşmazlıklar bakımından da yaygın şekilde kullanıldığı görülmekle birlikte Kıta Avrupası kimi ülkelerinde de bu yönde etkili çalışma ve uygulamalar bulunmaktadır. İdari ve adli çözüm yollarının yanı sıra hayata geçirilen müzakere, arabuluculuk, erken tarafsız ön değerlendirme gibi mekanizmalar; uyuşmazlığın derinleşmeden barışçıl bir diyalogla çözüme kavuşturulması, yargının ve idarenin iş yükünün azaltılması, taraflar açısından kısa sürede

düşük maliyetli çözümler sunulması gibi yönlerden faydalı görünmektedir. Karşılıklı diyalogla daha az stres ve resmiyet içeren bir yapının tesisi; uyuşmazlık hususunun ve sonuçlarının taraflarca daha iyi anlaşılmasına katkı sunabilecek; tarafların eksik ve güçlü yönlerinin tespitine ve uyuşmazlık giderilemese dahi hak kaybının doğmamasıyla mükellef ve idare ilişkisinin iyileştirilmesine imkân sağlayabilecektir.

Türkiye’de mevcut durumda ADR kapsamında nitelenebilecek tek uygulama ise kamu denetçiliği kurumudur. Vergi uyuşmazlığının giderilmesinin yanı sıra idare ile mükellef ilişkilerinin geliştirilmesi ve mükellef hakları konusunda önemli fonksiyonlara sahip uygulamaya dair önemli eleştiriler de bulunmaktadır. Kurumun vergi uyuşmazlıkları bakımından kendisinden beklenen işlevleri gerçekleştirebilmesinde özellikle kamu denetçilerinin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile özel uzmanlık gerektiren vergisel uyuşmazlıklar için vergi ombudsmanlığının kurulmasının gerekliliği üzerinde durulmalıdır. Diğer yandan arabuluculuk, erken tarafsız ön değerlendirme gibi usullerin başarılı ülke uygulamaları da dikkate alınarak Türkiye’de hayata geçirilmesi vergi uyuşmazlıklarının hızlı şekilde kısmen veya tamamen çözümü bakımından etkili olabilir.

Buna göre Türkiye’de vergi uyuşmazlıklarının çözümü bakımından kamu denetçiliği kurumunun yanı sıra ilave ADR uygulamalarının hayata geçirilmesinin faydalı olabileceği görüşündeyiz. Ancak uygulamaların uyuşmazlıkların niteliği de dikkate alınarak bağımsız ve tarafsız bir yapı içinde, karşılıklı iletişimi ve mükellef haklarını temel alan bir yapıda tasarlanması oldukça önemlidir. Bu doğrultuda söz konusu yolların idari ve yargısal çözüm yollarına başvuru hakkına zarar vermeden özellikle karmaşık ve yüksek tutarlı olmayan uyuşmazlıklarda ve bağlayıcı kararlardan ziyade çözüme yönelik öneriler sunacak şekliyle kullanılması önerilmektedir. Ayrıca ADR’nin kendisinden beklenen işlevleri yerine getirmesinde kapsam ve

sınırlarının mevzuatta iyi çizilmesi, çözüm sürecinde yer alan üçüncü kişilerin görevinin gerektirdiği donanımına sahip olmalarının da özel önemi bulunmaktadır. Bu yöntemlerin etkinliğinin artırılması ve yargının iş yükünün düşürülmesi adına bu yollara başvuru zorunlu tutulabilir. Bu noktada gelir idaresi bünyesinde ADR konusunda bilgilendirme hizmetleri sunan ve ilgili yöntemlerin uygulanması konusunda görevli bir birimin kurulması da yararlı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- ATO (2013). Practice Statement Law Administration, <https://www.ato.gov.au/law/view/document?DocID=PSR/PS20133/NAT/ATO/00001&PiT=>, (26.09.24).
- ATO (2023). What is ADR?, <https://www.ato.gov.au/individuals-and-families/your-tax-return/if-you-disagree-with-an-ato-decision/dispute-a-decision/ato-plain-english-guide-to-an-alternative-dispute-resolution>, (25.09.24).
- ATO (2024). The ATO perspective: Alternative pathways in resolving tax disputes, <https://www.ato.gov.au/media-centre/the-ato-perspective-alternative-pathways-in-resolving-tax-disputes>, (25.09.24).
- Aykın, H. (2016). “Kamu Denetçiliği Kurumuna (Ombudsmana) Başvurma Mükellefler İçin Etkili Bir Hak Arama Yolu Olabilir Mi?”, <https://vergidosyasi.com/2016/12/30/kamu-denetciligi-kurumuna-ombudsmana-basvurma-mukellefler-icin-etkili-bir-hak-arama-yolu-olabilir-mi/>, (29.09.24).
- Baker McKenzie (2023). Tax Dispute Resolution Timelines-South Africa, <https://resourcehub.bakermckenzie.com/en/resources/tax-dispute-resolution-timelines/africa/Southafrica/topics/national-procedures>, (26.09.24).
- Bayer, Ç. (2018). “Vergi Ombudsmanlığı”, *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 101-136.
- Bayraktar, M. (2015). “Alman ve Türk Hukuk Sistemlerinde Arabuluculuk Düzenlemelerine Genel Bakış”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 89(4), 151-172.
- Biniş, M. (2013). “Vergi Uyuşmazlıklarında Alternatif Çözüm Yolları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 15-30.

- Bozdağ, G. G. (2016). “Arabuluculuk ve Arabuluculuğun Ebeveynler Arasındaki Uluslararası İhtilaflarda Uygulanabilirliği”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(2), 101-136.
- Bozdoğan, K. (2018). *Uzlaşma Özelinde Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Çözüm Yollarının Türkiye ve Bazı Seçilmiş Ülkeler Açısından Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Brown, S., Cervenak, C. M. ve Fairman, D. (1996). *Alternative Dispute Resolution Practitioners Guide*. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNACB895.pdf, (25.09.24).
- Bulur, A. (2008). “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Arabuluculuk Yöntemi”. <https://www.arabulucu.com/arabuluculuk-hakkinda/alternatif-uyusmazlik-cozum-yolları-ve-arabuluculuk-yontemi>, (26.09.24).
- Deringer, F. B. (2023). *Snapshot: tax litigation in Germany*. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=dbac855e-36f1-4885-a022-d2d821116f85>, (26.09.24).
- Erdem, T. (2012). *Vergi Hukukunda Uyuşmazlıkların İdari Aşamada Çözümü ve Alternatif Çözüm Yolları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Erhürman, T. (2000). “Türkiye İçin Nasıl Bir Ombudsman Formülü?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 49(1-4), 155-180.
- Ferhatoğlu, E. ve Poyraz Ferhatoğlu, G. (2010). “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolu Olarak Vergi ve Ceza Hukukunda Uzlaş(tır)ma: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Vergi Dünyası Dergisi*, (342), Şubat: 150-163.

- Gümüşkaya, G. (2016). “Vergi Ödevlisinin Kamu Denetçiliği Kurumu’na Başvurusu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74(1), 279-304.
- Günay, H. F. (2023). *Vergi Uyuşmazlıklarından Vergi Uyumuna: Türkiye Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hepaksaz, E. ve Avcı, O. (2018). “Vergi Uyuşmazlıklarında Alternatif Çözüm Yolları (İzaha Davet Müessesesi ve Mükellef Hakları Bağlamında Değerlendirmeler)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, Geybull Ramazanoğlu Özel Sayısı, 759-772.
- HMRC (2012). Resolving Tax Disputes: Practical Guidance for HMRC Staff on the use of Alternative Dispute Resolution in Large or Complex Cases. <https://www.taxnetworks.co.uk/files/adr-HMRC%20guidance-final.pdf>, (25.09.24).
- Horak, W. ve Kotze, J. (2011). “South Africa”. in A. Bakker ve M. M. Levey (Eds.). *Transfer Pricing and Dispute Resolution*. IBFD.
- IRS (2006). Appeals Arbitration Program, <https://www.irs.gov/pub/irs-drop/rp-06-44.pdf>, (25.09.24).
- IRS (2021). Independent Office of Appeals. <https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p4167.pdf>, (25.09.24).
- IRS (2024). Fast Track, <https://www.irs.gov/appeals/fast-track>, (25.09.24).
- Karataş Durmuş, N. (2016). “Vergi Uyuşmazlıklarında Barışçıl Çözüm Yolları: Fransa Örneği”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2016/1, 47-76.
- Karyağdı, M. (2007). “Amerika Birleşik Devletleri’nde Uygulanmakta Olan Arabuluculuğun Yasal Düzenlemesi

- ve Türk Hukuku ile Mukayesesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 919-964.
- Kılıç, S. ve Kaya, M. G. (2017). “Abd, Almanya, İngiltere ve Türkiye Vergi Yargısı Sistemleri”, *Sayıştay Dergisi*, 107, 37-64.
- Konuralp, C. S. (2011). *Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları: Tahkim*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kotze, J. (2014). “South Africa”. in S. Whitehead (Ed.). *The Tax Disputes and Litigation Review* (Second Edition). Law Business Research, London.
- Müftüoğlu Hoş, Z. (2014). “Kamu Denetçiliği Kurumu ve Vergi Uyuşmazlıklarında Uygulaması”, *TBB Dergisi*, 114, 293-314.
- Özbay, İ. (2006). “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri”, *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(3-4), 459- 475.
- Stipanowich, T. ve Fraser, V. (2017). “The International Task Force on Mixed Mode Dispute Resolution: Exploring the Interplay between Mediation, Evaluation and Arbitration in Commercial Cases”. *Fordham International Law Journal*, 40, <https://ssrn.com/abstract=2920785>, (26.09.24).
- Tanrıver, S. (2006). “Hukuk Uyuşmazlıkları Bağlamında Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Özellikle Arabuluculuk”, *TBB Dergisi*, 64, 151-278.
- Uyumaz, A. ve Erdoğan, K. (2016). “Aile hukukundan doğan uyuşmazlıkların alternatif çözüm yolları”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1), 119-169.
- Woodman, G. R. (1991). “The Alternative Law of Alternative Dispute Resolution”. *Les Cahiers de Droit*. 32, 3, 3-31.

- Yüce, M. ve Keleş, D. (2022). “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemlerinin (Adr) Vergi Uyuşmazlıklarında Uygulanabilirliği: Ülke Örnekleri ve Türkiye İçin Öneriler”, *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Dergisi*, 1(1), 33-64.
- Zusman, E. D. (1996). Mediation and Other Alternative Dispute Resolution Methods: An Analysis, (Master’s Thesis), The American University.

1929 BÜYÜK BUHRANI VE 2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ MALİYE POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yaprak KARADAĞ DUYMAZLAR¹

1. GİRİŞ

1929 Büyük Buhranı ve 2008 Küresel Finans Krizi, modern ekonomi tarihi boyunca yaşanan en önemli krizler arasındadır. Her iki kriz de sadece finansal sistemlerde büyük çöküşlere neden olmakla kalmamış, aynı zamanda iktisat politikalarının evriminde köklü değişiklikler yaratmıştır. Bu krizler, geleneksel iktisadi yaklaşımların yetersizliklerini gözler önüne sererken, devlet müdahalesinin ve maliye politikalarının önemini yeniden gündeme getirmiştir.

Bu bölümde, 1929 Büyük Buhranı ve 2008 Küresel Finans Krizi'nin ekonomik arka planı, bu krizlere yanıt olarak uygulanan maliye politikaları ile bu politikaların etkileri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Dört başlık altında yapılan değerlendirmeler kapsamında ilk bölümde, 1929 Büyük Buhranı'nın nedenleri ve sonuçları, devlet müdahaleciliğinin ve Keynesyen maliye politikalarının ortaya çıkış süreci sunulacaktır. İkinci bölüm, Keynesyen politikaların altın çağına odaklanacak ve 1970'lerde ortaya çıkan stagflasyon olgusuyla nasıl sorgulanmaya başlandığını aktaracaktır. Üçüncü bölüm, 2008 Küresel Finans Krizi'ni, ABD ile Avrupa'nın kriz karşısında uyguladığı mali ve para politikalarını ele alacaktır. Son bölümde ise, 1929 ve 2008 krizleri karşılaştırılarak maliye politikalarının

¹ Araş. Gör. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, yaprak.karadag.duymazlar@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1127-3181.

her iki dönemdeki rolü ve etkinliği tartışılacaktır. Bu bölümler aracılığıyla, maliye politikalarının kriz dönemlerindeki önemi ve ekonomik toparlanmadaki rolü üzerine genel bir değerlendirme sunulacaktır.

2. 1929 BÜYÜK BUHRANI

1929 yılında Amerika'da başlayan ve ekonomik paradigmayı köklü şekilde değiştiren Büyük Buhran'a yol açan birçok etken bulunmaktadır. Literatürde bu nedenler genellikle; altın standardına dayalı para sistemi, Başkan Hoover yönetiminin yetersizliği, bankacılık sistemindeki sorunlar, şirketlerin tekelleşme eğilimleri ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler olarak ele alınmaktadır (Eğilmez, 2013: 57-58). Krizin patlak vermesi ve kara Perşembe olarak adlandırılması ise New York Borsasında yaşanan tarihi çöküşe dayanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası, New York Borsası dünya altın rezervlerinin %40'ını elinde bulundurmaktaydı. Bu durum, varlık fiyatlarının hızla artmasına ve borsada spekülatif balonların oluşmasına neden olmuştur. Borsa yatırımlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, toplumun her kesimi tasarruflarını borsaya yönlendirmeye başlamıştır. Ayrıca, ABD hükümetinin altın standardını sürdürme ve deflasyonist politikalar izleme konusundaki ısrarı, ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına yol açmıştır. Bu olumsuz gelişmeler, Ekim 1929'daki borsa çöküşüyle sonuçlanmıştır (Eğilmez, 2018: 120-121).

Borsadaki bu çöküş, yalnızca finansal bir olayı değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal istikrarı da tehdit eden çok daha geniş bir krizin başlangıcı olmuştur. Kriz ilk olarak Amerikan borsasında patlak vermiş; ardından bankalar iflas bayraklarını çekmiş, tüketim ve yatırım faaliyetleri keskin düşüşler yaşamıştır (Aktan ve Şen, 2001: 6). 1929-1933 yılları arasında ABD'nin milli geliri %30 oranında küçülmüş, sanayi üretimi %50'den fazla

düşmüştür. İşsizlik oranı %3'ten %25'e çıkarken, yaklaşık 9.000 banka iflas etmiştir (Bernanke, 1995: 3-5). Deflasyon nedeniyle fiyatlar %30 oranında düşmüş, tüketim ve yatırım harcamalarında ciddi daralmalar yaşanmıştır. Yatırım harcamaları %88 oranında azalırken, uluslararası ticaret %60 oranında daralmıştır (Romer, 1993: 21-23). Buhranın etkileri, küresel ekonomik durgunluğu tetiklemiş ve uzun vadeli toparlanma süreçlerini zorunlu kılmıştır. O güne kadar hakim paradigma olan “*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*”ci klasik iktisadi görüş, deflasyon karşısında çaresiz kalmıştır.

1929 Büyük Buhran'ın ardından Franklin D. Roosevelt'in ABD başkanlığına gelmesiyle birlikte, ileride Keynesyen politikalar olarak bilinecek adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede 1933-1938 yıllarını kapsayan New Deal programı *yardım, iyileşme ve reform* temaları etrafında şekillendirilmiştir. Yardım, yoksullara destek sağlamayı; iyileşme, krizin etkilerini hafifletmeyi; reform ise gelecekte yaşanabilecek ekonomik şoklara karşı tedbir almayı amaçlamıştır. Program dâhilinde, ulusal ve bölgesel düzeyde sosyal refah çalışmaları, sanayinin düzenlenmesi, konut ve tasarruf programları ile işgücü politikaları hayata geçirilmiştir (Şen ve Kaya, 2015: 62-63). Büyük Buhran sonrası uygulanan New Deal programı, devletin ekonomik müdahalelerini artırarak krizin etkilerini hafifletmeye çalışmış, bu müdahalelerin teorik temelleri ise birkaç yıl sonra Keynes'in geliştirdiği politika önerileriyle daha da güçlenmiştir.

1936 yılında J.M. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* adlı eserinde, işsizlik sorununu çözmek ve ekonomiyi canlandırmak amacıyla kamu harcamalarının artırılmasını öneren bir politika geliştirmiştir. Keynes, durgunluk dönemlerinde devletin telafi edici maliye politikası uygulayarak kamu harcamalarını artırmasının, özel tüketim ve yatırımları teşvik edeceğini savunmuştur. Ona göre, kamu harcamalarındaki

artış *çarpan etkisi* yaratarak milli geliri yükseltecektir. Ayrıca, likidite tuzağı nedeniyle para politikalarının krizleri çözmede yetersiz kalacağını, devletin genişletici maliye politikası uygulamaması durumunda durgunluğun daha da derinleşeceğini ileri sürmüştür (Giray, 2014: 26-27).

Genel Teori'nin yayımlanmasının ardından, akademik çevrelerde ve politika yapıcılar arasında Keynesyen düşünceler hızla kabul görmüştür. 1950'lerde, genç iktisatçılar arasında Keynes'in fikirleri büyük ölçüde yaygınlaşmış ve birçok iktisatçı kendini Keynesyen olarak tanımlamaya başlamıştır. Özellikle 1953 ve 1956 durgunluklarında, Başkan Eisenhower'ın denk bütçe ısrarı eleştirilmiş ve bu eleştiriler, Keynesyen politikaların daha geniş bir kabul görmesine yol açmıştır (Büyükkın, 2007: 22-23).

Keynes, Genel Teori'siyle yalnızca maliye ekolünün kurucusu olmakla kalmamış, aynı zamanda o döneme kadar hakim olan ekonomik paradigmayı da köklü bir biçimde dönüştürmüştür. Bu bağlamda, devlet artık yalnızca ekonomiyi izleyen pasif bir gözetleyici olmaktan çıkmış, gerektiğinde ekonomiye etkin bir şekilde müdahale eden ve ekonominin temel unsurlarından biri haline gelen bir aktör olarak konumlanmıştır.

3. KEYNES'İN ALTIN ÇAĞI VE ÇÖKÜŞÜ

1940'lar ve 1950'ler, Keynesyen iktisadın altın çağı olarak kabul edilmiştir. 1960'lara kadar pek çok eser, Keynes'i övgüyle anmış ve onun teorilerine atıfta bulunmuştur. Birçok ülkede fiyat istikrarı ve tam istihdam sağlanmış, refah düzeyi önemli ölçüde artmıştır. Bazı ekonomistler bu refah artışını Keynesyen politikalara değil, Avrupa'nın savaş sonrası yeniden inşasına bağlarken, yaygın görüş ise bu hızlı refah artışının temelinde Keynes'in makroekonomi politikalarının yattığıdır (Erdoğan, 2009: 6-7). Ancak 1960'ların başından itibaren, gelişmiş

lkelerde yüksek enflasyon ve işsizlik oranları artmaya başlamış ve özellikle ABD gibi ülkeler, geçmişte uyguladıkları politikaları tekrar devreye sokarak sorunların daha da derinleşmesine yol açmıştır (Savaş, 2007: 99).

Gelişmiş ülkelerin altın standardına dayalı para basımını terk etmeleri, Bretton Woods sisteminin çökmesi ve İsrail-Arap savaşları nedeniyle petrol ihraç eden ülkelerin uyguladığı ambargolar sonucunda, 1972 yılında 3 dolar olan petrolün varil fiyatı, 1974 yılı sonunda 12 dolara yükselmiştir. Petrol fiyatlarındaki bu artış, dolar ve diğer rezerv para birimlerinin değer kaybetmesine yol açmış ve enflasyon ile durgunluğun bir arada yařandığđ stagflasyon sorununu ortaya çıkarmıştır (Eğilmez, 2013: 62-64). Yüksek işsizlik, yüksek enflasyon, durgunluk ve düşük büyüme oranlarının aynı anda görüldüğü stagflasyon döneminde, Keynes'in ekonomik durgunluğu aşmak için önerdiği genişletici maliye politikası yetersiz kalmıştır. Çünkü işsizliği azaltmak amacıyla uygulanacak genişletici politikalar enflasyonu artıracak, enflasyonu düşürmek için uygulanacak daraltıcı politikalar ise işsizliği daha da yükseltecektir.

Keynesci politikaların ekonomik krizleri aşmada yetersiz kalması, 1970'lerin sonlarında devlet müdahalesine yönelik olumsuz tutumların giderek güçlenmesine neden olmuş ve maliye politikası karşıtlarının görüşlerine dayanak sağlamıştır. 1929 Büyük Buhranı nasıl piyasanın yetersiz kaldđđ durumlarda devletin sorumluluklarını artırmasını gündeme getirdiyse, 1970'lerdeki ekonomik koşullar da devletin ekonomideki ve mali yapıdaki ağırlığına, kamu kesiminin üretim ve paylaşımındaki rolüne karřđ çıkan düşünceleri ön plana çıkarmıştır (Güçlü ve Ak, 2001: 1912-1913).

James M. Buchanan, 1950'lerden sonra yaşanan ekonomik krizlerden Keynes ve Keynesyen iktisatçıları sorumlu tutmuştur.

Buchanan, Keynesyen yaklaşımın bütçe açıklarını teşvik ettiğini, bunun kamu borçlarını artırdığını ve para basımına başvurulmasının da enflasyonu körüklediğini savunmuştur (Aktan, 2009: s.y.). Keynesyen iktisada yönelik en önemli eleştirileri yöneltenler arasında monetarist iktisatçılar, özellikle Milton Friedman, bulunmaktadır. Friedman'a göre, ekonomideki istikrarsızlıkların temel kaynağı devletin uyguladığı para ve maliye politikalarıdır. Devletin ani politika değişikliklerinden kaçınması gerektiğini savunan Friedman, para arzının her yıl gayrisafi milli hasıladaki (GSMH) artışa paralel olarak sürekli ve dengeli bir şekilde artırılmasını önermiştir. Ayrıca, maliye politikalarının uzun ve belirsiz bir gecikme ile etkili olduğunu ve para politikasına kıyasla daha zayıf bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Genişletici maliye politikalarının ise faiz oranlarını yükselterek özel yatırımları dışladığını savunmuştur (Savaş, 2007: 114-115).

Keynesyen iktisada karşı gelişen yeni ekonomik görüşler ve akımlar, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların mali destek sağlama koşullarıyla birleşmiş; özelleştirme, deregülasyon ve kamu sektörünün küçültülmesi gibi neo-liberal politikalar, Reagan ve Thatcher dönemlerinde uygulama alanı bulmuş ve küreselleşen dünyada hakimiyet kazanmıştır. Bu süreçte, devlet ekonomiye müdahale etmemesi gereken bir seyirci konumuna itilmiştir. 1936'da Keynes'in Genel Teori'sinin yayınlanmasından itibaren egemen olan iradi maliye politikaları, yerini piyasa mekanizmasının dinamiklerinin yeniden ön plana çıktığı neo-liberalizme bırakmıştır (Eğilmez, 2013: 104; Erdoğan, 2009: 5).

4. 2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ

Küresel Finans Krizi'ni diğer krizlerden ayıran en önemli özellik, klasik bankacılık krizinin ötesine geçerek türev ürünlerin krizin temelini oluşturmuş ve küreselleşmenin etkisiyle hızla

yayılmış olmasıdır. ABD'deki mortgage piyasası, 10 trilyon dolarlık büyüklüğüyle dünyanın en büyük piyasalarından biri olarak öne çıkmıştır. Başlangıçta yüksek kaliteli müşterilere verilen prime mortgage kredileri, zamanla düşük kaliteli müşterilere subprime mortgage kredileri şeklinde sunulmaya başlanmıştır. FED'in faiz oranlarını artırması ve emlak fiyatlarındaki düşüş, bu kredilerin geri ödenmesinde ciddi riskler yaratmıştır. Emlak fiyatlarındaki artışı ölçen Case-Shiller Endeksi'nin beklentilerin üzerinde seyretmesi, mülk sahiplerini daha fazla borçlanmaya teşvik etmiş ve bu da emlak talebi ile emlağa dayalı finansal işlemleri artırmıştır. Kredilerin el değiştirmesiyle türev ürünler piyasası hızla büyüyerek yeni riskler doğurmuştur. Bankalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın en yoğun yaşandığı Lehman Brothers, sözleşme yükümlülüklerini yerine getiremeyince ve kurtarılamayacağı açıklandığında, büyük bir kredi krizi patlak vermiştir (Eğilmez, 2010: 295-298).

ABD ekonomisi kriz sırasında ciddi bir durgunluk yaşamış ve 2009 yılında ekonomik büyüme %4 oranında küçülmüştür (IMF, 2009: 5). Aynı dönemde işsizlik oranı hızla artmış ve 2009 itibarıyla %10 seviyesine ulaşmıştır (Elsby vd., 2010: 5). Hisse senedi piyasaları da büyük bir düşüş kaydetmiş, S&P 500 endeksi kriz sürecinde %50'den fazla değer kaybına uğramıştır (Eichengreen ve O'Rourke, 2010: 2).

2008 Küresel Finans Krizi, Avrupa ve Uzakdoğu ülkelerini de derinden etkilemiştir. Avrupa'da bankalar, ABD kaynaklı türev ürünlere fazla miktarda bağlı olmaları nedeniyle zor durumda kalmış, özellikle Yunanistan, İspanya ve İrlanda gibi ülkeler büyük borç krizleri yaşamıştır. Euro Bölgesi'nde ekonomik durgunluk ve işsizlik artmıştır (Lane, 2012: 52). Uzakdoğu'da ise Çin, Japonya ve Güney Kore gibi ihracat odaklı ekonomiler, küresel ticaretteki daralma nedeniyle ciddi etkiler yaşamıştır (Zhang, 2009: 7).

Küresel kriz sırasında hükümetler ve merkez bankaları, finansal kurumların likidite sorunlarını ve iflas risklerini hafifletmek amacıyla çeşitli tedbirler almışlardır. Merkez bankaları, özel sektörün artan risk primlerini dengelemek ve toplam talebi canlandırmak için faiz oranlarını önemli ölçüde düşürmüşlerdir. Buna rağmen, kredi koşulları sıkı kalmaya devam etmiş ve birçok ülkede talep ile istihdamda düşüşler yaşanmıştır. Ekonomilerdeki bu zayıflık, küresel ölçekte diğer ülkeleri de olumsuz etkileyerek, dünya genelinde uzun süreli bir durgunluk yaşanacağı endişesini artırmıştır (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009: 77)

Faiz indirimleri yoluyla devreye sokulan genişletici para politikaları, faiz oranlarının sıfıra yakın seviyelere düştüğü bu senaryoda, para arzını daha fazla artırarak ek faiz indirimi yapma imkânını ortadan kaldırmaktadır. Bu dönemde, Keynesyen likidite tuzağı devreye girerek bireyler, gelecekte faizlerin artabileceği beklentisiyle nakit tutmayı tercih etmişlerdir. Sonuç olarak, genişletici para politikalarının etkisi sınırlı kalmış ve faiz oranları ile gelir üzerinde istenen olumlu etki sağlanamamıştır. 2007 krizinin etkileri, yalnızca para politikalarıyla toparlanmanın yeterli olmayacağını ortaya koymuş ve maliye politikalarına yönelimi zorunlu hale getirmiştir (Erdoğan, 2009: 15-18).

Kriz sonrası ABD'de uygulanan ilk kapsamlı maliye politikası paketi, 13 Şubat 2008'de G. Bush yönetiminde yürürlüğe giren 168 milyar dolarlık *Economic Stimulus Act* olmuştur. Bu paket, dolaysız vergilerin azaltılması yoluyla tüketim mallarının fiyatlarını düşürmeyi ve bireylerin harcanabilir gelirlerini artırmayı hedeflemiştir. Ancak, vergi indirimlerinin ardından beklenen tüketim artışı gerçekleşmemiş, bireyler harcamak yerine bu ek gelirlerinin büyük bir kısmını tasarrufa yönlendirmişlerdir (Çelik ve Çelebi, 2021: 1621).

IMF de krizden çıkış için önemli adımlar atmış ve *Fiscal Policy For Crisis* adlı çalışmasında, ülkelerin toplam talebi desteklemek amacıyla benimsedikleri ihracat odaklı ekonomik iyileşme ve para politikası stratejilerinin yetersiz kaldığına vurgu yapmıştır. Bu yetersizlik, mali finansman dengesini tehlikeye atmadan global düzeyde bir mali tepki çağrısını beraberinde getirmiştir (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009: 66-67).

Bu adımlar çerçevesinde, 2009 yılı Nisan ayında gerçekleşen G-20 zirvesinde, IMF kaynaklarının 1.1 trilyon dolar artırılmasına ve katılımcı ülkelerin yaklaşık 5 trilyon ABD doları tutarında mali teşvik uygulaması yapmasına karar verilmiştir. ABD'de, Başkan Obama'nın göreve gelmesinin ardından hayata geçirilen 790 milyar dolarlık mali teşvik paketi ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamıştır. Ancak, Cumhuriyetçi kanadın artan siyasi baskısı ve yüksek kamu borcunun gündeme getirilmesi sonucunda uygulama devam ettirilememiştir. Bu durum ABD ekonomisinin yavaşlamasına neden olmuş ve FED'in miktarsal genişleme politikasına başvurmasını zorunlu kılmıştır. Bu politikaların sonucunda ekonomi tekrar toparlanma sürecine girmiş ve 2015 yılının başında doğal işsizlik oranına yaklaşmıştır (Aslanoğlu, 2015: 337).

2008 Krizi'nin olumsuz etkileri Avrupa Birliği'nde de güçlü bir şekilde hissedilmiş ve Euro Bölgesi, 2009 yılında %4,1 oranında küçülerek tarihinin en büyük ekonomik daralmalarından birini yaşamıştır. Avrupa'da temel ekonomik sorunlar yüksek kamu borcu ve bütçe açıkları olarak görülmüş, bu nedenle sıkı maliye politikaları uygulanarak Maastricht kriterlerine bağlı kalarak kamu maliyesinde denge sağlanması amaçlanmıştır (Akyol, 2014: 2-3).

Tablo 1. Kamu Borcunun GSYH'ye oranı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dünya	66	76	78	79	81	80	80	79
Gelişmiş Ülkeler	79	93	99	103	108	106	107	106
ABD	73	86	95	99	103	104	106	105
Euro Bölgesi	70	80	86	88	93	95	96	96
Japonya	192	201	216	230	237	243	245	245
Gelişmekte Olan Ülkeler	36	40	40	39	39	40	41	41

Kaynak: Aslanoğlu, 2015: 337

Kamu maliyesi penceresinden bakıldığında 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kamu borçlarında belirgin bir artış yaşandığı görülmektedir. Tablo 1'den de görüleceği üzere gelişmiş ülkelerde borçlanma oranları daha hızlı bir artış gösterirken, gelişmekte olan ülkelerde bu artış daha temkinli bir şekilde gerçekleşmiştir. Özellikle ABD, Euro Bölgesi ve Japonya gibi büyük ekonomiler, borçlanma oranlarındaki artışla öne çıkmaktadır. Bu veriler, kamu harcamalarının artırılması ve ekonomik daralma ile gelirlerde yaşanan azalmaların bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Yine ilgili verilere göre, genişletici maliye politikası uygulayan ABD'de kamu borcunun GSYH'ye oranı 2008-2015 döneminde artış gösterirken, benzer bir artış eğilimi sıkı maliye politikası izleyen AB ekonomisinde de gözlemlenmiştir. Buna karşılık, her iki bölgede diğer makroekonomik göstergeler farklı seyretmiştir. ABD'de büyüme ve istihdamda artış meydana gelirken, aksi politikalar uygulayarak bütçe disiplinin yer veren AB deflasyona yaklaşmış, işsizlik %6'dan %12'ye ulaşmıştır. Sıkı maliye politikasına karşı genişletici maliye politikasına savunan Syriza'nın ise oylarını %4'ten %36'ya arttırarak iktidara gelmesi maliye politikasının rolüne dair tartışmaları artırmıştır (Aslanoğlu, 2015: 337-340). Bu tablo, böylesine bir krizde genişletici maliye politikalarının kısa vadede ekonomik büyüme

ve istihdam üzerinde olumlu etkiler yaratabileceğini, sıkı maliye politikalarının ise ekonomik daralma ve işsizlik üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir.

Euro Bölgesi'ndeki ülkelerin ekonomilerinde gözlemlenen gerileme, ekonomik krizle birlikte daha da belirginleşmiş ve bu durum hem Ekonomik ve Parasal Birliğin (EMU) hem de AB'nin geleceğiyle ilgili endişeleri artırmıştır. Özellikle Yunanistan'ın iflasın eşiğine gelmesinden sonra, İrlanda ve Portekiz de AB'den yardım istemiş ve IMF'nin katkılarıyla bu ülkelere yönelik kapsamlı mali yardım programları oluşturulmuştur (Işık ve Duman, 2012: 241-242).

2008 krizi, 1929 Buhranı'ndan, daha hızlı ve etkili para ile maliye politikalarının devreye sokulmasıyla ayrılmaktadır. 2008 krizi ile birlikte küresel çapta derin kriz dönemlerinde para politikalarının etkinliğinin azalması, kısa vadede maliye politikalarının daha etkili bir çözüm sunduğunu savunan Keynesyen yaklaşımı yeniden öne çıkarmıştır. Ancak, maliye politikalarının zaman alıcı doğası ve mal piyasalarının daha yavaş tepki vermesi, bu iki politikanın eş zamanlı kullanımının önemini artırmıştır. Bu bağlamda, birçok ülke krizden çıkış sürecinde para politikalarını aktif olarak kullanmıştır. Oysa 1929 Buhranı sırasında, Keynesyen yaklaşımlar daha çok maliye politikalarının ön planda olduğu bir çerçeve sunmuştur (Karaca, 2014: 278-282).

Ayrıca, 2008 sonrası krizin üstesinden gelmek için uygulanan mali politikalar, öncelikle borç ödemelerine ve mali dengeye odaklanmakta, istihdamı ise geri plana itmektedir. Devlet, finansal sistemi ayakta tutma görevini yerine getirirken, istihdam yaratma sorumluluğunu ihmal etmiştir (Göker, 2014: 113).

Küresel ekonomik kriz sırasında uygulanan Keynesçi politikalar, Keynesçiliğin neo-liberal iktisada karşı bir üstünlük sağladığı anlamına gelmemektedir. Lapavistas (2009)'a göre,

Keynesçilik, yıllardır süregelen bir teknik politika olarak uygulanmakta ve neo-liberal düşüncelerin terk edilmesine dair yeni bir ekonomik anlayış geliştirilmemektedir. Ayrıca, akademik iktisat literatüründe de kayda değer bir değişiklik olmadığı gözlemlenmektedir. Ünlü Amerikalı iktisatçı Galbraith, akademik dergilerde ortodoks yaklaşımların eleştirilmesine yönelik tartışmaların bulunmadığını vurgulamakta ve akademisyenlerin ekonomik sorunlara karşı duyarsız kalmasını eleştirmektedir (Arslan, 2010: 1236-1237).

Sonuç olarak, ilgili dönemde maliye politikalarına yönelme, para politikalarının etkisiz kaldığı derin resesyon ve durgunluk dönemlerinde bir seçenek olarak tercih edilmiştir. Geniş ekonomik çevrelerde hala para politikası, ana iktisat politikası aracı olarak kabul görmekte ve maliye politikasının rolü daha çok kriz dönemleriyle ilişkilendirilerek sınırlı bir çerçevede ele alınmaktadır (Şen ve Kaya, 2015: 76).

5. DEĞERLENDİRME

1929 yılında New York Borsası'nın çökmesiyle başlayan Büyük Buhran, o zamana kadar egemen olan klasik iktisat teorisinin görünmez elinin, krizin aşılmasında yetersiz kaldığını gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, 1936 yılında J.M. Keynes tarafından yayımlanan *Genel Teori*, durgunluktan çıkış için gerekli politikaları iktisat literatürüne kazandırmıştır. Ancak, 1973 krizi sonrası ortaya çıkan stagflasyon olgusu, Keynesyen politikaların yetersiz kalmasına yol açmış; küreselleşen dünyada iletişim olanaklarının artması ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, neo-liberal politikalara yönelimi hızlandırmıştır. Krizden çıkış için dünya genelinde IMF destekli programların uygulanması, ülkeleri neo-liberal politikaların etkisi altına alarak para politikası araçlarını temel iktisadi enstrümanlar haline getirmiştir. İradi maliye politikaları, ekonominin kötü

gidişatından sorumlu tutulmuş ve maliye politikası, otomatik stabilizatörlerin dar sınırlarına çekilmiştir.

1980’li yıllardan itibaren hâkim iktisadi görüş olan neo-liberalizm, 2008 Küresel Finans Krizi nedeniyle kuvvetli bir biçimde sorgulanmıştır. 2008 krizinin dünya ekonomisinde yarattığı derin etki ve para politikalarının krizi aşmada yetersiz kalması, Keynes’in durgunluğu gidermeye yönelik genişletici maliye politikalarının yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur.

Kriz sonrası dönemde ABD’de genişletici maliye politikaları uygulanırken, kamu borcu artmış; ancak istihdam ve ekonomik büyüme pozitif yönde etkilenmiştir. Buna karşılık, AB’nin sıkı maliye politikaları işsizliğin artmasına ve deflasyon tehlikesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1929 Buhranı döneminde, Keynesyen yaklaşımlar öncelikle maliye politikalarının ön planda olduğu bir çerçeve sunmuş ve devlet harcamaları yoluyla istihdam yaratma stratejileri benimsenmiştir. Bu bağlamda, maliye politikaları ekonomik toparlanmanın temel aracı olarak değerlendirilmiştir.

Buna karşılık, 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında maliye politikalarının rolü daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür. 2008 krizi ile birlikte maliye politikaları hızla devreye alınmış olsa da, para politikalarının da aktif olarak kullanıldığı bir süreç yaşanmıştır. Ayrıca, maliye politikalarının etkilerinin zaman alıcı doğası ve mal piyasalarının bu politikalara daha yavaş tepki vermesi nedeniyle krizden çıkış sürecinde para politikaları daha ön planda olmuştur. Bununla birlikte, 2008 krizi sonrasında devletler, finansal sistemin işleyişini sürdürmeye odaklanmış, istihdam yaratma konusundaki sorumluluklarını ikinci plana itmişlerdir.

Dolayısıyla, 2008 Küresel Finans Krizi’nin ardından maliye politikalarının krizin üstesinden gelmedeki rolü sınırlı

düzeyde kalmıştır. Alınan ekonomik tedbirler, 1929 Buhranı'nın aksine, para politikasının tamamen terk edilemeyeceğini, para politikasının hâlâ kilit bir rol oynadığını göstermektedir. Maliye politikası ise bu stratejinin tamamlayıcı bir unsuru olarak dar bir kapsamda şekillenmiştir. Bu bağlamda, maliye politikaları, para politikalarının etkinliğini artırmak amacıyla destekleyici bir rol üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (2009). Lord Keynes, Keynesyenler ve fonksiyonalistler. Erişim adresi: http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-iflas/lord-keynes.htm
- Aktan, C. C., & Şen, H. (2001). Ekonomik kriz: Nedenler ve çözüm önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2(42), 1-15.
- Akyol, S. (2014). Finansal kriz ve maliye politikası: AB üyesi Balkan ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 51(597).
- Arslan, M. O. (2010). Küresel Keynesçilik ve küresel ekonomik kriz. *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1-10.
- Aslanoğlu, E. (2015). 2008 sonrası dünya ekonomisinde görünüm ve iktisat politikaları. İçinde *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* (ss. 25-50). Ankara: Orion Yayınevi.
- Bernanke, B. S. (1995). The macroeconomics of the Great Depression: A comparative approach. *Journal of Money, Credit and Banking*, 27(1), 1-28.
- Bocutoğlu, E., & Ekinci, A. (2009). Genel teori, küresel krizler ve yeniden maliye politikası. *Maliye Dergisi*, 156, 12-30.
- Büyükkakın, T. (2007). Yeni Keynesyen iktisat mı, yeni Neo-Klasik sentez mi? *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 1-20.
- Çelik, Ş. Ç., & Çelebi, A. K. (2021). Ekonomik krizlerin maliye politikaları üzerindeki etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(4), 1617-1646.
- Eğilmez, M. (2010). *Makro ekonomi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2013). *Küresel finans krizi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2018). *Dünya ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Eichengreen, B., & O'Rourke, K. H. (2010). What do the new data tell us?. *VoxEU.org*.
- Elsby, M. W., Hobijn, B., & Şahin, A. (2010). The labor market in the great recession. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1-48.
- Erdoğan, M. M. (2009). Neo-liberal iktisatta sonun başlangıcı ve Keynesyen iktisadın reenkarnasyonu. *Toplum ve Demokrasi*, 3(6-7), 45-60.
- Giray, F. (2014). *Maliye tarihi*. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Göker, Z. (2014). Küresel kriz sonrası maliye politikalarında değişim ve mali tuzak riski. *Çalışma ve Toplum*, 1, 113-125.
- Güçlü, S., & Ak, M. Z. (2001). Türkiye'nin küreselleşme süreci ve ekonomik krizler. *Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 2, 35-50.
- IMF. (2009). World Economic Outlook: Crisis and Recovery. International Monetary Fund.
- Işık, N., & Duman, E. (2012). Reel ve finansal göstergeler açısından 1929 ekonomik buhranı ve 2008 küresel krizi: Karşılaştırmalı bir analiz. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2), 181-196.
- Karaca, C. (2014). Uygulanan para ve maliye politikaları açısından geçmiş krizler ve 2008 küresel ekonomik krizinin karşılaştırmalı analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 263-286.
- Lane, P. R. (2012). The European sovereign debt crisis. *Journal of Economic Perspectives*, 26(3), 49-68.

- Lapavistas, C. (2009). Söyleşi: Para piyasasında serbestlik değil, merkez bankasının tekeli söz konusu. Söyleşiyi yapan: Ü. Akçay. *İktisat Dergisi*, 501, 45-50.
- Romer, C. D. (1993). The nation in depression. *Journal of Economic Perspectives*, 7(2), 19-39.
- Savaş, V. (2007). *Keynesyen iktisat yıkılırken*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şen, H., & Kaya, A. (2015). Ekonomik krizlerin değişmeyen imdatçısı: Maliye politikası. *Sosyoekonomi Dergisi*, 1, 50-65.
- Zhang, M. (2009). The impact of the global crisis on China and its reaction. *Elcano Newsletter*, (55), 7.

GEÇİCİ KORUMA ALTINDAKİ SURİYELİ SİĞINMACILARA SUNULAN KAMUSAL HİZMETLERİN MALİ BOYUTU¹

Kübra SAYANER AK²

Mehmet CURAL³

1. GİRİŞ

2011 yılında Suriye’de iç savaşın başlaması, bölgesel iç karışıklıkların yanı sıra birçok olumsuz etkiyi de beraberinde getirmiştir. Bu etkilerden en önemlisi zorunlu göç olmakla birlikte, göç edilen ülkelerde temel ihtiyaçlarının sunulmasını da beraberinde getirmektedir. Eğitim, sağlık vb. gibi söz konusu ihtiyaçların çoğunun üretimi de kamu tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Suriye’de 2011 yılında başlayan iç karışıklıklar nedeniyle Türkiye’ye yoğun bir şekilde gerçekleşen göçün ortaya çıkardığı kamusal hizmetlerin mali boyutunu ortaya koymaktır. Geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacılara ilişkin yapılan çalışmaların sosyal uyumun sağlanması noktasında temel kamu hizmetlerini ele aldığı görülmektedir. Söz konusu kamu hizmetlerinin sunumunda ortaya çıkan mali boyutun göz ardı

¹ Bu çalışma, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında yürütülmekte olan “ Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet ile Vergi Uyumlu Arasındaki İlişki: Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma” başlıklı tamamlanmamış doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

² Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Bartın MYO, Mülkiyet Güvenlik ve Koruma Bölümü, ksayaner@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4998-7307.

³ Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, mcural@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8759-1904.

edilmesi bu çalışmanın yapılmasındaki temel gerekçeyi oluşturmaktadır.

Çalışmada, ilk olarak Türkiye’deki Suriyelilere ilişkin sayısal verilere yer verilmekte, ardından bunlara sunulan eğitim ve sağlık hizmetleri mali anlamda değerlendirilmektedir. İlgili kamu harcama verileri, AFAD’ın açıklamış olduğu raporlardan, TBMM Göç ve Uyum Komisyonu Başkanlığı’nın tutanaklarından, T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (CSBB)’nin yayınladığı yıllık programlardan, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün raporlarından, Milli Eğitim Bakanlığı’nın raporlarından, Sağlık Bakanlığı’nın raporlarından ve diğer ilgili kurum raporlarından oluşturulmuştur.

2. TÜRKİYE’DEKİ GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLERE İLİŞKİN SAYISAL VERİLER

Göç, geçmişten günümüze dünya genelinde neredeyse her ülkeyi etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısı ile 21. yüzyılın ilk yarısı, önemli toplu nüfus hareketlerine şahitlik etmiştir. Göç kavramı, *“bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde bir yerden başka bir yere gitmesi”* şeklinde tanımlanmaktadır (IOM, 2009: 22). Göç, süresine, nedenine ve yapısına bakılmaksızın zorunlu ya da gönüllü bir şekilde meydana gelen nüfus hareketleri olarak da tanımlanabilir. Nitekim ekonomik sebeplerin yanı sıra doğal afetler ve savaşlar gibi çeşitli nedenlerle insanlar yaşadıkları yerleri terk edebilmektedirler. Göç kavramına, çeşitli nedenlerle yerlerinden edilmiş olan sığınmacılar, mülteciler, düzensiz göçmenler dahil edilmektedir (Göç İdaresi, 2024).

2011 yılında Suriye’de iç savaşın başlaması nedeniyle kitlesel olarak Türkiye’ye bir göç hareketi gerçekleşmiştir.

Türkiye'ye göç eden Suriyelilere, Türkiye'de kabul edilen 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) gereği Geçici Koruma statüsü verilmiştir. YUKK'un 91. maddesinde Geçici Koruma, şu şekilde açıklanmaktadır:

“Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir. Bu kişilerin Türkiye'ye kabulü, Türkiye'de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye'den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.”(YUKK, md.91).

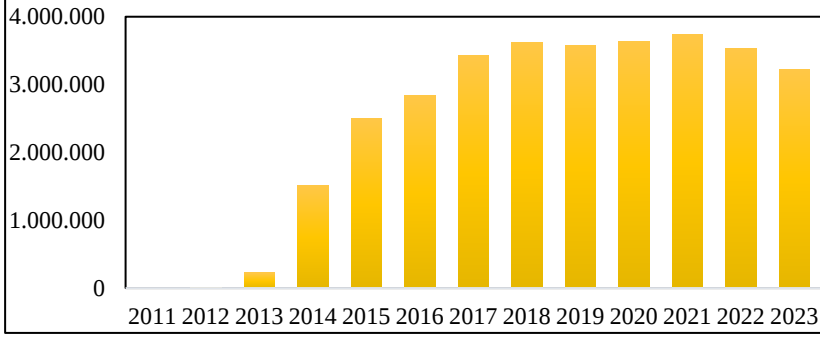
YUKK kapsamında hazırlanan Geçici Koruma Yönetmeliği'nde ise aşağıdaki hükme yer verilmiştir:

“28/4/2011 tarihinden itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti'nde meydana gelen olaylar sebebiyle geçici koruma amacıyla Suriye Arap Cumhuriyeti'nden kitlesel veya bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşları ile vatansızlar ve mülteciler, uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş olsalar dahi geçici koruma altına alınırlar. Geçici korumanın uygulandığı süre içinde, bireysel uluslararası koruma başvuruları işleme konulmaz”

Suriye'den Türkiye'ye 20 Nisan 2011 tarihinde 252 kişinin gelmesiyle başlayan toplu nüfus hareketi, son yıllarda azalma eğilimi gösterse de yıllar içerisinde devam etmiştir. Ülkesinden ayrılmış olan Suriyeli sayısı, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) verilerine göre yaklaşık 5 milyon 185 bindir. Bu sayının, Lübnan yüzde 5,2'sine,

Ürdün yüzde 11,9’una, Irak yüzde 4,4’üne, Mısır yüzde 2,4’üne, diğer ülkeler yüzde 0,6’sına ev sahipliği yaparken, Türkiye’de yüzde 65,5’ine ev sahipliği yapmaktadır.

Grafik 1. Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Sayısı, 2011-2023

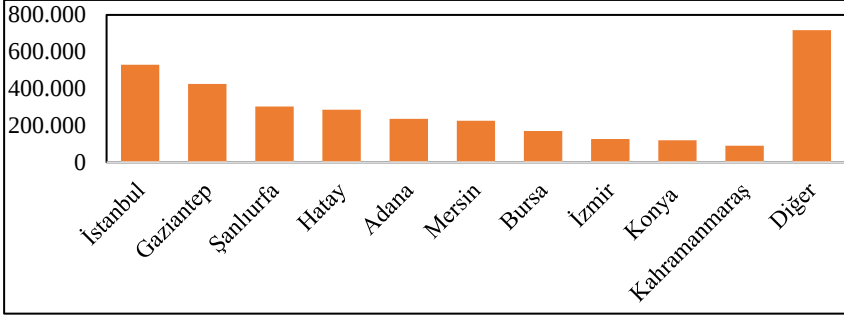

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2024).

Grafik 1’e göre Türkiye’deki geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacı sayısı, 2012 yılında yaklaşık 14 bin iken 2013 yılında yaklaşık 225 bine ulaşmıştır. Bu sayı, 2014 yılında yaklaşık 1 milyon 519 bine, 2021 yılında ise 3 milyon 737 bine yükselmiştir. Suriyeli sığınmacı sayısı, 2022 yılında düşme eğilimine girse de 2023 yılının sonunda 3 milyonun üzerinde olduğu görülmektedir.

Suriyeli sığınmacılar, ilk yıllarda Geçici Barınma Merkezi’nde misafir edilirlerken sayılarının artması ve barınma merkezlerindeki kapasitenin yeterli olmamasının ardından Türkiye genelindeki illere dağıtılmışlardır. Suriyeli sığınmacıların, en yüksek olduğu il İstanbul (yaklaşık 529 bin), ikinci Gaziantep (yaklaşık 425 bin) ardından Şanlıurfa (yaklaşık 303 bin)’nın olduğu görülmektedir. Bu illeri sırasıyla Hatay, Adana, Mersin, Bursa, İzmir, Konya ve Kahramanmaraş takip etmektedir (Grafik 2).

Grafik 2. Suriyeli Sığınmacıların İllere Göre Dağılımı

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2024).

Suriyeli sığınmacıların 67.315 (yüzde 2'si)'si 5 ildeki 7 Geçici Barınma Merkezlerinde, yaklaşık yüzde 98'i ise barınma merkezleri dışında hayatlarını sürdürmektedir. Türkiye'deki toplam Suriyeli sığınmacı sayısının Türkiye nüfusuna oranı 2012 yılında yüzde 0,01 iken, 2021 yılında yüzde 4,41'e yükselmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2024; TÜİK, 2024).

3. GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURIYELİ SİĞINMACILARA SAĞLANAN KAMUSAL HİZMETLER VE HARCAMA MİKTARLARI

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara sunulacak kamusal hizmetlere Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 29. maddesinde yer verilmiştir. Bu hizmetler; sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ve yardımlar, iş piyasasına erişim (çalışma izni) ile tercümanlık vb. hizmetlerdir. Suriye'den göç hareketi başladığında Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye söz konusu hizmetlerin sunulmasına mali anlamda destekleyeceği sözünü vermesi ve bu desteğini çok düşük düzeyde bırakması, bu hizmetlerin finansman yükünün Türkiye üzerinde kalması sonucunu doğurmuştur.

Suriyeli sığınmacılara yapılan harcamaların bir kısmı doğrudan faturalandırılan hizmetler iken bir kısmı ise doğrudan

faturalandırılmayan hizmetler olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan faturalandırılan hizmetler aşağıdaki gibi sıralanabilir (TBMM Göç ve Uyum, 2018: 269-270-271):

- Bir geçici barınma merkezinin inşa edilmesi sırasındaki altyapı maliyetleri
- Satın alınan konteyner ve bunların elektrik sistemi maliyetleri
- Konteyner kent kurma ihale edilmesi işlem maliyetleri
- Hizmet alımları sırasında çalışan personellerin maliyetleri

Ancak bazı hizmetlerin çeşitli nedenlerle doğrudan faturalandırılmaması durumu söz konusudur. Bu hizmetler olarak ise şunlardır (TBMM Göç ve Uyum, 2018: 269-270-271):

- Şehrin ortak sisteminin kullanıldığı durumlarda doğrudan faturalandırma yapılamamaktadır. Örneğin, konteyner kentlerdeki atıkların bertarafı için şehrin ortak sistemi kullanılması gibi.
- Kamuya ait araçların kullanılması ve bu araçların kullanımını gerçekleştiren kamu görevlisi personelin maliyetleri doğrudan faturalandırılmamaktadır. Örneğin, kamuya ait araçların ve devlet memuru olan şoförlerin konteyner kentlere yerleştirme sırasında kullanılması.
- Geçici barınma merkezinde kamudan görevlendirilip çalışan sağlık personelinin, öğretmenlerin ya da kamptaki diğer görevlilerinin hizmetleri de doğrudan faturalandırılmamaktadır.

Suriyeli sığınmacılara bakanlıklarca ya da taşra birimlerince sunulan eğitim hizmeti, sağlık hizmeti, sosyal destek hizmeti, güvenlik hizmeti, yerel yönetim hizmeti gibi çeşitlenen kamu hizmetlerinin sunulmasının bir maliyeti bulunmakla birlikte bunların hesaplanabilmesi mümkün ancak özel sektörden bir hizmet alımı yapıldığı gibi bir fatura hazırlamak mümkün

olmamaktadır. Bu nedenle Suriyeli sığınmacılar için gerçekleştirilen harcamalar; faturalı doğrudan harcamalar ve bu alana hizmet vermek için tahsis edilen kaynakların fırsat maliyeti şeklinde ifade edilebilir (TBMM Göç ve Uyum, 2018: 269-270-271).

3.1. Sunulan Eğitim Hizmetleri ve Harcama Miktarları

3.1.1. Sunulan Eğitim Hizmetleri

Evrensel bir insan hakkı olarak ifade edilen eğitim, çocukların gelişiminde hayati bir öneme sahip olmakla birlikte, eksikliği durumunda insan hakları ihlali olarak nitelendirilir. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Tarihli Mülteci Sözleşmesi 22.maddesinde, sığınma ülkesinin mültecilere eğitim sağlama sorumluluğunu açıklamaktadır (UNHCR, 1994: 109). Birleşmiş Milletler'in bir üyesi olan Türkiye, bu sözleşmeye taraf olarak Suriye'den gelen çocuklara kamu eğitim kurumlarında eğitim hizmetini ücretsiz sunmaktadır. Bu kapsamda, ilk durumda, Suriyeli sığınmacıların hem kısa süre içerisinde geri dönecekleri varsayımıyla geri döndüklerinde eğitimlerine kaldıkları yerden devam etmelerinin sağlanması amacıyla yalnızca kamp içerisinde yaşayan çocuklara yönelik Arapça müfredatla eğitim hayata geçirilmiştir (Emin, 2016; Gencer, 2017; Balkar vd., 2016).

Savaşın devam etmesi ve giderek şiddetini artırmasının ardından ise Suriyeli sığınmacıların eğitim gereksinimlerinin giderilmesi dolayısıyla yeni politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Bunlardan ilki 26 Nisan 2013 tarihinde Geçici Barınma Merkezleri dışında kalan geçici koruma altındaki Suriyeli çocuklara eğitim hizmeti verilebilecek mekânların tespitinin yapılması amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan *Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler* adlı genelgedir. Bu genelgenin

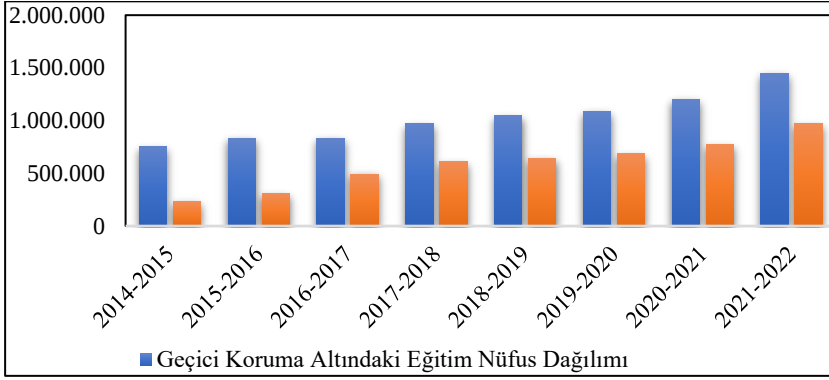
ardından 26 Eylül 2013 tarihinde zorunlu göçle Türkiye'ye gelmiş çocuk ve ergenlerin eğitimlerine yönelik faaliyetlerde ortak hareket edilmesinin ve belli bir standardın oluşturulmasının önemi ve gerekliliğiyle ilgili *Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmeti* adlı genelge yayımlanmıştır. Ekim 2014'te ise zorunlu göçle gelen *Suriyelilerin Hukuki Statüsünü ve Haklarını Düzenleyen Geçici Koruma Yönetmeliği* yayımlanmış, bu genelgeyle gerek geçici barınma merkezlerinde kalan sığınmacılara gerekse geçici barınma merkezleri dışında yaşayan Suriyeli sığınmacılara eğitim dahil olmak üzere temel haklara ve sosyal yardım hizmetlerine erişim hakkı verilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Eylül 2014'te yayımlanan 2014/21 sayılı *Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri* isimli genelgeyle ise Suriyeli çocukların eğitim hakkına erişimleri güvence altına alınmıştır. Bu kapsamda, geçici eğitim merkezleri kurulmuş, zorunlu eğitim-öğretim çağında olan çocuklara öncelik verilerek, yabancılar yönelik eğitim-öğretim hizmetlerinin sağlanması hedeflenmiştir (MEB, 2014). Millî Eğitim Bakanlığı tarafından, 2016 yılında Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'ne bağlı Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı kurulmuştur. Eylül 2018 itibariyle geçici eğitim merkezleri azaltılarak okul çağındaki geçici koruma altındaki Suriyeli çocuklar, Türk eğitim sistemine dahil edilmeleri yaygınlaştırılmaya başlanmıştır (Hauber-Özer, 2019; Unutulmaz, 2019).

2019 yılında yabancı öğrencilerin Türkçe bilmemeleri nedeniyle uyum sorununu yaşamalarının çözülebilmesi amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı bir genelge yayımlayarak, uyum sınıfları kurulması yönünde çalışmalar yapmıştır. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında *Türkiye'deki Mülteciler için Mali Yardım Programı Anlaşması (FRIT)* yapılarak *Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine*

Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi (PIKTES) uygulamaya konulmuştur. Söz konusu proje, 2016 yılında başlatılmış olup, iki yıllık bir sürenin ardından 2018 yılında geçerlilik süresinin üç yıl olarak belirlendiği *Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi II (PIKTES II)* imzalanmıştır. Bu projeye, Suriyeli öğrencilerin Türkiye’deki eğitim sistemine uyum gösterebilmesi açısından önem verilmektedir (MEB, 2021).

Grafik 3. Suriyeli Sığınmacılarda Eğitim Nüfusu Ve Eğitime Erişimi Sağlanan Öğrenci Sayısı

Kaynak: Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (2024).

Grafik 3’te görüldüğü üzere 2014-2015 eğitim-öğretim yılında yaklaşık 756 bin olan geçici koruma altındaki eğitim nüfusunun yaklaşık 230 bini eğitim hizmetine erişim sağlarken; 2021-2022 eğitim-öğretim yılında yaklaşık 1 milyon 448 bin eğitim nüfusunun yaklaşık 973 bini eğitim hizmetine erişim sağlamıştır. Diğer taraftan 2021-2022 yılında eğitim çağındaki 1 milyon 450 bin çocuğun yaklaşık 477 bini eğitim hizmetlerine erişim sağlayamamıştır.

Bu kısma kadar açıklanan veriler eğitim türlerinden olan örgün eğitimi kapsamakta iken bir diğer eğitim türü olan yaygın eğitim hizmetlerine erişim de önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira yaygın eğitim türü daha çok yetişkinlerin

erişebileceği bir hizmet olup, yetişkinlerin okuma-yazma öğrenmesi; halihazırdaki bilgi, beceri ve kabiliyetlerini geliştirmeleri; kişilerin hayatlarını kazanmalarında yeni imkânların ortaya çıkarılması gibi çeşitli amaçlarla verilen okul dışı eğitim olarak ifade edilmektedir.

Suriyeli sığınmacılara yönelik Türkçe öğretimi kursları, mesleki kurslar, okuma-yazma kursları ve yaygın eğitim faaliyetleri yürütülmektedir. Yaygın eğitim verilen kişi sayısı, 2014 yılından 2021 yılına kadar yaklaşık 1 buçuk milyona ulaşmıştır. Bu kurslara, kadınlar yüzde 60 erkekler ise yüzde 40 oranında katılım sağlamışlardır. Genel kurslara, yaklaşık 743 bin kişi; Türkçe öğretimi kurslarına, yaklaşık 423 bin kişi katılım sağlamıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Gerçekleştirilen Yaygın Eğitim Faaliyetleri, 2014-2021

Kurslar	Kadın		Erkek		Toplam
	Kişi	%	Kişi	%	
Türkçe öğretimi kurslarına katılan kursiyerler	264.638	59,8	177.862	40,2	422.500
Genel Kurslara Katılan Kursiyerler	431.031	58,1	311.233	42	742.264
Mesleki Kurslara Katılan Kursiyerler	87.738	71,6	34.495	28,5	122.663
Okuma-Yazma Kurslarına Katılan Kursiyerler	65.345	60,2	43.207	39,9	108.552
Toplam	848.752	60	567.227	40	1.415.979

Kaynak: Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (2022).

Yaygın eğitim hizmetlerine erişimlerin artırılması çeşitli projelerle de desteklenmeye devam etmektedir.

3.1.2. Eğitim Hizmeti Sunumunda Gerçekleştirilen Harcama Miktarı

Suriyeli sığınmacılar için gerçekleştirilen eğitim harcamalarının miktarıyla ilgili net bir veri bulunmamaktadır. Ancak bu hizmetlerin sunumu için gerçekleştirilen projelerin maliyet tutarlarına kısmen ulaşılmaktadır. Nitekim TBMM Göç ve Uyum Raporu'nda (2018; 270) eğitim hizmetinin sunumu,

doğrudan faturalandırılmayan (geçici barınma merkezinde kamudan görevlendirilip çalışan öğretmenlerin hizmetleri gibi) hizmetler arasında yer aldığı ifade edilmiştir. OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) tarafından yapılan maliyetlendirme esas alınarak Türkiye'nin üstlendiği mali yük bir örnek vererek hesaplanabilir. OECD'ye göre Türkiye'de eğitim hizmetinin sunumunda bir öğrencinin 1 yıllık eğitim giderlerinin ortalama 3.000 dolar olduğunu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda 4 yıllık bir süreyi kapsayan süreçte 600.000 öğrenciye eğitim verildiği kabul edildiğinde (3.000 dolar * 600.000 öğrenci * 4 Yıl) 7,2 milyar dolar eğitim hizmeti harcaması gerçekleştirildiği söylenebilir (TBMM Göç ve Uyum Raporu, 2018: 270). Yukarıdaki OECD hesaplamasından hareketle, yıllar itibariyle öğrenci başına eğitim harcama tutarları ile eğitim hizmetine erişim sağlayan Suriyeli sığınmacı sayısı çarpılarak eğitim harcamaları hesaplanmıştır. Bu hesaplama göre Suriyeli sığınmacılara yapılan eğitim harcamasının 2014-2022 yıllarında toplam 9 milyar 751 milyon dolar olduğu söylenebilir (Tablo 2).

Tablo 2. Eğitim Hizmetinin Sunulmasında Gerçekleştirilen Harcamalar

Yıllar	Öğrenci Sayısı*	Öğrenci Başına Eğitim Harcaması (\$)**	Öğrenci Sayısı x Öğrenci Başına Eğitim Harcaması (milyon \$)	Türkiye'de Gerçekleştirilen Toplam Eğitim Harcaması İçerisindeki Payı (%)
2014-2015	230.000	2.710	623	1,11
2015-2016	311.259	2.358	734	1,48
2016-2017	492.544	2.477	1.220	2,3
2017-2018	610.278	2.220	1.355	2,81
2018-2019	643.058	2.075	1.334	2,93
2019-2020	686.581	2.071	1.422	3,12
2020-2021	773.040	1.754	1.356	3,51
2021-2022	972.762	1.755	1.707	4,37
TOPLAM			9.751	2,7

Kaynak: HBOGM, (2024); TÜİK (2024) verileri baz alınarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Suriyeli sığınmacılara yapılan eğitim harcamasının Türkiye'deki toplam eğitim harcamaları içerisindeki payı 2014-2015 döneminde yüzde 1,1 iken, 2016-2017 döneminde yüzde 2,3'e 2019-2020 döneminde yüzde 3,1'e, 2021-2022 döneminde yüzde 4,4'e yükselmiş olup, tüm yıllar itibariyle ise ortalama yüzde 2,7'dir (Tablo 2).

Yukarıdaki eğitim harcamalarının yanı sıra 27.12.2012 tarihinde yürürlüğe girmiş olan 2012/24 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile AFAD Başkanlığınca, “*Suriye Yardım Kampanyası*” kapsamında toplanan yardımlarla çeşitli eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmiş olup toplam 59,7 milyon TL harcanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın *Geçici Koruma Altında Bulunan Göçmenlerin Eğitime Erişiminin Artırılması* projesi kapsamında 2020 yılı için yaklaşık 125 bin Euro, 2021 yılında ise yaklaşık 192 bin Euro harcanmıştır. Bu bağlamda, bu iki yılda eğitime erişim için gerçekleştirilen projelerin harcama tutarı yaklaşık 317 bin euroya ulaşmıştır. Yurtdışı kaynaklı projeler⁴ kapsamında ise toplamda 737 milyon euro eğitim harcaması gerçekleştirilmiştir.

3.2. Sunulan Sağlık Hizmetleri ve Harcama Miktarları

3.2.1. Sunulan Sağlık Hizmetleri

Türkiye'deki geçici koruma altındaki Suriyelilerin ücretsiz bir şekilde sağlık hizmetlerinden yararlanmaları hususundaki uygulama ve gelişmeler üç önemli aşama geçirmiştir (Özçürümez ve İçduygu, 2020: 183):

⁴ *Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi (PIKTES) I-II* için 700 milyon Euro; *Yarını Kurmak: Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler İçin Nitelikli Eğitim ve Geçim Kaynağı Desteği Projesi* için 17.280 bin Euro; *Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Türkçe Dil Eğitimi ve Mesleki Eğitimlere Erişimlerinin Artırılması Projesi* için 9.875 bin Euro; *Suriye Krizine Yanıt Olarak Türkiye'de Dayanıklılık Projesi (Trp): Yetişkinler İçin Türkçe Dil Eğitimi Projesi* için 18.923.200 Dolar; *Türkiye'de Kaliteli Çıraklık Ve Mesleki Eğitim Yoluyla Suriyeli Ve Ev Sahibi Toplulukların İstihdama Erişimlerinin Kolaylaştırılması Programı* için 30 milyon Euro destek alınmıştır. (MEB, 2024).

2011-2013 yıllarında, 19 Şubat 2011 tarihinde yürürlüğe giren Başkanlık Afet ve Acil Durum Yönetim Merkezi Yönetmeliği'yle sağlık hizmetlerinin acil durum ve afetlerde nasıl yürütüleceği belirtilmektedir. Bu kapsamda zorunlu göç, acil durum kapsamında değerlendirilmiş, zorunlu göçle Türkiye'ye gelen kişilere AFAD kapsamında sağlık hizmeti sunulmuştur. Bu dönemde sağlık hizmetlerindeki politikalar, insani yardım/acil durum perspektifi çerçevesinde şekillenmiştir.

2013-2015 yıllarında, 2013 yılında *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* yürürlüğe girmesinin ardından 25 Mart 2015 tarihinde *Geçici Koruma Altına Alınanlara Verilecek Sağlık Hizmetlerine Dair Esaslar* başlıklı bir yönerge hazırlanarak geçici koruma altındakilere verilecek sağlık hizmetleri düzenlenmiştir.

2016 sonrasında, 2016 yılında altı aydan uzun süredir Türkiye'de bulunan zorunlu göçle gelmiş kişilere çalışma izni vermeye başlamasıyla izin sahiplerinin ikamet, kayıt ve sağlık gereksinimleri işverenler tarafından karşılanmaya başlamıştır. Bu dönemdeki en önemli gelişme SIHHAT projesi olmuştur. Bu proje kapsamında Geçici Sağlık Merkezlerinin genişletilmesi ve Toplum Ruh Sağlığı Merkezlerinin kurulması, Suriyeli doktor ve hemşirelerin istihdamını kapsayan bir sürecin başlatılmasıyla izlenen politikalar gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. Suriyeli Sığınmacılara Sunulan Sağlık Hizmetleri, 2011-2021

	Hizmet Sunan Birim	Adet
Poliklinik Hizmeti Alanların Sayısı	HSGM Bağlı Birimleri	33.869.574
	KHGM Bağlı Birimleri	56.298.957
	Üniversite/Özel Hastaneler	2.079.859
	Toplam	92.248.390
Yatan Hasta Sayısı	KHGM Bağlı Hastaneler	2.844.143
	Üniversite/Özel Hastaneler	188.935
	Toplam	3.033.078
Ameliyat Hizmeti Alanların Sayısı	KHGM Bağlı Birimleri	2.396.091
	Üniversite/Özel Hastaneler	89.085
	Toplam	2.485.176
Doğum Hizmeti Alanların Sayısı	KHGM Bağlı Birimleri	694.071
	Üniversite/Özel Hastaneler	30.512
	Toplam	724.583
	GENEL TOPLAM	98.491.227

Kaynak: Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2022) verileri baz alınarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır. *30 Eylül 2021'e kadar olan verilerdir.

Tablo 3’te Türkiye genelinde 2011 yılından 2021 yılına kadar Suriyeli sığınmacılara sunulan sağlık hizmetleri gösterilmiştir. Suriyeli sığınmacıların aldığı poliklinik hizmeti sayısı yaklaşık 92.249 bin, yatarak sağlık hizmeti alan kişi sayısı yaklaşık 3.034 bin, ameliyat hizmeti sayısı, yaklaşık 2.486 bin ve doğum hizmeti alanların sayısı ise yaklaşık 725 bin’dir. Suriyeli sığınmacıların almış olduğu toplam sağlık hizmeti sayısına bakıldığında sunulan sağlık hizmetinin boyutunun ne denli büyük olduğu görülmektedir.

3.2.2. Sağlık Hizmeti Sunumunda Gerçekleştirilen Harcama Miktarı

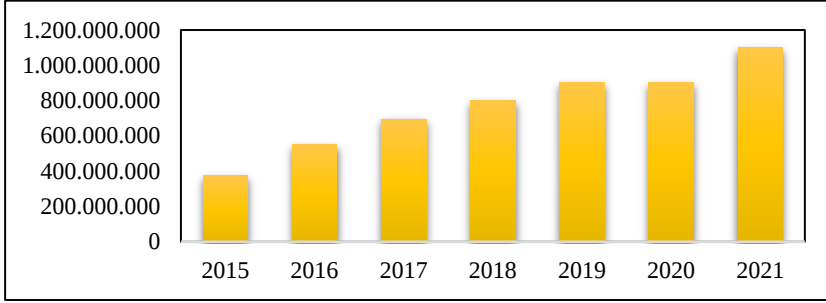
Türkiye’de Suriyeli sığınmacılara yönelik sağlık hizmetleri,⁵ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü koordinasyonu ile yürütülmektedir (Sağlık Bakanlığı Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancılar Sağlık Hizmeti Sunumu Yazısı, 2020). Bu çerçevede, Suriyeli sığınmacılara sunulan sağlık hizmetlerinin geri ödemesi, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı Arasında Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolleri çerçevesinde global bütçe yöntemiyle⁶ yapılmaktadır. 2015 yılında ilk götürü bedel protokolü yürürlüğe girmiştir (Alp vd., 2018: 154). Geçici Koruma Yönetmeliği’nin 27. maddesinde *“temel ve acil sağlık hizmetleri ile bu kapsamdaki tedavi ve ilaçlardan Bakanlıkça belirlenen tutar veya oran üzerinden katılım payı alınabilir”* kapsamında geçici korunanlardan katılım payı alınacağı belirtilmiştir. Ancak AFAD’ın yayınlamış olduğu genelgeye göre çalışma izni alarak sosyal güvenlik kapsamına alınan geçici korunanlar

⁵ Geçici Koruma Yönetmeliği doğrultusunda Sağlık Bakanlığı’nın belirlemiş olduğu 9648 sayılı Esaslar ve Götürü Bedel Protokolleri çerçevesinde yürütülmektedir.

⁶ En genel tanımla global bütçe, sunulması gereken hizmet hacmi ve bu hizmet hacmine dair bir genel harcama sınırı veya da hedefidir. Bu bütçelemenin temel amacı, belirli bir hizmet, program ya da sağlık kuruluşunun toplam harcamalarının kontrol altına alınması olarak ifade edilmektedir (Akyürek, 2012: 125).

haricindekilerin karşılanan reçetelerine ilişkin katılım payı alınamamaktadır (Geçici Koruma Altındaki Yabancılarla İlişkin Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi, 2015).

Grafik 4. Götürü Bedel Protokollerine Göre Sunulan Sağlık Hizmetlerinin Maliyeti, TL

Kaynak: AFAD Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı Arasında Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolleri (2015, 2016, 2017, 2018); Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı Arasında Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolleri (2019, 2020, 2021) verileri baz alınarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 4’te 2015 yılından itibaren imzalanan götürü bedel tutarları gösterilmektedir. Götürü bedel tutarı, 2015 yılında 375 milyon TL iken 2018 yılında 800 milyona, 2021 yılında ise 2015 yılına oranla yaklaşık üç katı tutarında artarak 1 milyar 100 milyona yükselmiştir.

Yukarıda açıklanan verilere rağmen 2011 yılından itibaren Suriyeli sığınmacılara sunulan sağlık hizmetlerinin tutarı net olarak ifade edilememektedir. Zira götürü bedel protokolleri 2015 yılından itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten önceki Suriyeli sığınmacılara sunulan sağlık hizmetleri AFAD genelgeleriyle sunulan hizmet başına il valiliklerine fatura edilerek karşılanmış olmakla birlikte sunulan hizmetlere dair kayıt politikası sistemli bir şekilde uygulanamamıştır (TBMM Göç ve Uyum Raporu, 2018: 89-134). Bu durum, Suriyeli sığınmacılara sunulan sağlık hizmetinin toplam maliyetinin tespitinde belirsizliğe yol açmaktadır. Öyleki, bu hizmetin,

doğrudan faturalandırılmayan (geçici barınma merkezinde kamudan görevlendirilip çalışan sağlık personellerinin hizmetleri gibi) hizmetler arasında yer aldığı ifade edilmiştir.

OECD tarafından yapılan maliyetlendirme esas alınarak Türkiye'nin üstlendiği sağlık harcaması hesaplanabilir. Bu kapsamda Türkiye'de sağlık hizmetinin sunumunda kişi başına yıllık sağlık harcaması ortalama 1.000 dolardır. Buna göre 4 yıllık bir süreyi kapsayan süreçte ortalama 3 milyon Suriyeli sığınmacıya sağlık hizmeti verildiği kabul edildiğinde (1.000 dolar*3.000.000 Suriyeli*4 Yıl) yaklaşık 12 milyar dolar sağlık harcaması yapılmıştır (TBMM Göç ve Uyum Raporu, 2018: 270).

Tablo 4. Suriyeli Sığınmacılara Yapılan Sağlık Hizmeti Harcamaları

Yıllar	Toplam Sağlık Harcaması (Milyon \$)	Suriyeli Sığınmacılara Sunulan Sağlık Hizmetlerine İlişkin Götürü Bedel Tutarı (Milyon \$)	Türkiye'de Gerçekleştirilen Toplam Sağlık Harcaması İçerisindeki Payı, (%)
2015	38.444	138	0,36
2016	39.654	182	0,46
2017	38.533	190	0,49
2018	34.281	166	0,48
2019	35.393	158	0,45
2020	35.654	128	0,36
2021	39.813	124	0,31
TOPLAM	261.772	1.086	0,41

Kaynak: *TÜİK (2024); ** AFAD Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı Arasında Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolleri (2015, 2016, 2017, 2018); Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı Arasında Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolleri (2019, 2020, 2021) verileri baz alınarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 4'e göre geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacılara yönelik sağlık hizmetinin sunulmasında yapılan protokoller gereği belirlenen götürü bedel tutarı, 2015 yılında yaklaşık 138 milyon dolar iken 2021 yılında ise yaklaşık 124 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2015-2021 yıllarında gerçekleştirilen toplam götürü bedel tutarı, yaklaşık 1.086 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin

vatandaşlarına sunacağı sağlık hizmeti için gerçekleştirdiği sağlık harcamaları ise 2021 yılında 39.813 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu harcama miktarının Türkiye’de gerçekleştirilen toplam sağlık harcamaları içerisindeki payı, 2015 yılında yüzde 0,36 iken, 2017 yılında yüzde 0,49, 2021 yılında ise yüzde 0,31 olarak gerçekleşmiş olup, yılların ortalaması yüzde 0,41 olarak hesaplanmıştır.

4. GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURIYELİ SİĞINMACILARA SAĞLANAN TOPLAM KAMU HARCAMASI MİKTARI

Türkiye’deki Suriyeli sığınmacılara sunulacak kamusal hizmetler: eğitim, sağlık, iş piyasasına erişim (çalışma izni), sosyal hizmetler ve yardımlar ile tercümanlık vb. hizmetler olarak belirlenmiştir. Çalışmanın yukarıdaki iki alt başlığında Suriyeli sığınmacılara yönelik yapılan eğitim ve sağlık harcamaları hesaplanmaya çalışılmıştır. Suriyeli sığınmacılara sunulacağı ifade edilen hizmetlerden iş piyasasına erişime ilişkin çeşitli program ve projelerin⁷ uygulandığı, bu program ve projelerin çoğunlukla sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde yürütüldüğü ve çoğunlukla bu projelerin STK’lar, Avrupa Birliği, Dünya Bankası gibi finansörlerinin olduğu görülmektedir. Bu tür giderlerin program ya da proje tarafından karşılanması ve program ya da projelerin işbirliği halinde olması nedeniyle bu tür harcamaların net tutarına ulaşamamaktadır. Sunulacağı ifade edilen sosyal hizmetler ve yardımlara ilişkin de net bir harcama tutarına ulaşamamıştır. Sunulacağı ifade edilen tercümanlık

⁷ Geçici Koruma Statüsü Altında Yer Alan Suriyeliler ve Ev Sahibi Toplumun İstihdamının Desteklenmesi Projesi, Türkiye’deki Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler ve Sahibi Topluluklar İçin İstihdam Yaratma ve Girişimcilik Fırsatları Projesi, Hayata Fırsat: Daha İyi Hayatlar İçin Daha Çok Fırsat Projesi, Suriyeli Mülteci Krizini Etkilerini Hafifletmek için Türkiye’deki Ulusal Kurumların Desteklenmesi Projesi, Kayıtlı İstihdama Geçiş Programı (KİGEP)

hizmetlerine ilişkin net bir harcama verisine ulaşılamazken, söz konusu hizmete ilişkin harcamanın T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (CSBB) yıllık programlarında açıklanan acil ve insani yardım tutarları içerisinde olduğu düşünülmektedir.

Bununla birlikte TBMM Göç ve Uyum (2018) Raporuna göre, “Suriyeli sığınmacılara yönelik yapılan hizmetlerin toplam miktarı hesaplanırken ilgili bakanlıkların, başta AFAD ve Göç İdaresi Başkanlığı olmak üzere kamunun hizmetler, güvenlik ve kamu düzeni faaliyetleri, geçici barınma merkezleri kurulum ve işletilmesi, sosyal uyum ve destek yardımları, belediyeçilik hizmetleri için yapılan harcamalar ile Türk Kızılay’ı, STK’lar, yardımseverler ve ilgili vakıflarca yapılan yardımlar eklenerek hesaplanmaktadır” (TBMM Göç ve Uyum, 2018: 269-270-271).

Suriyeli sığınmacılara yönelik hizmetlerin sunumu, 2018 yılına kadar AFAD tarafından bu yıldan itibaren Göç İdaresi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle söz konusu kamu harcamalarının toplam tutarlarına ilk olarak AFAD’ın, ardından Göç İdaresi Başkanlığının faaliyet raporlarından ulaşılabilir. Bununla birlikte söz konusu hizmetler zaman içerisinde geçici barınma merkezlerinin yanı sıra Türkiye genelinde tüm illere yayılarak sunulması nedeniyle eğitim hizmeti dolayısıyla Milli Eğitim Bakanlığı verilerinden, sağlık hizmeti dolayısıyla Sağlık Bakanlığı verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 5. Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Yaptığı Harcamalar

Yıllar	Kurum	Harcama ı Diğer Kurum	Harcama Tutarı (Milyon \$)*	Toplam Açıklanan Harcama Tutarı (\$)	Kaynak
2011	AFAD			19 milyon	(AFAD, 2013a: 7).
2012	CSBB	AFAD	287	979 milyon	(AFAD, 2013a: 7).
					(2014 YP, 2014: 298).
2013	CSBB	AFAD	511	1,57 milyar	(AFAD, 2013b: 58-59).
					(2015 YP, 2015: 309).
2014	CSBB	AFAD	1.153	1,6 milyar	(AFAD, 2014: 88).
					(2016 YP, 2016: 339).
2015	CSBB	AFAD	1.534	3,02 milyar	(AFAD, 2015: 119).
					(2017 YP, 2017: 307).
2016	CSBB	AFAD	647	5,85 milyar	(AFAD, 2016b: 118).
					(2018 YP, 2018: 300).
2017	CSBB			7,3 milyar	(2019 YP, 2019: 295).
2018	CSBB			6,7 milyar	(2020 YP, 2020: 389).
2019	CSBB	Göç İdaresi Başkanlığı	233	7,2 milyar	(Göç İd. Bşk, 2019: 57).
					(2021 YP, 2021: 408).
2020	Göç İdaresi Başkanlığı			205 milyon	(Göç İd. Bşk, 2020: 52).
TOPLAM	34,44 milyar dolar				

Kaynak: Araştırmacı tarafından hesaplanmıştır.

* Harcama tutarının TL olması nedeniyle o yılın ortalama dolar kuru baz alınarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Türkiye, ilk olarak 10 şehirde kurulan 20 geçici barınma merkezine yerleştirerek 200 binden fazla Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yaparken, geçici barınma merkezleri dışında yaklaşık 450 bin kişiye sağlık, eğitim, gıda ve benzeri yardımlar sağlamıştır. Tablo 5'e göre bu tür yardımların sağlanması ve

hizmetlerin sunumu için AFAD aracılığıyla yapılan ve diğer kurum ve kuruluşların harcamalarını içermeyen doğrudan harcamalar 2011 yılında yaklaşık 19 milyon dolar iken 2012 yılında yaklaşık 979 milyon dolara ulaşmıştır.

Türkiye'nin AFAD aracılığıyla Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirdiği toplam harcamalar 2013 yılında yaklaşık 511 milyon dolar'dır. Bu tutarın yaklaşık 401 milyon doları, geçici barınma merkezlerinde bulunanların barınma, iye, sağlık vb. acil ihtiyaçların yanı sıra 9 Eylül 2013'te çıkarılan 2013/8 sayılı genelgeyle geçici barınma merkezleri içinde ve geçici barınma merkezleri dışında bulunan tüm Suriyeli sığınmacıların ücretsiz sağlık hizmeti alabilmesinde kullanılmak üzere valiliklere gönderilmiştir. 2013 yılı Ekim ayına kadar 10 ildeki geçici barınma merkezleri içerisindeki yaklaşık 200 bin sığınmacıya ve geçici barınma merkezleri dışında çeşitli illerde yaşamını sürdüren 300 bin sığınmacıya geçici koruma sağlanırken, bu sığınmacıların günlük insani ihtiyaçları ile sağlık ihtiyaçları AFAD tarafından karşılanmıştır (AFAD, 2013b). 2013 yılında Türkiye'nin, Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirdiği insani yardım tutarı toplamda 1,57 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5).

2014 yılında geçici barınma merkezlerindeki Suriyeli sığınmacıların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak ilgili valiliklerin emrine gönderilen acil yardım ödenekleri de dâhil olmak üzere yalnızca AFAD'ın gerçekleştirmiş olduğu toplam harcama yaklaşık 1.153 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır. 2014 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği acil ve insani yardım tutarı toplamda 1,73 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu tutarın, Suriyeli sığınmacılara yönelik insani yardım olarak gerçekleştirilen kısmı ise 1,6 milyar dolar'dır (Tablo 5).

Türkiye'de geçici koruma statüsünde kamp içinde yaşayanlara AFAD tarafından düzenli yardımlar yapılırken, kamp

dışındakilere de vakıflarca çeşitli yardımlar yapılmıştır. Öyleki sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları tarafından da çeşitli yardımlar yapıldığı, bu kapsamda ek kaynak ihtiyacı olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarına 2011 yılından itibaren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan kaynak aktarımı yapıldığı ifade edilmiştir. Bu kaynak aktarımı, 2015 yılında yaklaşık 6.554 bin dolar'dır. Geçici barınma merkezlerindeki Suriyeli sığınmacıların barınma, iâşe, sağlık vb. acil ihtiyaçlarının karşılanmasında ve diğer illerde kendi imkânlarıyla barınan Suriyeli sığınmacıların sağlık giderlerinde kullanılmak üzere ilgili valiliklerin emrine gönderilen acil yardım ödenekleri de dâhil olmak üzere 2015 yılında AFAD'ın gerçekleştirmiş olduğu toplam harcama yaklaşık 1.534 milyon dolar olarak ifade edilebilmektedir. 2015 yılında Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirdiği insani yardım tutarı toplamda 3,02 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5).

2016 yılında Suriyeli sığınmacıların barınmaları amacıyla 10 ilde kurulan 23 geçici barınma merkezinin işletim giderleri ile Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı kentlerde belediyelerin verdikleri hizmetlere yönelik 1.952 milyon TL (yaklaşık 647 milyon dolar) harcama gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, çeşitli yardımlar yapan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından ek kaynak ihtiyacı olanlara 20.609 bin TL (yaklaşık 6.824 bin dolar) kaynak aktarımı yapıldığı ifade edilmiştir. 2016 yılında Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirilen insani yardım tutarı toplamda 5,85 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5).

Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirilen acil ve insani yardım tutarı toplamda 2017 yılında 7,2 milyar dolar; 2018 yılında ise yaklaşık 6,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılına kadar geçici barınma merkezleri AFAD tarafından işletilirken, 2019 yılından itibaren bu görev, Göç İdaresi

Başkanlığı'na devredilmiştir. Bu bağlamda 2019 yılı toplam ödenek tutarı 2.935 milyon TL olup, bu tutarın yaklaşık yüzde 46'sı (1.324 milyon TL) geçici barınma merkezlerinin işletilmesi amacıyla ayrılmıştır (GİB, 2019: 57). 2019 yılında gerçekleştirilen insani yardım tutarı toplamda 7,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5).

2020 yılı için yalnızca Göç İdaresi Başkanlığı'nın açıkladığı rakam 205 milyon olmakla birlikte Cumhurbaşkanlığı tarafından yayınlanan yıllık programda geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacılara yönelik insani yardım harcamalarına yer verilmemiştir. 2020 yılı ile sonraki yıllarda yayınlanan Cumhurbaşkanlığı yıllık programları incelendiğinde geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacılara yönelik insani yardım harcamalarına yer verilmediği görülmektedir.

Özetle, araştırmada ulaşılabilen veriler doğrultusunda Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirdiği acil ve insani yardım miktarı 2011-2021 yıllarında yaklaşık 34,44 milyar dolar hesaplanmaktadır (Tablo 5).

Çalışmanın bu kısmına kadar Türkiye'nin geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirdiği kamu harcama verileri yıllar itibariyle açıklanmıştır. Türkiye'nin söz konusu yıllar içerisinde gerçekleştirmiş olduğu toplam acil ve insani yardım tutarları ise Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Türkiye'nin Gerçekleştirdiği Acil ve İnsani Yardım Tutarları (2012-2020)

Yıllar	Acil ve İnsani Yardım Tutarı, Toplam, (milyar \$)*	Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Acil ve İnsani Yardım Tutarı (milyar \$)*	Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Yönelik Gerçekleştirilen Sosyal Yardım Harcamaları (Milyar \$)**
2012	1	0,979	8,8
2013	1,63	1,57	10,9
2014	1,73	1,6	9,3
2015	2,74	3	9,5
2016	5,87	5,9	10,6
2017	7,3	7,2	9,9
2018	7,4	6,7	8,9
2019	7,5	7,2	9,7
2020	7,27	0,2	9,8
Toplam	42,44	34,35	87,4

Kaynak: *SBB Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programları (2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022); ** ASHB Faaliyet Raporları, (2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020) verileri baz alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'ya göre Türkiye'nin gerçekleştirdiği acil ve insani yardım tutarı 2012 yılında toplamda 1.040 milyon dolar iken bunun yaklaşık 979 milyon doları Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında ise Türkiye'nin gerçekleştirdiği acil ve insani yardım tutarı 5,87 milyar dolar iken 2017 yılında bu tutar 7,3 milyar dolar'a ulaşmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin 2012-2020 yıllarında gerçekleştirdiği yaklaşık 42,44 milyar dolar acil ve insani yardımın 34,35 milyar doları (ortalama yüzde 80'i), 2015 yılında daha fazlası Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir.

Suriyeli sığınmacılar için gerçekleştirilen acil ve insani yardım tutarı 2013 yılında yaklaşık 1 milyon dolar iken, 2019 yılında 7,2 milyon dolara ulaşmıştır. Buna göre Suriyeli sığınmacılar için gerçekleştirilen acil ve insani yardım miktarı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi vatandaşlarına yönelik yaptığı harcamalardan daha düşük olmakla birlikte 2016 yılında itibaren yaklaşık yarısını geçtiği görülmektedir (Tablo 6).

5. SONUÇ

2011 yılında başlayan iç karışıklıkların ardından yaklaşık 4 milyon Suriye vatandaşı Türkiye'ye sığınmıştır. Bu durum, insani yardım ihtiyaçlarında önemli bir artış ortaya çıkarmıştır. Türkiye söz konusu ihtiyaçlara kamusal hizmetler bağlamında değerlendirildiğinde önemli düzeyde cevap vermiş, sunulması gereken hizmetler önemli bir kamu harcamasını da beraberinde getirmiştir.

Geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacıların 2021 yılında eğitim nüfusu yaklaşık 1 buçuk milyon iken bunların yaklaşık 1 milyona yakını eğitime erişim sağlamıştır. Söz konusu hizmet maliyetler boyutunda değerlendirildiğinde Suriyeli sığınmacılara sekiz yılda yaklaşık 9 milyar 751 milyon dolar eğitim harcaması gerçekleştirildiği söylenebilir. Sağlık hizmeti bağlamında değerlendirildiğinde 2011 yılından 2021 yılına kadar yaklaşık 98.491.227 kez sağlık hizmeti alınmıştır. Bu sayıdan sunulan sağlık hizmetinin boyutunun ne denli büyük olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu sağlık hizmetleri harcamalar bağlamında değerlendirildiğinde yapılan protokoller gereği belirlenen götürü bedel tutarları 2015 yılında 375 milyon TL (yaklaşık 137.868 bin \$) iken 2021 yılında ise 1.100 milyon TL (yaklaşık 123.735 bin \$)'ye yükselmiştir.

Çalışmada, açıklanan/ulaşılabilen veriler bağlamında Türkiye, 2011 yılından 2020 yılına kadar geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacılara yönelik toplamda yaklaşık 34,44 milyar dolarlık bir harcama gerçekleştirmiştir. 2012 yılından 2019 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programlarında geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacılara yönelik gerçekleştirilen harcamalara yer verilirken, 2020 ve sonraki yıllarda açıklanan programlarda bu harcamalara ilişkin herhangi bir veriye yer verilmemiştir. Türkiye'nin 2012-2020 yıllarında gerçekleştirdiği acil ve insani yardımın ortalama yüzde 80'i, 2015 yılında daha

fazlası Suriyeli sığınmacılara yönelik gerekleştigi görölmektedir. Suriyeli sığınmacılar için gerçekleştirilen acil ve insani yardım miktarı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi vatandaşlarına yönelik yaptığı harcamalardan daha düşük olmakla birlikte 2016 yılında itibaren yaklaşık yarısını geçtiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AFAD (2013a). Geçici Barınma Merkezlerindeki Harcamalar ve Maliyet Analizi AFAD Raporu. <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>, Erişim: 12.02.2022.
- AFAD (2013b). 2013 Yılı İdari Faaliyet Raporu. <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>, Erişim: 12.02.2022.
- AFAD (2014). 2014 Yılı İdari Faaliyet Raporu. <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>, Erişim: 12.02.2022.
- AFAD (2015). 2015 Yılı İdari Faaliyet Raporu. <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>, Erişim: 12.02.2022.
- AFAD (2016a). 2016 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu. <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>, (12.02.2022).
- AFAD (2016b). 2016 Yılı İdari Faaliyet Raporu. <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>, (12.02.2022).
- AFAD ile Sağlık Bakanlığı Arasında Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolü (2015). <https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/TR-42612/gecici-koruma-altina-alinansuriyeliler.html>, Erişim: 12.04.2022.
- AFAD ile Sağlık Bakanlığı Arasında Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolü (2016). <https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/TR-42612/gecici-koruma-altina-alinansuriyeliler.html>, Erişim: 12.04.2022.

- AFAD ile Sağlık Bakanlığı Arasında Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolü (2017). <https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/TR-42612/gecici-koruma-altina-alinansuriyeliler.html>, Erişim: 12.04.2022.
- AFAD, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı Arasında Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolü (2018). <https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/TR-40443/yururlukte-olanhizmet-protokolleri.html>, Erişim: 12.04.2022.
- Akyürek, A. G. Ç. E. (2012). Sağlıkta bir geri ödeme yöntemi olarak global bütçe ve Türkiye. SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi, 2(2), 124-153.
- Alp, Ç., Apiş, İ. Y., Hazneci, H., Küçükçavuş, M. A. ve Ertunç, M. A. (2018). Türkiye'deki Suriyeliler-Özel Rapor. Ankara: T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık).https://www.ombudsman.gov.tr/document/raporlar/ozel_raporlar/suriye_rapor/index.html, Erişim: 17.05.2022.
- Balkar, B., Şahin, S. ve Işıklı Babahan, N. (2016). Geçici Eğitim Merkezlerinde (GEM) Görev Yapan Suriyeli Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar. Eğitimde Kuram ve Uygulama.
- Emin, M. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi Temel Eğitim Politikaları. İstanbul: Turkuvaz Matbaacılık.
- Geçici Koruma Altına Alınanlara Verilecek Sağlık Hizmetlerine Dair Esaslarda Değişiklik Yapılması (2015). Sağlık Bakanlığı 9648 Sayılı Yönergesi.

<http://madde14.org/images/5/56/SagBakYonergeDegisiklik54567092.pdf>, Erişim: 21.05.2022.

Geçici Koruma Altındaki Yabancılar İlişkin Sağlık Hizmetlerinin Yürütölmesi (2015). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı 2015/8 Sayılı Genelgesi https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/2311/files/2015_8_Gecici_Koruma_altinda_ki_Yabancilara_Iliskin_Saglik_Hizmetlerinin_Yurutulmesi.pdf, Erişim: 21.05.2022.

Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancılar Sağlık Hizmeti Sunumu (2020). Sağlık Bakanlığı'nın 21.1.2020 Tarihli ve 96773357-045.99 Sayılı Yazısı. Erişim Adresi: <https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/Eklenti/39314/0/gecici-koruma-kapsamindaki-yabancilara-saglik-hizmeti-sunumupdf.pdf>, Erişim: 21.05.2022.

Geçici Koruma Yönetmeliği (2014). Resmî Gazete (Sayı: 29153). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf>, Erişim: 04.03.2022.

Gencer, T. E. (2017). Göç ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Suriyeli Çocukların Eğitim Gereksinimi ve Okullaşma Süreçlerinde Karşılaştıkları Güçlükler, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(54).

Göç İdaresi Başkanlığı (2016). 2016 Türkiye Göç Raporu. https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf, Erişim: 10.04.2022.

Göç İdaresi Başkanlığı (2019). 2019 Yılı Faaliyet Raporu. <https://www.goc.gov.tr/faaliyet-raporlari>, Erişim: 11.05.2022.

- Göç İdaresi Başkanlığı (2020). 2020 Yılı Faaliyet Raporu.
<https://www.goc.gov.tr/faaliyet-raporlari>, Erişim:
11.05.2022.
- Göç İdaresi Başkanlığı (2024). Geçici Koruma İstatistikler,
<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, Erişim:
15.02.2024.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı Arasında
Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolü
(2019). <https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/TR-40443/yururlukte-olan-hizmetprotokolleri.html>, Erişim:
04.03.2022.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı Arasında
Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolü
(2020).
<https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/Eklenti/39002/0/goc-idaresi-genel-mudurluguve-saglik-bakanligi-arasinda-goturu-bedel-uzerinden-saglik-hizmet-alimprotokolupdf.pdf>, Erişim: 04.03.2022.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı Arasında
Götürü Bedel Üzerinden Sağlık Hizmeti Alım Protokolü.
(2021).
<https://khgmfinansalanalizdb.saglik.gov.tr/Eklenti/41315/0/2021-yili-goc-idaresi-genel-mudurlugu-ve-saglik-bakanligi-arasinda-goturu-bedel-uzerinden-saglik-hizmet-alim-protokolupdf.pdf>, Erişim: 04.03.2022.
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2022).
https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/kurumsal/plan-ve-faaliyetler/HSGM_2021_Birim_Faaliyet_Raporu.pdf?type=file, Erişim: 21.05.2022.

- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2022). <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/gocsagligi-anasayfa>, Erişim: 21.05.2022.
- Hauber Özer, M. (2019). Schooling Gaps for Syrian Refugees in Turkey. *Forced Migration Review*, 69, 50-52.
- Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (2018). Geçici Koruma Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri. https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_12/03_175027_03-12-2018__Ynternet_BYlteni.pdf, Erişim: 21.05.2022.
- Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (2021). 2021 Yılı İzleme ve Değerlendirme Raporu, http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_04/15173151_HBOGM_Yzleme_ve_DeYerlendirme_Raporu-2021.pdf, Erişim: 17.05.2022.
- Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (2022). <https://hbogm.meb.gov.tr/>, Erişim: 17.05.2022.
- IOM, (2009). Göç Terimleri Sözlüğü. Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (Çev.) Littera Çeviri ve Dil Hizmetleri Dnş. Ltd.Şti., Uluslararası Göç Hukuku, (Ed.) Bülent Çiçekli.
- Özçürümez, S. ve İçduygu, A. (2020). Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme Kavramlar, Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2014). 2014 Yılı Programı, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>, Erişim: 12.05.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2015). 2015 Yılı Programı, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>, Erişim: 12.05.2022.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2016). 2016 Yılı Programı, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>, Erişim: 12.05.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2017). 2017 Yılı Programı, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>, Erişim: 12.05.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2018). 2018 Yılı Programı, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>, Erişim: 12.05.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>, Erişim: 12.05.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020). 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>, Erişim: 12.05.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>, Erişim: 12.05.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022). 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/t/yp/p/yillik-program-arsivi>, Erişim: 12.05.2022.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). 2020 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu, https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/12/Hazine-ve-Maliye-Bakanligi-2020-Yili-Kurumsal-Mali-Durum-ve-Beklentiler-Raporu_yayim.pdf, Erişim: 12.05.2022.

- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021). 2021 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu. Ankara. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/08/Hazine-ve-Maliye-Bakanligi-2021-Yili-Kurumsal-Mali-Durum-ve-Beklentiler-Raporu.pdf>, Erişim: 12.05.2022.
- T. C. Milli Eğitim Bakanlığı (2014). Yabancılarla yönelik eğitim-öğretim hizmetleri (2014/21). <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1715.pdf>, Erişim: 04.04.2022.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2015). 2015 Yılı İdari Faaliyet Raporu, <https://sgb.meb.gov.tr/www/dokumanlar/icerik/30>, Erişim: 10.05.2022.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2018). 2018 Yılı İdare Faaliyet Raporu. <https://sgb.meb.gov.tr/www/dokumanlar/icerik/30>, Erişim: 10.05.2022.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2019). 2019 Yılı İdare Faaliyet Raporu. <https://sgb.meb.gov.tr/www/dokumanlar/icerik/30>, Erişim: 10.05.2022.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2020). 2020 Yılı İdare Faaliyet Raporu. <https://sgb.meb.gov.tr/www/dokumanlar/icerik/30>, Erişim: 10.05.2022.
- T. C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2021). Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi (PIKTES). <https://piktes.gov.tr/Home/ProjeninAmaci>, Erişim: 12.04.2022.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2021). 2021 Yılı İdare Faaliyet Raporu.

<https://sgb.meb.gov.tr/www/dokumanlar/icerik/30>,
Erişim: 10.05.2022.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2024). Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel M¼d¼rl¼đ¼ Uygulaması Devam Eden Projeler.

<https://abdigm.meb.gov.tr/www/projeler/icerik/930>,
Erişim: 14.03.2024.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2015). Geçici Koruma Altına Alınanlara Verilecek Sağlık Hizmetlerine Dair Esaslar.

<https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/1376,saglik-bakanligi-gecici-koruma-yonergesi-25032015pdf.pdf?0>,
Erişim: 21.04.2022.

TBMM (2018). G¼ę ve Uyum Raporu.

https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2018/goc_ve_uyum_raporu.pdf, Erişim: 12.04.2022.

UNHCR (1994). M¼lteci ocuklar Koruma ve Bakım Kılavuzu. Ankara.

Unutulmaz, K.O. (2019). Turkey's Education Policies Towards Syrian Refugees: A Macro-Level Analysis. *International Migration*, 67(2), 235-252.

MALİYE

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com